

CEP ÜNİVERSİTESİ

Kuzey-Güney İlişkileri

CHRISTIAN COMELIAU

İletişim Yayınları • LA DECOUVERTE

CEP ÜNİVERSİTESİ

Kuzey-Güney İlişkileri

Les relations Nord-Sud

CHRISTIAN COMELIAU

Çeviren
TEOMAN TUNÇDOĞAN

İletişim Yayınları • LA DECOUVERTE

İletişim Yayınları • LA DECOUVERTE

CEP ÜNİVERSİTESİ

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına sahibi: Murat Belge
Genel Yayın Yönetmeni: Fahri Aral
Yayın Yönetmeni: Erkan Kayılı
Yayın Danışmanı: Ahmet İnsel

Yayın Kurulu:

Fahri Aral, Murat Belge, Tanıl Bora, Murat Gültekingil
Ahmet İnsel, Erkan Kayılı, Ümit Kıvanç
Tuğrul Paşaoğlu, Mete Tunçay

Görsel Tasarım: Ümit Kıvanç
Kapak İllüstrasyonu: Gürcan Özkan
Dizgi: Maraton Dizgievi
Sayfa Düzeni: Hüsnü Abbas
Baskı: Şefik Matbaası (iç) / Ayhan Matbaası (kapak)
Dağıtım: Birleşik Basın Dağıtım A.Ş.

İletişim Yayıncılık A.Ş. • Cep Üniversitesi 59 • ISBN 975-470-191-1

1. Basım: İletişim Yayınları, Ocak 1992
Mart 1991 tarihli 1. baskısından çevrilmiştir

© Editions La Découverte, 1991
1, Place Paul-Painlevé, 75005, Paris - France
© İletişim Yayıncılık A.Ş., 1992
Klodfarer Cad. İletişim Han No.7 34400
Cağaloğlu İstanbul, Tel 516 22 60 - 61 - 62

Önsöz

Günümüzde bilgi bir yandan en önemli değer haline gelirken diğer yandan da artan bir hızla gelişiyor, çeşitleniyor. Ama katlanarak büyüyen bilgi üretiminden yararlanmak, özellikle gündelik yaşam kaygılarının baskısı altında, zorlaşıyor. Her şeye rağmen bilgiye ulaşma çabasını sürdürenler için de imkânlar pek fazla değil.

Ayrıca, özellikle Türkiye gibi ülkelerde bir konuda kendini geliştirmek ya da sırf merakını gidermek için herhangi bir konuyu öğrenmek isteyenlerin şansı çok az. Üniversitelerimiz, toplumumuzun yetişkin bölümüne katkıda bulunmak için gerekli imkânlardan yoksun.

Cep Üniversitesi kitapları işte bu olumsuz ortamda, evlerinde kendilerini yetiştirmek, otobüste, vapurda, trende harcanan zamandan kendileri için yararlanmak isteyenlere sunulmak üzere hazırlandı.

20. yüzyıl Fransız kültür hayatının en önemli ürünlerinden olan, bugün yaklaşık 3000 kitaplık dev bir dizi oluşturan "Que sais-je" (Ne Biliyorum?) dizisini İletişim Yayınları Türkçe'ye kazandırıyor. İletişim'in Cep Üniversitesi, bu büyük diziden seçilmiş,

Türkiyeli okurlar için özellikle ilgi çekici olabilecek eserlerin yanısıra, Avrupa'nın başka yayınevlerinin benzer bir çerçevede yayımladığı kitapları da içeriyor.

Ayrıca, Türkiye'nin siyaset, kültür, ekonomi hayatıyla ilgili konularda özel olarak bu dizi için yazılmış telif eserler "üniversite"nin "öğrenim programını" tamamlayacak.

Cep Üniversitesi'nin her kitabı alanının öndegelen bir uzmanı tarafından yazıldı. Kitaplar, hem konuya ilk kez eğilen kişilere hem de bilgisini derinleştirmek isteyenlere seslenebilecek bir kapsam ve derinlikte. Bilginin yeterli ve anlaşılır olması, temel kıstas. Cep Üniversitesi kitaplarını lise ve üniversite öğrencileri yardımcı ders kitabı olarak kullanabilecek; öğretmenler, öğretim üyeleri ve araştırmacılar bu kitaplardan kaynak olarak yararlanabilecek; gazeteciler yoğun iş temposu içinde çabuk bilgilenme ihtiyaçlarını Cep Üniversitesi'nden karşılayabilecek; çalıştığı meslek dalında bilgisini geliştirmek isteyen, evinde, kendi programlayabileceği bir meslekî eğitim imkânına kavuşacak; ayrıca, herhangi bir nedenle herhangi bir konuyu merak eden herkes, kolay okunur, kolay taşınır, ucuz bir kaynağı Cep Üniversitesi'nden temin edebilecek.

Cep Üniversitesi kitapları sık aralıklarla yayımlandıkça, benzersiz bir genel kültür kitaplığı oluşturacak. İnsan Hakları'ndan Genetik'e, Kanser'den Ortak Pazar'a, Alkolizm'den Kapitalizm'e, İstatistik'den Cinsellik'e kadar uzanan geniş bir bilgi alanında hem zahmetsiz hem verimli bir gezinti için ideal "mekân", Cep Üniversitesi.

İletişim
Yayınları

İçindekiler

GİRİŞ ..9

I. BÖLÜM

Kuzey-Güney İlişkileri Tarihinin Ana Hatları 16

1945-1960 Arası: Sömürge Sisteminin Sohu .. 17

1960-1973 Arası: Bağımsızlık ve Gelişme Umutları ... 19

1973-1982 Arası: Yeni Bir Uluslararası İktisadi Düzen Peşinde... 22

1982-1990 Arası: Mali On Yıl 33

Genel Bakış: Ağır Basan Uğraşlar 42

II. BÖLÜM

Kuzey-Güney İlişkilerinin İktisadi ve Jeopolitik Çerçevesi 47

Uzun Süreli Bir Belirleyici: Dünya İktisat Sistemi... 48

Bunalım, Ana Etmenler, Doğu ve Batı 55

III. BÖLÜM

Günümüzde Kuzey-Güney İliskileri 67

Gerçek Veriler... 67

Görüşler ve Çıkarlar 80

Nüfuz Etkenleri .86

IV. BÖLÜM

Gelecekten Beklentiler 92

Açmazdan Kurtulmak İçin Farklı Bir Yaklaşım 94

Gelişme İçin Kuzey-Güney İşbirliği ..104

SONUÇ .. 115

KISA KRONOLOJİ ...119

BİBLİYOGRAFYA .. 123

OKUYUCULARIN DİKKATİNE

Bu kitabın redaksiyonu 1991 yılında Ocak ayının ilk günlerinde, yani Körfez Savaşı'nın gerçek anlamda başlamasından önce tamamlandı.

Ben, editörün de onayını alarak redaksiyonun tamamlanmasından sonra meydana gelen olayları son dakikada yapılacak birkaç ekle özetleyip kitabı bitirmeyi düşünmedim. Çünkü kitapta yapılan inceleme gözönünde tutulduğunda bu tür eklemeler ya tekrarlara düşme tehlikesi doğuracak, ya da çok erken yargılar getirecek gibi geldi bana.

Ne var ki, baskı aşamasına gelindiğinde, bir gerçeği vurgulamanın yerinde olacağını düşündüm: sonucu ne olursa olsun Körfez Savaşı, Kuzey-Güney ilişkilerindeki sorunları, dünya barışını ve barışı sağlayacak çözüm yollarında karşılaşılan güçlükleri büyük ölçüde ciddileştirecek ve bu durum uzunca bir süre devam edecektir.

Christian Comeliau
25 Şubat 1991

GİRİŞ

Kuzey-Güney ilişkileri: Büyük olasılıkla bütün dünyayı kucaklayabilecek tek formül olan bu formül, neden içinde yaşadığımız dönemde ortaya atılıyor? Sağlayacağı çıkarlar, neden dayanışmanın ve çatışmanın doruk noktalarına varacak kadar büyük tutkular yaratmaktadır? Bu olguya gelecekte de varlığını sürdürecek bir anlam yüklemeli mi? Yoksa, bu olguyu yok olmak üzere olan bir konjonktür gibi mi yorumlamalı?

Yüz sayfayı biraz aşan bir kitabın boyutları içinde bu sorunları ele almak -her defasında bir çözüm önerilmese bile- olacak iş değil. Ama gene de elinizdeki kitabın amacı bu. Kuzey-Güney ilişkilerinin 20. yüzyıl tarihinin temel öğesi olduğu kabul edildiği andan başlayarak bu amaç gerekli hale gelmektedir. Kuzey-Güney ilişkilerinin önemi, okuyucunun kendine en mantıklı gelen sonuçlara ulaşmasına yardım edecek inceleme verileri ve kanıtsal veriler sunularak vurgulanmaya çalışılacaktır.

"Kuzey" nedir "Güney" nedir? Bu iki sözcüğün ikı ülke bütünü arasındaki eşitsiz gelişme'yi belirttiği kesindir: ne var ki coğrafi konum bakımından anlamı pek kesin olmadığından, "Kuzey" ve "Güney" kategorilerinin içeriğini belirlemek gerekir.

Kaldı ki, "Kuzey-Güney" deyimi, ancak iki ülke bütünü arasında diyalog kurma çabalarının doruk noktasına ulaştığı 1970'li yıllarda genel bir kullanıma ulaşabildi. Daha önceleri, metropollerden ve sömürgelerden söz edilirken, daha sonraları, sömürgelerin ortadan kalkması üzerine, "gelişmiş" ve "azgelişmiş" ülkelerden ya da "gelişmekte olan" ülkelerden söz edilmeye başlandı. Ama, temeli ekonomiye dayanan bu ayrıma paralel olarak, sömürgecilik aleyhtarı istekler, daha sonralarıysa büyük devletlerin ve varlıklı ülkelerin öbür ülkeler üzerinde

egemenlik kurduklarına ilişkin iddiaların ortaya atılmasıyla anti-emperyalist istekler güç kazandı; "Üçüncü Dünya" terimini ilk kez 1952'de Alfred Sauvy, Fransız Devrimi öncesinde var olan ve "pek tanınmayan, sömürülen, aşağılanan" "tiers état"[1] ile karşılaştırarak kullandı (*France- Observateur*, 14 Ağustos 1952). Bu; Üçüncü Dünya ülkelerinin üç büyük kıtadaki (Asya, Afrika, Latin Amerika) farklı evriminin yanısıra, Doğu-Batı ilişkilerindeki değişiklikler ve büyük blokların yarattığı baskıların sonuçlarıyla, giderek daha benzeşmez hale gelen Üçüncü Dünya ülkelerinin tek bir bütün olduğu sorununu gündeme getirdi. İki petrol şokunun yaşandığı 70'li yıllar "Kuzey-Güney" çatışmasına ve diyaloğuna sahne oldu ("Kuzey ülkeleri zaten üstünlük sağlamışlardı) ve bu iki olgu 80'li yıllardaki borç bunalımı boyunca da sürdü. Dünya ülkeleri arasındaki uçurum artmaya devam etti ve 1991'-in eşiğinde, "Kuzey" ile "Güney"in geleceği ve barış konularına ilişkin sorular kaygı verici biçimde sürmektedir.

Ne kadar belirsiz olursa olsun, Kuzey-Güney ayırımı 20. yüzyılın ikinci yarısındaki derin bir farklılaşmayı karşılamaktadır: işin güç yanı, sözkonusu farklılaşmanın hem iktisadî, siyasal ve toplumsal, hem de kültür alanında görülmesi ve yalnızca gelişme düzeyi olgusuyla doyurucu bir açıklamaya kavuşturulamamasıdır. Dünya Bankası'nın ülkeleri kişi başına yıllık gelirlerine göre sıralayan sınıflandırmasını ele alan ve sınıflandırmadaki belirsizlikleri ortadan kaldıran çerçevede sunulan da bundan başka birşey değildir: bununla birlikte, ilk irdelemede, "kuzey"in Avrupa (yeni çehresi halâ sorunludur) ve Kuzey Amerika'nın en yüksek gelirli ülkeleriyle Japonya'yı, "Güney"inse geri kalan ülkelerin çoğunu kapsadığını kabul etmek yanlış olmaz. Kuşkusuz bu ilk yaklaşık saptama üzerinde daha sonra yeniden durulacaktır.

(1) Tiers Etat, Fransa'da Ancien Régime adı verilen dönemde (I. François'nın tahta çıkış tarihi olan 1515 ile 1789 Fransız Devrimi arasında kalan dönem), din adamları ve soylular sınıfına girmeyen ve krallıktaki üçüncü zümreyi oluşturan kişilerin tümünü belirtir. Alfred Sauvy bu terimden yola çıkarak Fransızca'da "Üçüncü Dünya ülkeleri" teriminin karşılığı olan "tiers monde" terimini kullanmıştır. (ç.n)

Bu inceleme kitabında izlenen yöntem, eleştirisel irdelemeye, tarihsel boyuta ve kültür çeşitliliğine ayrıcalık tanımıştır.

* Eleştirel irdelemeye ayrıcalık tanımıştır, çünkü yüzyılımızın sonları dünya çapında önemli olaylar bakımından çok daha zengindir (bu sayede, her hangi bir belirsiz nokta bırakmaksızın, gelişme gibi, ulus-devlet gibi, ekonomizm gibi ya da uluslararası işbirliği gibi çok belirsiz kavramlar ve gerçekler üzerinde akıl yürütmeyi sürdürebiliyoruz).

* Tarihsel boyuta ayrıcalık tanınmıştır, çünkü hem ele alınan konu, tarihin ürünüdür (bu yüzden hiçbir dar boyutlu bilim dalının indirgemeciliğine boyun eğmez), hem de geleceği uzun vadeli düşünme gereğini bütün öbür konulardan daha çok yaratmaktadır, geleceği uzun vadeli düşünürken geçmişin mekanik yansımasına, körü körüne bağlanılan halkbenciliğe[2] ve kolay töreciliğe saplanıp kalmamak için çok güçlü olunması gerekir.

* Kültür çeşitliliğine ayrıcalık tanınmıştır, çünkü, ilerleme ve Kuzey-Güney karşılaştırmasına (ya da işbirliğine) destek veren "gelişme" tutkusunun batı kökenli olmasına karşın, geleceğe ilişkin umutlar, düşünme sürecine girmeyi zorunlu kılmaktadır: gelişme gereklidir, ama batı deneyiminin harfiyen örneksenmesiyle artık karıştırılmamalıdır ve içeriği çeşitli kültürlere ve toplumlara uyarlanmalıdır.

Kitabın birinci bölümü, Kuzey-Güney ilişkilerinin tarihini ve bu kavramın yarattığı tartışmaları anlatmaktadır. İkinci bölümde, uluslararası çerçeve (bu olmasaydı Kuzey-Güney ilişkilerini kavramak olanaksız olurdu) çizilmektedir. Bu temeller üzerine oturan üçüncü bölümde, Kuzey-Güney ilişkilerinin günümüzdeki nitelikleri anlatılmaya çalışılmaktadır. Dördüncü ve sonuncu bölümdeyse geleceğe ilişkin başlıca umutlar dile getirilmektedir.

(2) "Kimi halkların kendilerini "insan", başka halkları da "barbar" olarak nitelemeleri. (T.D.K. Bilimbilim Terimleri Sözlüğü) (ç.n)

Hangi ülkeler "Kuzey"de, hangileri "Güney"dedir?

"Kuzey" ile "Güney" ayırımının "gelişmiş ülkeler" ile "gelişmekte olan ülkeler" ayırımını karşıladığı varsayılmaktadır (yoksa, coğrafi ölçüt kesinlikle belirsizdir).

Kitapta sunulan istatistik tabloları Dünya Bankası'nın hazırladığı ya da Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nda (UNDP) yer alan tablolardır.

Dünya Bankası, 121 ülkeden oluşan bir liste hazırlamış, listedeki ülkeleri kişi başına yıllık gelirlerine göre dilimlere ayrılmıştır. 1990 Dünya Kalkınma Raporu'nda çeşitli dilimlerde yer alan ülkeler (1988 yılındaki kişi başına yıllık gelirler temel alınarak ve küçükten büyüğe doğru) şunlardır:

TABLO 1

NÜFUSU BİR MİLYONU AŞAN 121 ÜLKENİN NÜFUSU VE YILLIK GELİRİ

	Nüfus (milyon kişi) 1988 ortası	GSMH (kişi baş.$) 1988
Az gelirli ülkeler	2 884,0	320
Çin, Hindistan	1 904,0	340
Öteki az gelirli ülkeler	980,0	280
1 Mozambik	14,9	100
2 Etiyopya	47,4	120
3 Çad	5,4	160
4 Tanzanya	24,7	160
5 Bangladeş	108,9	170
6 Malavi	8,0	170
7 Somali	5,9	170
8 Zaire	33,4	170
9 Bhutan	1,4	180
10 Yao D.H.C.	3,9	180
11 Nepal	18,0	180
12 Madagaskar	10,9	190
13 Burkina Faso	8,5	210
14 Mali	8,0	230
15 Burundi	5,1	240
68 Şili	12,8	1 510
69 Suriye	11,6	1 680
70 Kosta Rika	2,7	1 690
71 Meksika	83,7	1 760
72 Mauritius	1,1	1 800
73 Polonya	37,9	1 860
74 Malezya	16,9	1 940
75 Panama	2,3	2 120
76 Brezilya	144,4	2 160
77 Angola	9.4	-
78 *Lübnan*	-	-
79 *Nikaragua*	3,6	-
Üst dilim	326,3	3 240
80 Güney Afrika	34,0	2 290
81 Cezayir	23,8	2 360
82 Macaristan	10,6	2 460
83. Uruguay	3,1	2 470
84 Arjantin	31,5	2 520

16	Uganda	16,2	280
17	Nijerya	110,1	290
18	Zambiya	7,6	290
19	Nijer	7,3	300
20	Ruanda	6,7	320
21	Çin	1 088,4	330
22	Hindistan	815,6	340
23	Pakistan	106,3	350
24	Kenya	22,4	370
25	Togo	3,4	370
26	Orta Afrika Cumh.	2,9	380
27	Haiti	6,3	380
28	Benin	4,4	390
29	Gana	14,0	400
30	Lesotho	1,7	420
31	Sri Lanka	16,6	420
32	Gine	5,4	430
33	Yemen D.H.C	2,4	430
34	Endonezya	174,8	440
35	Moritanya	1,9	480
36	Sudan	23,8	480
37	Afganistan	-	-
38	*Myanmar*	40,0	
39	*Kampuçya*	-	
40	*Liberya*	2,4	-
41	*Sierra Leone*	3,9	-
42	*Vietnam*	64,2	
85	Yugoslavya	23,6	2 520
86	Gabon	1,1	2 970
87	Venezuela	18,8	3 250
88	Trinidad ve Tobago	1,2	3 350
89	Kore Cumh.	42,0	3 600
90	Portekiz	10,3	3 650
91	Yunanistan	10,0	4 800
92	Umman	1,4	5 000
93	Libya	4,2	5 420
94	*Iran İslam Cum.*	48,6	-
95	*Irak*	17,6	-
96	*Romanya*	23,0	-
Düşük/ara düzeyde gel. ülk.		3 952,0	750
Sahraaltı Afrikası		463,9	330
Doğu Asya		1 538,0	540
Güney Asya		1 106,8	320
Avrupa, Ortadoğu ve Kuzey Afrika		395,6	2000
Latin Amerika ve Karayipler		413,6	1 840
Çok borçlu ülkeler		495,5	1 730
Yüksek gelirli ülkeleri		784,2	1 780
OECD ülk		751,1	1 770
Öbür ülk.		33,1	8 380
97	Suudi Arabistan	14,0	6 200
98	İspanya	39,0	7 740
99	İrlanda	3,5	7 750

	Nüfus (milyon kişi) 1988 ortası	GSMH (kişi baş.$) 1988
Ara düzeyde gelirli ülk.	1 068,0	1 930
Alt dilim	741,7	1 380
43 Bolivya	6,9	570
44 Filipinler	59,9	630
45 Yemen Arap Cumhuriyeti	8,5	640
46 Senegal	7,0	650
47 Zimbabve	9,3	650
48 Mısır Arap Cumhuriyeti	50,2	660
49 Dominik Cumhuriyeti	6,9	720
50 Fildişi Kıyısı	11,2	770
51 Papua-Yeni Gine	3,7	810
52 Fas	24,0	630
53 Honduras	4,8	860
54 Guatemala	8,7	900
55 Kongo Halk Cumhuriyeti	2,1	910
56 Salvador	5,0	940
57 Tayland	54,5	1 000
56 Botsvana	1,2	1 010
59 Kamerun	11,2	1 010
60 Jamaika	2,4	1 070
61 Ekvador	10,1	1 120
62 Kolombiya	31,7	1 180
63 Paraguay	4,0	1 180
64 Tunus	7,8	1 230
65 Türkiye	53,8	1 280
66 Peru	20,7	1 300
67 Ürdün	3,9	1 500
100 İsrail	4,4	8 650
101 Singapur	2,6	9 070
102 Hong-Kong	5,7	9 220
103 Yeni Zelanda	3,3	10 000
104 Avustralya	16,5	12 340
105 Birleşik Krallık	57,1	12 810
106 İtalya	57,4	13 330
107 Kuveyt	2,0	13 400
108 Belçika	9,9	14 490
109 Hollanda	14,8	14 520
110 Avusturya	7,6	15 470
111 Birleşik Arap Emirlikleri	1,5	15 770
112 Fransa	55,9	16 090
113 Kanada	26,0	16 960
114 Danimarka	5,1	18 450
115 Fed Al.	61,3	18 480
116 Finlandiya	5,0	18 590
117 İsveç	8,4	19 300
118 ABD	246,3	19 840
119 Norveç	4,2	19 990
120 Japonya	122,6	21 020
121 İsviçre	6,6	27 500
Dünya Bankası liste indeki ülkelerin toplamı	4 736,2	3 470
Petrol satan ülkeler	593,3	1 500
Üye olmayan Dünya Bankası listesinde yer almayan ülkeler	364,5	

Kaynak: Dünya Bankası, *1990 Dünya Kalkınma Raporu.* Bazı ülkelerin (italik yazılanlar) kişi başına yıllık geliri bilinmemekteyse de, Dünya Bankası gene de bu ülkeleri bir kategori içinde belirtmektedir. Sözgelimi Afganistan'ın, Kampuçya'nın ve Vietnam'ın yıllık geliri 545 doların altında, Lübnan ve Nikaragua'nınki 2 200 doların altında. İran, Irak ve Romanya'nınki 6000 dolar n altında tahmin edilmektedir.

Türkiye, Yunanistan, Portekiz ve Yugoslavya gibi bazı Avrupa ülkelerinin, gelir düzeyi ne yüksek, ne de düşük olan ara düzeyde gelirli ülkeler içinde yer aldığı, buna karşılık birçok yüksek gelirli ülkenin (Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika) coğrafî açıdan güneyde bulunduğu ve bunlardan bazılarının da Dünya Bankası tarafından gelişmekte olan ülkeler arasına sokulduğu (Singapur, Hong Kong, Güney Kore, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri) görülecektir.

Ayrıca, yukandaki liste nüfusu bir milyondan az ülkeleri kapsamamaktadır: Bankanın listesinde bu tür ülkelerden 55 tane vardır (Izlanda, Lüksemburg, Gine-Bisau, Birleşik Arap Emirlikleri, vb. gibi). Son olarak, 121 ülke arasında yer almayan ülkelerse şunlardır: SSCB, Kuzey Kore, Çekoslovakya, Küba, Bulgaristan, Arnavutluk, Moğolistan ve Namibya (1989'da bağımsızlığınakavuştu). Tayvan ise hiçbir kategoriye sokulmamıştır...

UNDP'nin hazırladığı listeyse, 30'u EAGÜ (en az gelişmiş ülkeler), 99'u "gelişmekte olan ülkeler", 31'i "sanayileşmiş ülkeler arasında yer alan 160 ülkeyi kapsar.

OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı) çoğunlukla Kuzey ülkelerine (Doğu Avrupa'dakiler hariç) özgü bir örgüt sayılır; 24 üye ülkesi vardır: ABD, Almanya, Avustralya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Japonya, Kanada, Lüksemburg, Norveç, Portekiz, Türkiye, Yeni Zelanda, Yunanistan.

Son olarak, gelir düzeyine göre yapılan sınıflandırmalarda temel alınan ulusal muhasebe tekniklerinin tartışmalı olduğunu (çünkü kambiyo fiyatları elde edilen sonuçları yalanlamaktadır) anımsatalım. Gelirlerin iç satınalma güçlerini karşılaştırmayı amaçlayan çalışmalar çok farklı sonuçlara ulaşmıştır; ne var ki bu çalışmalar henüz bir bütün halinde ele alınacak kadar yaygın değildir.

BİRİNCİ BÖLÜM
KUZEY-GÜNEY İLİŞKİLERİ TARİHİNİN ANA HATLARI

Bu bölümde II. Dünya Savaşı'ndan bu yana gerçekleşen Kuzey-Güney ilişkileri özet olarak ve şematik biçimde verilmektedir. Yakın geçmişin çeşitli dönemlerinde bu ilişkilerin karşılaştığı büyük sorunları ve -günümüzdeki durumu ve gelecekte doğabilecek sorunları daha iyi kavramak amacıyla- sonuçta yarattığı başlıca özellikleri belirlemekle yetinilmekdir.

Bütün tarihi dönemlere ayırma işlemlerinde olduğu gibi, burada da keyfi bir dönemlere ayırma yöntemi benimsendi. Söz konusu ayırma işlemi birkaç belirgin olaya dayanır: Afrika ülkelerinin bağımsızlığa kavuşması, ilk petrol şoku, borç bunalımı. Bu işaret noktalarına göre birbirinden ayrılan dört dönem, geleceğin kavranması açısından oldukça anlamlı ve oldukça farklı özellikler sergiler. Her dönem için şu öğeler gözönüne alınmıştır: en belirgin olaylar, bu dönemde aynı durumda olan ülkelerin konumu ve gerektiğinde, bunları destekleyen ya da anlatan kuramsal yapıtlar (bütünü kucaklayan kronolojik bir tablo kitabın sonunda yeralmaktadır); dönem boyunca Kuzey-Güney ilişkileri konusunda etkili olanların ve kamuoyunun dikkatini (sözkonusu dikkatin özellikle somut sonuçlara ve kararlara ulaşıp ulaşmadığını belirtmeye çalışarak) üzerinde toplayan alanlar ve başlıca konular; son olarak da, bu tarih dilimi özetinin su yüzüne çıkarabileceği temel sorunları, çıkar çatışmalarını, mantıksal çelişkileri, olanaksızlıkları ve güçlükleri sergileyen bu bölümü okuyanların kafasında doğabilecek eleştirisel irdeleme düşünceleri

Daha önce de söylemiştik, -özellikle jeopolitik bağlam hesaba katıldığında- sunulan irdelemenin, bir iktisatçı gözüyle olmaktan ziyade, çok boyutlu bir anlayışla gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Ne var ki sonuç bölümün-

de sunulacak yorum nedeniyle, iktisadî açıdan ayrıcalıklı bir yer tutmaktadır.

I. 1945-1960 Arası: Sömürge Sisteminin Sonu

Bu dönemden, yanlızca, özetlemeyi yaparken belli bir kolaylık elde etmek için söz edilmektedir; yoksa çok basit bir nedenden ötürü Kuzey-Güney ilişkileri tarihinde gerçek bir yeri yoktur: "Kuzey" ile "Güney" ayrımı sömürge sistemi kadar eskilere dayanır, çünkü ilke olarak "Kuzey" ülkelerinin "Güney ülkeleri üzerinde hiçbir egemenlik hakları yoktur ve bu ülkeler sadece "Kuzey"de yer alan sömürgeci "imparatorlukların" bünyesinde yer alıyorlardı. Sömürge imparatorluklarının ortadan kalkması, II. Dünya Savaşı sırasındaki Japon işgali ve Hindistan altkıtasının Büyük Britanya egemenliğine girmesinden sonra, Güneydoğu Asya'da meydana gelen sarsıntılarla başlayıp Afrika'daki sömürgelerin bağımsızlıklarını elde etme çabalarının ilk meyvelerini vermesine ve Cezayir Savaşı'nın çıkışına kadar süren bir hazırlık dönemini başlatır.

Bununla birlikte, bu dönem boyunca, daha sonra Kuzey-Güney ilişkilerini yönetmekle görevlendirilecek kurumsal aygıtların ilk öğelerinin kurulduğu görülür: öncelikle de Birleşmiş Milletler ve ona bağlı bölümler -ne var ki, örgüte yeni katılımlar oldukça yavaş yavaş "Güney" ülkeleri çoğunluğu ele geçireceklerdi: çünkü boyutu ne olursa olsun her ülkenin bir oyu vardı-, daha sonra da, karar yetkisinin masraflara katılma payıyla (dolayısıyla da zenginlikle) orantılı olduğu Bretton Woods kurumları (Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası) ve GATT[3]. 50'li yılların başlarından itibaren BM'ler uzmanları, o zamanlar henüz "Güney" adıyla belirtilmeyen, gelişmekte olan ülkelerin parasal gereksinimleri üzerinde işte bu bağlamda durdular. Bununla birlikte bu dönemi belirleyen temel öğe, gene de jeopolitik durumdu. Çünkü, bilin-

(3) General Agreement on Tariffs and Trade (Genel gümrük ve ticaret antlaşması), hiçbir zaman kurulmamış bir dünya ticareti yönetim örgütünün çekirdeğidir

diği gibi, II. Dünya Savaşı, yerini, Doğu ile Batı arasındaki soğuk savaşa bırakmıştı. Bu bağlamda, önceleri Amerikalılarca desteklenen sömürgecilik aleyhtarlığını ve ulusçuluğu, bazı kimseler çabucak komünizm tehlikesiyle karıştırdı. ABD'nin yayılışını kesin olarak "engellemek" (Amerikalılar, o dönemde, bu iş için 'containment' terimini kullamyorlardı) kararı aldığı işte bu komünizmdi. Önce Fransızların, sonra Amerikalıların sürdürdüğü Çinhindi savaşı bu çelişkinin en güzel örnekleriden biridir. 50'li yılların sonunda barış içinde birarada yaşama ilkesi doğrultusunda harcanan çabalar, iki blokun her birinde sürüp giden oyunları ortadan kaldırmadı. Bunun üzerine, Asya ve Afrika'daki yeni ulusçu yöneticiler tepki gösterdiler. 1955'deki Bandung (Endonezya) konferansında yalnızca sömürge karşıtlığı değil, yansızlık ve bağlantısızlık ilkeleri de benimsendi. Bu nedenle, Bandung konferansı "Güney" ülkelerinin doğuşunu müjdeleyen eylem ve bu ülkelerin bütünlük isteklerini ortaya koyan ilk belirtilerden biri sayılabilir.

Daha önce de vurgulanan nedenden ötürü, bu dönemde, Kuzey-Güney ilişkilerini doğrudan ilgilendiren bir irdelemenin ana konularını belirlemek olanaksızdır. Ama gelecekteki tartışmanın ilk ürünleri daha o günlerde açık seçik ortadaydı.

Sömürge sistemi, iktisadî açıdan, Sanayi Devrimi'nin ürünü olan üretkenliğe ve yayılmacılığa önem veren sistemin yöntemlerinden biridir; doğmakta olan yeni dünyanın ilk iktisadî sorunları, gelir artışı, sermaye birikimi ve dünya ticaretinden pay alma olguları içinde biçimlenecekti: savaşın yok ettiği sanayileşmiş ulusları yeniden oluşturma zorunluğu yavaş yavaş yerini yeni ekonomilerin oluşturulmasına bırakacaktı ve bu zorunluklar altyapı ve sanayileşme yatırımları olgusunda biçimlenecekti. Yaygınlaşan ilişkiler sistemi içinde, Güney ile Kuzey arasında çıkar ayrılığı yoktur. Bununla birlikte, özerklik ve oluşmakta olan karşılıklı bağımlılık olgusu bunyesindeki göreceli nüfuz sorunları, ilk kez, yüzyılı aşkın süre önce bağımsızlığa kavuşmuş Latin Amerika'da ortaya çıktı.

İktisadî yayılmanın bu boyutunun ötesinde,siyasal egemenlik alanında tartışma başladı: soğuk savaş, ba-

ğımsızlığa geçişlere olanak verecek ya da geçişleri engelleyecek politik -diplomatik işleyişi derinlemesine etkileyecekti. Bağımsızlığa ilk kavuşan ülkeler ve onları örneksemeyi düşleyenler bunu anlayarak bütünlüklerini bağlantısızlık arzusu çevresinde pekiştirdiler. Ayrıca Batılılar, gelişmekte olan ülkelere yapacakları iktisadî geliştirme[4] yardımlarını, açtıkları komünizm aleyhtarı seferberlik çerçevesinde düzenlediler. Bu hareketleri bir sonraki on yılda da sürdü ve yaygınlaştı.

Bu bağlamda, 1949'da gerçekleşen Maocu Çin Devrimi ve bu devrimin, ülkenin geniş boyutlarından ötürü,- Çin ile dünyanın geri kalan bölümü arasında korumaya çalıştığı geniş uçurum, kuşkusuz olağanüstü bir psikolojik rol oynayacaktı. Hintli Cavaharlal Mehru (Çin'e komşu olan Hindistan'ın ilk lideri) Yugoslav Jozip Broz Tito (SSCB ile bağları kopardı), Mısırlı Cemal Abdül Nasır (Batı ülkelerinin Süveyş kanalı üzerinde kurdukları egemenliğe karşı çıktı) ve Endonezyalı Sukarno ile birlikte, Mao Zedong dönemin önde gelen simalarından biri oldu. Kuramsal açıdan, savları en geniş yankı uyandıran kurum ise, Arjantinli iktisatçı Raul Prebisch yönetimindeki ECLA (Latin Amerika Ekonomik Komisyonu) oldu. ECLA, dünya ekonomi sisteminin "çevre" kavramı açısından gelişme sorunlarına yönelik farklı bir yaklaşımın temellerini attı.

II. 1960-1973 Arası: Bağımsızlık ve Gelişme Umutları

1960'da, on yedi Afrika ülkesi bağımsızlığa kavuştu; 60'lı yılların ilk yarısında Afrika'daki ülkelerin çoğu aynı yolu izledi. Ama Doğu ile Batı arasındaki rekabet arttı ve bu rekabetten kurtulmak isteyen Üçüncü Dünya ülkeleri kendi aralarında örgütlenmeye çalıştılar; Çin ile Sovyetler Birliği arasındaki kopma 1960'tan sonra başladı; "Bağlantısızlar" hareketini Belgrad Konferansı başlattı;

(4) Rostow'un ünlü yapıtı *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto'nun* (İktisadî Büyümenin Evreleri: Komünist Olmayan Bir Manifesto) alt başlığı bunu kanıtlamaktadır

1959'da Batista'nın dikta yönetimini yıkan ama, 1962'de Sovyet füzelerini kabul eden Fidel Castro'nun Küba'sı, 1963'te üç kıtalı komisyona evsahipliği yaptı ve sömürgecilik aleyhtarlığının emperyalizm aleyhtarlığına dönüşmesini istedi; 1965'ten itibaren ABD Vietnam'a daha fazla karışmaya başladı ve böylece birçok Üçüncü Dünya ülkesinin Vietnam'a karşı sertleşmesini sağladı; ama 1972'de başkan Richard Nixon, Çin'e davet edildi. Sonuç olarak Üçüncü Dünya ülkeleri iki büyük hegemonya bloğu arasında duyarlı bir denge siyaseti izleyerek kendini kabul ettirmeye çalıştı.

Ne var ki 60'lı yıllar aynı zamanda Batı ekonomilerinin hızla büyüdüğü yıllar oldu: çok sayıda ve derin jeopolitik sarsıntılara karşılık, dünya iktisat sistemi, bu yeni elverişli koşulları yayılmacı, üretime ve sanayileşmeye önem veren tutkuları doğrultusunda kendi lehine çevirebilecek kadar zengin ve dinamikti. İki yanlı sömürgeci ilişkiler hemen yerini "gelişmede işbirliği" adı verilen ilişkilere bıraktı; aynı işbirliği düşüncesi, BM'in ilk "gelişme on yılları"nına (60'lı ve daha sonra da 70'li yıllar). Yaounde Konferansı'ndaki (AET ile on sekiz Afrika ülkesi arasında imzalanan ortaklık sözleşmesi) bölgesel girişimlere, gelişme için ittifaka, (ABD Cumhurbaşkanı John Kennedy'nin Latin Amerika'ya yardım etmek ve böylece yansızlık konusundaki kararsızlıklarına karşı koyabilmek için ortaya attığı program) ve özellikle de UNCTAD'ın (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı) kurulmasına yol açan çok yanlı girişimlere dayanır: UNCTAD ilk üç toplantısını 1964, 1968 ve 1972'de yaptı ve o sıralar "77'ler grubu" bünyesinde toplanmış olan Güney ülkelerinin tasarladığı ilk saldırılara sahne oldu. Cenevre'de Raul Prebisch başkanlığında toplanan ilk UNCTAD'da, farklı ve gelişmekte olan ülkeler için daha elverişli bir uluslararası düzen isteğinin ilk adımları atıldı; bu istek bir sonraki on yılın ortalarına doğru doruk noktasına ulaştı: 1964'ten başlayarak uluslararası ticaret kurallarının yenilenmesi istendi.

Bağımsızlığa yeni kavuşmuş gelişmekte olan ülkelerin, sanayileşmiş ülkelerin gelişmesini örneksemek, yani onların büyüme ve sanayileşme modellerini aynen kur-

mak ve yaşama düzeylerine ulaşmak için gösterdikleri çabalar, bu dönemde önceki dönemden daha belirgindi. Siyasal alanda olup bitenlerden (ve bir sonraki on yılda olup biteceklerden) farklı olarak, istisadî stratejiler, dünyanın geri kalan ülkelerine karşı saldırgan değildi, hattâ isteklerde bile bulunmuyor, yalnızca uyarlanmaya çalışıyordu. İktisadî stratejiler sermaye etkeninin egemenliğindeydi: büyüme herşeyden önce yatırıma yönelmiş sermayenin ürünüydü ve kaynakları zorlama olgusu öncelikle parasal alanda görülüyordu.[5] Bu stratejiler yalnızca yansılama ürünü değildir, aynı zamanda iradecidir: kendini pazarın "doğallığına bırakacak yerde, gelişmenin planlamasındaki başarılı stratejinin anahtarını Sovyet deneyiminin başarıları olarak kabul ettiği öğelerde, savaş ekonomisinin başarılarında, Hintlilerin düşünsel ve siyasal saygınlığında, Çinlilerin açıklanmış tutkularında aradı: örneğin, 60'lı yılların başlarından itibaren -ve hattâ günümüzde bile- bir Plan bakanı ya da benzeri kurumu olmayan bir tek Afrika ülkesi yoktur.

Kuşkusuz "gelişme"nin amacı da iyi tanımlanmamıştır; ama, herkesin bu sözcüğün anlamsal içeriği konusunda aynı fikirde olduğu sanıldığından, tanımın önemi asla kavranamıyordu: gelişme denince, temelde, gönenci sağlayan maddî öğeler arasında daha geniş bir seçme olanağına kavuşmak anlaşılıyordu; ve bu seçme herşeyden önce satın alma gücüne dayandığından, gelişmenin temel koşulu da gelir artışıydı. Bunu yaparken gelir dağılımı konusunda zaman kaybedecek yerde paylaşılacak pastayı büyütmek gerekir; pasta büyüyünce geri kalan herşey de düzelmeye başlayacaktır: burada sözü edilen, ünlü "tricle down" (ya da bütün gelir artışlarında ortaya çıkan otomatik "düşüşler") kuramıdır.

İlk denemeler, ortaya çıkan vahim sonuçların (Afrika'da varlıklılarla yoksullar arasında kanlı çatışmalar ol-

(5) A. Lewis'e ("Economic Development Whit Unlimited Supplies of Labor", *Manchester School*, cilt 22, 1954), göre gelişme kuramının temel sorunu bir ülkenin tasarruflarını ve yatırımlarını GSMH'larının yüzde 4-5'inden yüzde 12-15'ine nasıl çıkarılacağını anlatmaktadır.

duysa da, çabucak varlıklı ülkeler işe karıştılar Belçika Kongosu'ndaki bağımsızlık savaşları ve ayaklanmalar, Nijerya'daki Biafra savaşı, Hindistan altkıtasında aşırı yoksulluğa bağlı şiddet hareketleri, Latin Amerika'nın giderek silahlanması) Bu olguları kuşkusuz hiç kimse unutmadı ve sözkonusu birçok irdelemeye konu oldu. Ama bu dönem boyunca yapılan irdelemeler, temel olarak, ne gelişmenin ulusal stratejilerini ne de uluslararası ilişkilerin örgütlenme stratejilerini konu aldılar. Cassandre (önceleri az tanınıyordu, sonraları medyaların kuramcısı ya da yıldızı sayıldı, ama hiçbir zaman ciddiye alınmadı[6] gibi bazılarının karşı çıkışlarına rağmen, gelirlerin ve iktidarın paylaşımı sorunları ne biçimlendirilebildi ne de kabul ettirebildi; sistemin içeriği ve göz önüne alınabilecek alternatifler için durum daha da kötüydü: egemen eğilim, kesin bir gelişme üreticisi olan bu dünya sistemine katılma yönündeydi. Dönemin uluslararası ilişkilerine yön veren temel ilke şuydu: zenginleşmenin anahtarı Kuzey'in (birçok ülke için Kuzey Amerika ve Batı Avrupa ülkeleri, bazı az sayıdaki ülke içinse Sovyetler Birliği) sergilediği modellerde yatıyordu; eğer Kuzey'in gücü artıyorsa bunun nedeni bu uluslararası sistemdir, çünkü başarılı olmuş ulusların gelişmesini sağlayan giz bu sistemin içinde saklıdır.

Paylaşma isteklerinin yavaş yavaş biçimlenebilmesi için bu sistemin sağladığı gelişme yeteneklerinin (günümüzde bu yeteneklerden yararlananların ve ilerde yararlanmayı umanların zararına olarak) yok olması gerekti; ama bu ancak bir sonraki on yılda gerçekleşebildi.

III. 1973-1982 Arası: Yeni Bir Uluslararası İktisadî Düzen Peşinde

Üçüncü dönemin başı (iktisadî yanı çok daha ağır basan ve bu nedenden ötürü uluslararası ilişkiler üzerine sürdürülen tartışmaların doruk noktasına ulaştığı bir dö-

(6) René Dumont 1962'den itibaren Kara Afrika'da tehlike çanlarının çalmaya başladığını haykırdı; Samir Amin ve André Gunder Frank'ın en önemli yapıtları 1970'te yayımlandı.

nemdir bu), simgesel olarak, ilk petrol şokuyla çakıştırılabilir. Petrol şoku, petrol fiyatlarının birdenbire yükselmesiyle gerçekleşti: 1973 sonuyla 1974 başı arasında, OPEC'in (Petrol İhraç Eden Ülkeler) tasarladığı bir eylem sonucu dört kat arttı. Ama, dünya iktisadındaki köklü bir değişikliğin (iktidar ilişkilerinde hem bunalım hem de çöküş vardı) belirtileri elbette çok daha önce ortaya çıkmıştı: 1968'den başlayarak Batı ekonomilerinde yatırımın azalması; 1971'de, Amerikan dolarının konvertibl halden çıkarılması (bu olay Bretton Woods'ta düzenlenen ve o tarihten bu yana dünya ticaretine dayanak oluşturan parasal ve malî sistemi gündeme getirdi); aynı yıl Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğunda besin maddeleri üretiminde büyük bir bunalımın başlaması; 1973 Eylül'ünde, üçüncü UNCTAD'ın başarısızlığa uğramasından sonra, Cezayir'de toplanan bağlantısız ülkeler doruğunun "yeni uluslararası iktisadî düzen" (YUID) için yankılar uyandıran bir bildiri yayımlaması; kısa süre. sonra, OPEC ülkelerine petrol fiyatlarına ilk büyük zammı yapma olanağı veren, yeni bir Arap-İsrail savaşının başlaması.

Dönemin birçok gözlemcisi için YUID'nin isteği, kaçınılmaz gibi görünen tarihsel sürece çok uygundu; bütün Üçüncü Dünya ülkelerinin desteklediği YUID, BM'in altıncı özel toplantısında, daha sonra da BM Genel kurulunda görkemli bir bildiriyle kabul edildi. 1974 Mayısı'nda BM Genel Kurulu "yeni uluslararası iktisadî düzen için bir eylem planı" hazırlanması gerektiğini oybirliğiyle açıkladı; aynı yılın Aralık ayında, "devletlerin iktisadî hakları ve görevleri" yasası kabul edildi. UNCTAD ile aynı doğrultuda bir çalışma sergileyen FAO (Gıda ve Tarım Teşkilatı), dışsatımcı ülkelerin gelirlerini ve fiyatları sabitleştirmek için "temel ürünlerin entegre programı" düşüncesini ortaya attı.

1975 yılı yeni düzen için uluslararası etkinliğin doruk noktasına çıktığı yıl oldu: ABD'nin Vietnam'dan çıktığı ve sömürgecilik sistemindeki son kalenin (Portekizlilerindi) yıkıldığı bu yılda, Avrupa Topluluğu ülkeleriyle o dönemlerde AKP (Afrika-Karayipler-Pasifik) adıyla anılan ülkeler arasında ilk Lomé uzlaşması imzalandı ve Lima konferansı (yüzyılın sonunda sanaayi üretiminin

dörtte birinin gelişmekte olan ülkelerde üretilmesine karar verildi) toplandı. Ayrıca, gene aynı yılda, Fransa Cumhurbaşkanı Giscard d'Estaing'in girişimleri sonucu Paris'te, Kuzey-Güney konferansı adı verilen "uluslararası iktisadî işbirliği konferansı" toplandı (toplantılar 1977'ye kadar sürdüyse de pek önemli sonuçlar alınamadı.)

1976'da, özellikle İLO (Uluslararası Çalışma Örgütü) iş konferansı sayesinde bu etkinlik sürdü: bu konferansın başlıca katkısı, gelişme ve işbirliği stratejileri için ana işaret noktası olarak "temel gereksinimler" (basic needs) kavramını ortaya çıkarmasıdır; Robert Nc Namara'nın (Vietnam Savaşı sırasında ABD dışişleri bakanı) yeniden işlerlik kazandırdığı bir dünya bankası bu kavramı ciddi biçimde yeniden gündeme getirdi.

Ama 70'li yılların sonunda başlayarak işler karıştı. OPEC, ticarî ilişkilerinin sürekli ve derinlemesine bozulması üzerine, petrol fiyatlarında yeniden büyük bir artış yapmak zorunda kaldı: bu da ikinci "petrol şoku"nu yarattı; ama 1979' da, Batı ülkelerinin sadık bir dostu sayılan İran Şahı, Humeyni'nin düzenlediği ihtilalle devrildi; aynı yıl Sandinista gerillaları Nikaragua'da iktidarı elegeçirdi, siyasal etkisini çeşitli Afrika ülkelerine (Angola, Mozambik, Etiyopya) yayan Sovyetler Birliği, Afganistan'ı işgal etti. Kuzey ile Güney'i birbirine bağlayan YUID'nin elde ettiği sonuçlardan umutsuzluğa düşen üçüncü dünya ülkeleri Güney- Güney işbirliği düşüncesini ortaya attılar (Aruşa konferansı); özellikle Nairobi'de düzenlenen beşinci UNCTAD'da, IMF ve Dünya Bankası gibi dünyanın iktisadî düzenini belirleyen uluslararası örgütlerin karar organlarına daha çok katılma kararı alındı; aynı zamanda, isteklerin açıklanmasından beri bir türlü çözüme kavuşmayan YUID'nin temel sorunlarına çare bulmak için Kuzey ile Güney arasında gerçek "genel görüşmeler"in başlatılması da gerekiyordu (1979 Temmuzu'ndaki bağlantısızlar doruğu).

Güney, bu gerçek görüşmelerin başlatılmasını sürekli isteyip durduysa da boşuna. 1980'de Afrika ülkeleri temsilcileri Lagos'ta toplanarak gelişmeleri daha çok özerkliğe doğru yönlendirmeye çalıştılarsa da, "Lagos planı" bü-

yük ölçüde lafta kaldı. Çeşitli teknik toplantılarda gelişme kaydedilmekle birlikte, UNCTAD Yeni Delhi'de yerinde sayıp durdu. Ayrıca 1980'de Iran-Irak Savaşı da patlak verdi ve ABD Cumhurbaşkanlığına Ronald Reagan'ın seçilmesinden sonra aşırı tutucu bir akım gelişti.

Birleşmiş Milletler'in üçüncü on yılında, sanayileşmiş ülkelerin yardımlarını, kendi GSMH'larının yüzde 0,7'sine kadar artırmaları konusunda umutsuz bir çağrı yapıldıysa da, 1981'de Meksika'daki Cancun'da (Brandt komisyonuna[7] kışkırtmaları doğrultusunda, Kuzey'deki kaynakların Güney'e "yoğun biçimde aktarılması"nı öngören istek tekrarlandı) ve Fransa'nın başkenti Paris'ten en az gelişmiş ülkeler (EAGÜ) için bir konferans düzenlendi. Ama hiç kimse bu önerileri ciddiye alır gibi görünmüyordu.

Bu arada sisteme, bir bütün olarak dinamizm kazandırılmış gibiydi: dönemin sonlarında dünyadaki büyüme hızı azaldı, borçlanma başdöndürücü bir hızla arttı ve gelişme için gerekli harcamaların karşılanmasında devletten devlete yardımlar azaldı. Gerçek genel görüşmeler kesinlikle olumlu sonuca ulaşmadı ve Fransa'da yayımlanan parlak bir makalede (A.Bressand, Ramses 1981 [45]) nihayet artık "Godot'yu beklemek"ten vazgeçilmesi istendi. Bir sonraki olay, yani borç felaketi artık kapıyı çalabilirdi.

Üç Akım- Ne olup bitmişti? On yılın ortalarında ortaya çıkan büyük umutlar, gerçekleştirilen yoğun etkinlikler neden hiçbir sonuca ulaşmamıştı? Bütünü kapsayan bir yorum getirmeden önce dönem boyunca su yüzüne çıkan tartışmaların ana konularını daha yakından irdelemek gerekir. Yoğun bir zihinsel çaba ve hem siyasal hem de diplomatik gayretlerle hazırlanan bu ana konular, A. Bressand'ın vurguladığı üç düşünce akımı içinde şematik olarak betimlenebilir.

(7) Dünya Bankası'nın desteğiyle toplanan, uluslararası gelişme sorunlarıyla uğraşan bağımsız komisyon; uzmanlardan ve siyaset adamlarından oluşur; başkanı, eski Alman başbakanı Willy Brandt'tır. Komisyon 1980 1983 ve 1985'te bir rapor hazırlamıştır.

- "Liberal" akım: hem OECD'yi (sanayileşmiş ülkelerin hükümetleri arasında ilişkiyi sağlayan resmi yazmanlık) ve etkili "üçyanlı komisyona"[8] hem de dünya iktisadının ağırlık kurumları olan çokuluslu şirketler;

- "Sosyal-demokrat" akım: IDS (Ingiltere'nin en iyi enstitülerinden biri olan Sussex Üniversitesi'nin Institue of Development Studies'i) öğretim üyeleri, RIO[9] raporunu hazırlayanlar, Brandt komisyonu üyeleri başlıca temsilcileridir; Dünya bankasını Mc Namara ilkeleri dışına itmeyi amaçlayan bazı eğilimler taşıyabilir; Cancun (Meksika) konferansı bu akımın doruk noktası oldu.

- "Üçüncü Dünyacı" akım: hem Prebisch'in reformculuğunu, hem bağımlılıkçı düşünceyi (Üçüncü Dünya ülkelerinin sanayileşmiş ülkelere bağımlı olduğunu savunan Latin-Amerika akımı) ve marksçı görüşlerin köktenciliğini bünyesinde toplar.

Bu siyasal-düşünsel görüş açısından ele alındığında, dönemin bir belirgin özelliği de ileriye dönük düşünmenin dünya çapında yaygınlık kazanmasıdır: Leontieff raporu (Amerikan üniversiteleri raporu [32]),(*) OECD'nin Interfuturs raporu (bir Japon girişiminden sonra OECD'de oluşan ortak düşüncenin ürünüdür [31]), "Global 2000" (ABD hükümetinin resmi raporu [23]). Bir olguyu vurgulamakta yarar var: oldukça yeni olan bu düşünceler bir sonraki on yılda bütünüyle yok olmuştur.

Karşıtlıklar ve Yeni Düzenlemeler- Kuzey-Güney ilişkileri açısından bu dönemde ele alınan başlıca konular nelerdir? Bu tartışmaların olağanüstü şiddetini ve en büyük uluslararası düzenlemeler ölçeğinde çok yüksek "kurumlaşma" düzeylerini vurgulamak gerekir. 1970'li yıllarda Kuzey-Güney diyaloğu gerçekten "organik" (bu teri-

(8) Üçyanlı komisyon ("üçkıtalı komisyon" ile karıştırmamak gerekir), 1973'te kurulmuş özel bir kurumdur. Kuzey Amerika, Japonya ve Avrupa arasında işbirliğini geliştirmek için bu bölgelerin ileri gelen kişilerinden oluşur.

(9) İrlandalı iktisatçı Janb Tinbergen'in başı çektiği bir grubun hazırladığı "Reshaping the International Order" adlı raporun kısaltması.

(*) Köşeli parantez içindeki sayılar kitabın sonundaki bibliyografyaya gönderme yapmaktadır.

mi, "canlı bir organizmada olduğu gibi, belli işlevleri yerine getiren kurumların oluşturulması" biçiminde anlamak gerekir) bir biçime dönüştü; 1975 dolayında doruk noktasına ulaşan bu bağ daha sonra gevşedi, hattâ ortadan kalktı.

Bu dev ırdeleme ve müzakere çabasının içeriği konusunda ayrıntıya girmeden, birkaç bölümün başlıkları anımsatılabilir:

Uluslararası ilişkilerin irdelemesi, geçen on yılda olduğundan çok daha tartışmalı bir alanda gerçekleşti: gelişmeyi sağlayan bir dünya sistemi düşüncesi henüz gündeme gelmemişti, ama dünya ekonomisindeki büyümeden herkesin otomatik olarak yararlanmadığı ve çıkar çatışmalarının bulunduğu (varlıklılarla yoksullar, "merkez" ile "çevre" arasında ve sosyal gruplar arasında) gerçeğinin yanısıra büyüme otomatik olarak sağlanamıyorsa, özel ve açık seçik stratejilerle gelir dağılımını yeniden adil biçimde sağlamak gerektiği artık görmezden gelinemeyecek kadar açık seçik ortaya çıkmıştı. Bazıları işi, bu gelir dağılımının eşitsiz olduğunu, çünkü sistemin kendisinin de çıkar çatışmalarına dayandığını ve birilerinin gelişmesinin başkalarının zorunlu olarak az gelişmesine yol açtığını söylemeye kadar vardırdılar (özellikle S.Amin ve A.G.Frank): azgelişmiş ülkeler önce karar verme yetkisinin yeniden düzenlenmesini (yalnızca gelirin değil), sonra da sisteme yönelik daha köklü alternatifler araştırılmasını öğütlediler.

Karşıtlıklar ve çekişmeler konusundaki bir irdelemede bu dönemde uluslararası alanda ortaya çıkan büyük anlaşmazlıkların en önemlileri belirlendi. Konular herkesce bilindiğinden yalnızca belli başlı anlaşmazlıklardan sözetmekle yetineceğiz. Kaldı ki, bunlardan ilk ikisi doğrudan doğruya büyümenin getirdiği düş kırıklıklarından (daha önceleri bunların gelişmenin ana koşulu oldukları sanılıyordu; çünkü, yarattıkları "etkiler" sayesinde herkesin bütün gereksinimlerini kesin biçimde karşılayabiliyorlardı) kaynaklanıyordu. Bugün, gelir hızlı bile artsa, iktisadî bir büyümenin otomatik olarak ne sosyal adaleti sağlayabildiği, ne de (ödenebilir türden değillerse) öncelikli gereksinimlere yanıt verebildiği artık biliniyor. Bu-

nun sonucunda iki düşünce ve uluslararası çekişme konusu ortaya çıkmıştır:

- Gelirin yeniden dağıtılması büyümeye eşlik etmelidir: büyümeyi engellemez, ama büyümenin tek başına veremeyeceği yanıtları verir. Bu konuda yapılacak bir temel inceleme, Dünya Bankası ile Sussex'deki IDS'nin işbirliği yapmasına yol açacaktır [10]

- Temel gereksinimlerin karşılanması için gelir artışının etkilerini beklemeden harekete geçmek gerekir, çünkü gelir artışları bunun için yeterli olmayacaktır ve özellikle de kaynakları, öncelikle, ücretini ödeyebilenlerin gereksinimlerini (yoksa ücretini ödeyemeyenlerin daha ivedi gereksinimlerini değil) karşılamaya yöneltecektir Temel gereksinimler kavramını Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), 1976'da düzenlenen Çalışma Konferansı sırasında ortaya attı, daha sonra bu kavram, Latin Amerika için önerilen kuralcı senaryolarda olduğu gibi, çeşitli çalışmalar sırasında birçok kez ele alındı [27]. Bu arada Hintliler, uzun süredir savundukları "yoksullukla mücadele"nin, temel gereksinimler için yapılan mücadeleden farklı birşey olmadığına haklı olarak dikkati çektiler.

Bu iki konu, en azından Robert Mc Namara'nın başkanlık döneminde, Dünya Bankası'nın finansman ölçütleri arasına girdi; ne var ki uygulamadaki başarıları daha sonra azaldı ve kısa süre sonra yok oldu.

Yeni Düzenin Kurulması - Yeni uluslararası iktisadî düzenin başka önemli bileşenleri şunlardır:

- Temel ürünlerin fiyatı, bunları ihraç eden ülkelerin gelirlerinin dengeli hale getirilmesi, ve daha geniş anlamda da, sattıkları temel ürünler için giderek daha az para kazanan, buna karşılık Kuzey ülkelerinden satın aldıkları mamül ürünlere giderek daha çok ödeyen bu ülkeler için "ticaret sınırları"nın yıkılması. Kaldı ki yalnızca istatistiksel incelemelerin tartışılmaz olması açısından değil, aynı zamanda enerjiden doğan maliyetin hesaba katılıp katılmamasına (petrol satan ülkelerin petrol fiyatlarını dört kat artırmaları yüzünden bu istek dalgası başladı) bağlı olarak saptamaların baştan sona değişmesi ve ayrıca da gelişmekte olan çeşitli ülkelerin mamül ürünler dışsatımına girişmeleri nedeniyle bu son sorun karışık ve

bitmez tükenmez tartışmalara konu oldu;

- Teknoloji transferleri sanayileşmenın anahtarı sayılmaya başlandı, çünkü ulusal sorumluların denetiminde olmayan yatırımın yarattığı sakıncalar yavaş yavaş ortaya çıktı;

- Deniz dipleri gibi ve, daha da genel olarak, o dönemlerdeki deyimiyle, "insanlığın ortak mirası" sayılan henüz kullanılamayan kaynaklar üzerinde gelişmekte olan ülkelerin hakları: gelişmekte olan ülkelerin bu kaynakların gelecekteki kullanımı (üstelik sözkonusu kaynakların büyük bölümü) üzerine hak iddiaları, bu kaynakları işletebilecek tekniklerin yalnızca kendilerinde bulunduğunu öne süren (bu konuda en azından bugün için haklılar) sanayileşmiş ülkelerin iddialarıyla çatışmaktadır;

- Uluslararası bütün içindeki bir "düzen" düşüncesiyle ilk önce pek bağdaşamamış gibi görünse bile, gelişme stratejilerinde yer alan self-reliance ilkesini belirtmek gerekir; bu ilkeye göre Güney ülkeleri herşeyden önce tek tek ya da toplu halde kendilerinin gücüne güvenmek zorundadır. Ancak, bu konuda, ne yazık ki, somut uygulamalardan çok, parlak sözlerle yardım çağrıları yapılmaktadır.

Çekışmenin teknik anakonularını sıralamayı daha fazla uzatmadan, Kuzey ile Güney arasındaki uçurumu daha da artıracak önemli bir yöntem sorununun üzerinde durmak gerekir: bütünsel yaklaşım ve dolayısıyla da buna bağlı olan "gerçek genel görüşmeler"in yerinde bir uygulama olması. İşte bu bütünsel yaklaşım nedeniyle Güney ülkelerinin istekleri, bu dönemde, ilk kez, "yeni düzen" bayrağı altında toplandı. Gelişmekte olan ülkeler buna çok büyük önem vermektedirler: çünkü güçsüz olduklarını bile bile kendi aralarında birbirlerine bağımlı kalmalarına yol açacak ilişkiler kurmak istememektedirler; ayrıca, yalnızca bütünde bir değişiklik yaratarak buna bir çare bulunabileceğine inanmaktadırlar. Buna karşılık sanayileşmiş ülkeler böylesi bir tartışmaya girmeyi sakıncalı buluyorlar: sanayileşmiş ülkelerin tutumları temelde tutucudur (çünkü bu sistem sayesinde ayrıcalıklı duruma geçmişlerdir) ve kısa vadede kendilerine yönelik bir tehdit hissettiklerinde yalnızca bu sorunlara ilişkin

savunmaya geçmektedirler. Kuşkusuz enerji konusundaki durum da budur: sanayileşmiş ülkeler, petrol fiyatlarındaki artıştan çok (çünkü petrol fiyatlarındaki artış kendi maden yataklarını daha verimli kılmakta ve aracı rolü oynayan girişimlerinin kârlılığını artırmaktadır) fiyatlardaki istikrarsızlığa ve buna bağlı olan ikmâl risklerine karşı kendilerini savunmak istemektedirler. Dolayısıyla Kuzey ülkeleri, sürekli olarak sorunları ve istekleri bölmeye ve aynı gerekçeyle Güney ülkeleri arasında bölünme yaratmaya çalışmaktadır. Güney ülkeleriyse siyasal birliklerini umutsuzca korumaya çalışacaklar, ama bu ülkeler arasında ortaya çıkan iktisadî farklılıklar siyasal bütünlükleri önünde giderek büyüyen bir engel oluşturacaktır.

İlk Yorum- Bütünü bakımından ele alındığında, Güney ülkelerinin bazı özel istekleri 70'li yıllarda yerine geldiyse de yukarıda sözü edilen büyük sorunlarda çok az gelişme oldu ve gerçek genel görüşmeler hiç başlamadı. O zamandan bu yana, bu dönem için yapılabilecek ilk yorum nedir?

Gerçek genel görüşmelerin tırmanışı yalnızca zaman ve birikim sorunu değildir: genel dünya iktisadının geçirdiği evrime ve bunun algılanış biçimine bağlıdır. Oysa 70'li yıllarda dünya iktisadında başlıca rolleri oynayanlar bu olayı karşılıklı bağımlılığın giderek etkinlik kazanan bir ağı gibi görmeye başladılar ve bunu yalnızca zihinsel alanda göstermekle kalmadılar, aldıkları kararlarla ve günlük uzlaşmalarla da kanıtladılar. Söz gelimi Afrika'daki temel ürünlerin fiyatları, büyük olasılıkla Londra ve New York'ta belirlenir; ama Londra ile New York, Ortadoğu'daki falan savaşa ya da Latin Amerika'daki falan siyasal harekete karşı artık umursamaz kalamamaktadır; ve makroekonomik olayların aktarım mekanizmaları (tasarruflar, yatırımlar, büyüme, enflasyon, ticarî denge...) artık yalnızca bütün dünyayı kucaklayan değerlendirmeler yapıldığında anlaşılabilmektedir; öte yandan Güney ülkelerinden gelen göç frenlenmiştir, çünkü Kuzey ülkelerindeki büyüme hızı yavaşlamıştır ve laboratuvarda gerçekleştirilen falan buluş (örneğin görme lifleri üzerine, şekerkamışının alkolü üzerine) birçok ülkenin gelir pers-

pektiflerini alt üst etmektedir; bu örnekler daha da çoğaltılabilir.

Sanayi devriminin ürünü olan dünya sistemi, benzeri görülmemiş ölçüde yayılmacıysa da, yarattığı karşılıklı bağımlılık ağı yerkürenin görünümünü değiştirdi; ve bu ağın işleyişi, hak kavramının yeniden gündeme gelişinin bir sonucu gibidir.

Kuzey ülkeleriyle Güney ülkeleri arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açan temel neden de işte bu yaygınlaşan karşılıklı bağımlılıktır.

Bununla birlikte, bütün ülkeleri gelıştırmeyı amaçlayan ve karşılıklı bağımlığa dayanan bu dünya sisteminin elverişliliği hiç bu kadar açık seçik ortaya çıkmamıştı: bu gelişmenin ilk on yıllarında, Kuzey ve Güney ülkeleri arasındaki çıkar çatışmaları (hatta Kuzey ve Güney ülkelerinin kendi aralarındaki çıkar çatışmalarının da arttığı ve Güney ülkeleri arasındaki birliğin bile bozulduğu söylenebilir) ve dolayısıyla da anlaşmazlıklar arttı. Bunun üzerine, hak etkenleri (temel ürünler [commodity power] hakkıdır bu), coğrafî ve stratejik hak, siyasal girdi, askerî güç ya da teknoloji yeteneği yeniden ağırlık kazandı. Dünya iktisadının bu ilk yoğun eleştirisini sona erdirmek için, dünya iktisadi içinde, bütün ülkelerin gelişmesi ve uluslararası yardımlar sağlanması düşünün ardından koşacak yerde güç arayışına girişmek gerekir. Coğrafî açıdan gerçekçilik öylesine ağır basmaya başladı ki, yumuşama umutları, yerini, Doğu ile Batı ülkeleri arasında yeni gerilimlere bıraktı: insan hakları üzerine, silahlanma üzerine (70'li yılların sonunda Pershing'e karşılık SS 20) tartışmalar.

Karşıtlıklara ve bu karşıtlıkların bilincine varılmasına karşın YUİD bir kül halinde ele alındığından, ardında koşulan yeni bir düzen, yani çelişkileri bir hakem kurulunca çözülmüş bir yapıdır. Ama bu hakemliği kimin yapacağı bilinmemektedir ve aralarında çelişkiler olabileceği hesaba katılmaksızın uzun süredir biriktirilmiş isteklerin derlenmesiyle yetinilmiştir.

Zira sözkonusu olan, yaratabileceği kötü etkilere karşın açıklanmış sistemin kurallarındaki ve mekanizmalarındaki bir değişikliktir: yeni gelenlerin aynı sisteme ve

aynı hak, zenginlik, özellik, teknoloji yeteneği ölçütleriyle katılmasıdır. Yaratılan, parasal, teknik ya da siyasal bağımlılık değildir; çelişkili olarak, aynı egemenliği kurup yürütme yeteneğindekiler için bir haktır ve -başkaları için de- para aktarımları ya da teknoloji aktarımlarınca oluşturulan zincirlerin artırılmasını isteme hakkıdır.

Bunun sonucunda birçok yanılgı ve çelişki ortaya çıktı: aktarımların belirsiz bir artış göstermesi istendi ve aynı zamanda da artan bağımlılığa karşı çıkıldı: temel ürünler için "adil" bir fiyat istendi, ama bu fiyatın ancak bir arz talep karşılaşmasının ve dolaylısıyla da hem bir güç çatışmasının hem de, bir iktisadî evrimler bütününün ürünü olabileceği düşünülmedi; çokuluslu şirketlere gelişmeyi desteklemeye yönelik bir "davranış yasası" kabul ettirilmeye çalışıldı, ama bu şirketlerin etkinlik gösterdikleri sistemde geçerli tek yasaya (verimlilik) zorunlu olarak uymaya devam edecekleri kavranamadı.

Böylesine karmaşık sorunların, ne kadar iddialı olurlarsa olsunlar, birkaç uluslararası konferansla çözülmesi pek akla yatkın gelmemektedir; ama, en azından, bu kadar tartışmalı sorulara verilecek yanıtların ancak bir güçler orantısını, bir nüfuz dağılımını yansıtabileceği, uygulamaya konan elverişli bir hakemlik sistemine bağımlı kalacağı ve dünya siyasetinin büyük salonlarındaki birkaç göz kamaştırıcı açıklamanın ürünü olamayacağı üzerinde durulmaktadır

Aranan "düzen"in çelişkilerinin ya da yanılgılarının ötesinde, böylesine tutkulu bir görüşme için *bütünü ele alan* yaklaşım elverişli midir? Ortaya atılan sorunların yapısı gözönüne alındığında, kuramsal olarak, kuşkusuz evet. Ama taktik açısından evet demek daha güçtür, çünkü genel olarak egemen konumda kalan sanayileşmiş ülkelerin çıkarı, sorunları birer birer görüşmek ve kısa vadeli sorunları ele almaktır. Bununla birlikte, ilk kez birlikte gündeme getirilen sorunların önemini unutmamak gerekir; her ne kadar bölgesel bir görüşmenin kısa vadede başarıya ulaşma şansı sınırlıysa da bazı önemsiz noktalarda zafer kazandığını sanma yanılgısına düşmemek için, olayın genel ve birbirinden bağımsız olma özelliğini sürdürmesine yardım etmek yerinde olur.

Buna karşılık, daha ciddi konular da vardır: Güney ülkelerinin YUİD konusundaki *açıklamaları*yla uluslararası genel görüşmeler arasında ve ortaya atılan sorunların *gerçeklikler*'iyle yüz milyonlarca insanda yarattığı beklentiler arasında giderek açılan uçurum. Bu genel yaklaşımın ürünü ya da Güney ülkelerinin istekleriyle çıkar grupları arasındaki mantıksal çelişkilerin sonucu nedir? Genel sefaletin yaygınlığıyla ve sömürüyle, görüşmelere katılanların yüzeysel parlak lafları arasındaki çelişki hep çarpıcı olmaktadır. Daha sonraki sayfalarda bu konuya yeniden değinilecektir.

IV. 1982-1990 Arası: Malî On Yıl

1982 Ağustos'unda, Meksika borç ödemelerini askıya aldığını açıkladı. Amerikan bankaları şaşkına döndü, dünya para sistemi tehlikeye girdi, IMF bir kurtarma operasyonu başlattı. Ama, genel durum birdenbire alt üst oldu: birinci petrol şokundan bu yana Güney ülkelerine büyük miktarlarda borç veren Kuzey ülkelerinin bankaları, aniden kredi işlemlerini durdurdu. 1982, aynı zamanda, bir toprak sorunu nedeniyle Falkland Savaşı'nın (bir Kuzey ülkesinin [Büyük Britanya] bir Güney ülkesine [Arjantin] açtığı savaş) çıktığı yıl oldu: gerçek genel görüşmelerin başlama umudu suya düşmüştü. Bu dönem, ayrıca, demokrasi umutlarının arttığı, birçok diktatörlüğün yıkıldığı ve Doğu bloku ülkelerinde dev değişikliklerin başladığı dönem olacaktı. Öte yandan gene bu dönem, dinsel kurallara, özellikle de islamî kurallara dönüşün tırmanışa geçtiği ve yepyeni bir mücadele biçiminin - uyuşturucu ve terörizmle mücadele örneğinde olduğu gibi- ortaya çıktığı dönem olacaktı [37].

Ama gene de, Kuzey-Güney arasındaki ilişkilerin temelini parasal sorunlar oluşturdu: 80'li yıllar borçlanma sorunlarının dönemiydi. Zira, bankalar yalnızca borç vermeyi askıya almakla kalmamışlardı: eski borçların vadesi geliyordu ve 1983'ten başlayarak, bütün Üçüncü Dünya Ülkelerinden (örneğin Latin Amerika) Kuzey Ülkelerine doğru daha çok para akışı (ana para ve faiz olarak) sağlayacak ve Kuzey ülkeleri, Güney ülkelerine yeni sermaye-

ler vermeyecekti. Asya bu işten daha az zararla çıktı: Hindistan ve Çin hızlı bir gelişme gösterdiyse de yabancı sermayeye karşı daha bağımlı hale geldiler. Güneydoğu Asya, dışsatım yollarını açarak ve uluslararası kurumların çok övdüğü dışsatım performanslarına ulaşarak "gelişmede başarı"nın doruğuna çıktı. Borçları felaket boyutlarına ulaşan, ama devlet borcu olduğundan bankaları hiç kaygılandırmayan Afrika'ysa çok derin bir çöküntü sürecine girerek seksenli yılların sonunda, sömürge dönemi sonlarında yaşadığı kişi başına yıllık gelir düzeyine düştü. Üçüncü Lomé uzlaşmasında (1984'te imzalandı) Avrupa topluluğu üyeleri AET-AKP (Afrika-Karaibler-Pasifik) ortaklığı ve yardımı için hiç değilse biraz farklı ölçütler önermek için çaba harcadılarsa da gelişme konusu açısından pek başarılı olamadılar: 1989 sonunda imzalanan dördüncü uzlaşmada da hiçbir temel yenilik yapılamadığı gibi "yapısal ayarlama" lehine çok daha belirgin bir söz verildi.

Borçlanma ve Yapısal Ayarlama- Borçlanma yılları olan 80'li yıllar, aynı zamanda, ekonominin yapısal ayarlanma geçirdiği ve birçok yeniden sıralama ya da borç dönüştürmesi planının gündeme geldiği dönem oldu (yıllık ortalama geliri ara düzeyde olan ülkeler lehine hazırlanmış Baker planı [1985] ve Brady planı [1988] ve bunlara ek olarak düşük düzeyli ülkeler lehine hazırlanmış çeşitli programlar

Yapısal Ayarlama Nedir?

Yapısal ayarlama herşeyden önce, kendi olanaklarının üstünde tüketen ülkeleri parasal açıdan yeniden dengeye kavuşturmaktır; bunda gözlenen amaç, öncelikle sözkonusu ülkeye borç verenlerin çıkarlarını korumak, daha sonraysa "onları kurtarmak"tır (yani, artık borcunu ödeyemeyecek durumdan kurtulmak için gerekli önlemleri almış bir saygıdeğer ülke olarak onları uluslararası mübadele, ticaret, ve maliye alanlarına sokmaktır). Önlemler nelerdir? Hem dış ödemeler dengesiyle, hem de iç ödemelerle ve parasal durumla, özellikle de devlet ödemeleriyle ilgilidir bu önlemler:

- *Dış ödemeler konusunda* dışalımcılarınborçlarını (uluslarara-

sı piyasadaki fiyatları ödemek zorundadırlar) ödeyebilmeleri için dışalımlarını sınırlamak, dışsatımlarını (genel iktisadî büyümenin itici gücü olarak kabul edilir) artırmak, bir devalüasyon yaparak daha gerçekçi bir kambiyo fiyatını kabul ettirmek ve, kuşkusuz, borç ödemelerini güvenceye almaktır;

- *Bütçe konusunda*, reçeteleri artırmak (vergilendirmeyi iyileştirerek ve su, elektrik, sağlık ve eğitim hizmetleri kalemlerinde, bedava ya da maliyetin altında hizmet vererek "maliyetlerin düşmesi"ni sağlayarak) ve özellikle de günlük harcamaları kısmak (hem aylık ücretleri, hem işçi ücretlerini düşürerek personel giderlerini, işletme giderlerini azaltmak; ekmek ya da toplu taşımacılık gibi temel kalemlere sübvansiyon vermek, kamu kurumlarının işlemesini sübvanse etmek) ve yatırım harcamalarında titiz bir seçim yapmak (yatırımları öncelikle, dolaylı ya da dolaysız olarak döviz geliri sağlayacak kesimlere ve etkinliklere yöneltmek ve bu sayede gelecek dövizin borç ödemelerinde kullanılmasını sağlamak);

- *İç kredi*, başka enflasyonist baskı kaynaklarını yoketmek için kurallara bağlanacak ve sınırlandırılacaktır; son olarak, çok daha geniş biçimde, liberalleşmeye, özelleşmeye "gerçek fiyat"a ve - piyasa kuramının öngördüğü kaynaklardan en çok ödeneğin sağlanmasını engelleyen "uyumsuzluklar"ı ortadan kaldırmak için- piyasa güçlerine genel dönüş yapmak izlenecek kural olacak.

Yapısal ayarlama, uluslararası para desteğini (kendilerininkini ve onlara başvuran banka aygıtlarınınkini) sağlayan IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgütlerce tanımlanır ve işletilir. Borçlu Üçüncü Dünya ülkeleri için (yani bunların büyük çoğunluğu için) çok belirleyici bir baskı uygulayacak ve uygulamada bu baskıları ulusal iktisat siyasetindeki kararlarda son ölçüt olarak gelişme kavramının yerine geçirecektir. Ama bu değişikliğin iktisadî, toplumsal ve siyasal maliyeti, kısa sürede, hesaplanamayacak boyutlara ulaşacaktır. O kadar ki, 1989'da Doğu Avrupa ülkelerinin çöküşü doğru yolda yürüdükleri konusunda Batı ülkelerine güvence vermiştir: Batı'ya göre serbest piyasa ekonomisinden başka kurtuluş yoktu.

Çelişkilerde Artış- Liberalleşme ve özelleşme rüzgâr-

ları on yıla kesinlikle egemen oldu. Ama, bununla birlikte, gene bu dönemde, o güne dek egemen olan gelişme tarzına yönelik bir suçlamanın belki de ilk tohumları da var: modern tipteki ekonomiyi kendi çelişkileri boğmaktadır (en azından çoğunluğu oluşturan yoksul ülkelerde). Birçok ülke için dış ticaret dengesini sağlamak giderek güçleşmektedir: çünkü, tüketime ve yatırıma yönelik ardı arkası kesilmeyen zorunluklara parasal baskılar da eklenmektedir: Afrika'da başka bir çelişki daha görülür: ekonomilerin üretici güçleri, devlet giderlerini, elçilik, polis ve ordu giderlerini, işletme giderlerini karşılamakta giderek daha da zorlanmaktadır; belki de yalnızca belli bir boyuta ulaşmış devletlerle bir dış gelire (özellikle dünya ekonomisinin gereksinim duyduğu temel ürün ya da herhangi bir coğrafî stratejik avantaj sayesinde) bağımlı devletler ekonomilerini ayakta tutmayı başaracaklardır.

Gelişmenin yararlarından böylece uzaklaşan birçok toplumsal öbek, yaşamaları için gerekli çözümleri, yani ünlü "kuralsız kesim"i yaratacaklardır (ortak yanları, uygulayanların hayatta kalmasını sağlayan ve modern ekonominin yönetiminde uygulanan geleneksel kuralları hiçe sayan bütün türlerin etkinliği). Ama gelişmeyi sağlayan dünya sisteminden kurtuluş yolu yalnızca iktisadî değildir: toplumsal, siyasal ve kulturel alanda, topluluğun (ister ulusal, ister yerel) özerkliğe kavuşması için çok daha derin bir isteği dile getirir. Dolayısıyla, bölgecilikle, merkezîleşmiş iktidardan kurtulma arzusuyla, toplulukların öz örgütlenişiyle olduğu gibi, geleneksel, toplulukçu, etnik ve özellikle de dinsel değerlere dönme çabasıyla da ortaya çıkacaktır. Büyük dinler buna çok elverişlidir: hıristiyan kiliselerinin yeni etkisi (Afrika'da, Latin Amerika'da), Müslümanlıktaki temel ilkelerin bazı İslâm ülkelerinde yeniden ağırlık kazanması ve özellikle de İran'daki Humeyni rejimi tipinde islamcı teokratik rejimleri yeniden kurma girişimi.

Başka ülkelerden daha güçsüz duruma düşen Afrika ülkeleri, bu gelişmiş ülkelere benzeme pahasına ve karşılıklı bağımlılık ağı çerçevesinde boyun eğdiği baskıcı yapılardan yavaş yavaş kurtulacaktı ve bunu düzenlenen birçok toplu hoşnutsuzluk gösterisi sayesinde gerçekleşti-

recekti. 1990'ın ilk aylarında Afrika'da karışıklıklar ve ayaklanmalar arttı: başka yerlerde olduğu gibi, Afrika'da da iktisadî kurtuluştan çok demokrasi istekleri giderek yayıldı. Şimdi iş, Batı'nın iddia ettiği gibi, demokrasinin piyasa ekonomisine ve batı tipindeki siyasal kurumlara sıkı sıkıya bağlı olup olmadığını görmeye kalıyor.

Düşüncedeki Tutuculuk- Bütün bu sorunlara çözüm bulabilmek için Kuzey'de ve özellikle de Güney'de toplu bir düşünce yoğunlaşması beklenebilir mi? 1989 ve 1990 yıllarında demokrasi istekleri bakımından gerçekleşen patlamaların yanı sıra, kuşkusuz siyasal düşünceler, parti programı yergileri ve yeraltı etkinliklerinin ürünü olan ve uzun süredir olgunlaştıktan sonra artık açıkça söylenen resmi söylevler de saman alevi gibi ortalığı sardı: bu yeniliklerin gücünü değerlendirmek için henüz vakit çok erken.

Buna karşılık, iktisadî bakımdan aşırıya kaçan düşünce konformizminden kaygı duyulabilir: kurumlar, öğretiler, geleceği düşünme çabaları bakımından 80'li yıllar, bir önceki on yılın canlılığıyla büyük ölçüde çelişmektedir. Borç sorunuyla uğraşma öylesine yaygınlaşmış ve yeni liberal tedavi öylesine totaliter olmuştu ki, bu düşünce çizgisinden biraz sapmış hiçbir duruma katlanılamayacağı yaygın bir kanıya dönüşmüştü: artık yalnızca yinelenen tek bir sav vardı, bunun ötesinde ne bir tartışma ne öğretisel bir yenilik, ne geleceğe yönelik bir irdelemeye rastlanıyordu; yapılan piyasanın egemen erdemlerini yinelemekten başka bir şey değildi.

Uluslararası para örgütleri (özellikle Bretton Woods, IMF ve Dünya Bankası) bu düşüncenin kaleleridir; ne var ki başka uluslararası kuruluşların çoğu (çoğunluğu farklı görüşte olan Birleşmiş Milletler bünyesindekiler dahil) ayak bağı olmaktadır. Hükümetlere gelince, batılı hükümetlerin çoğunda (ABD'de, Büyük Britanya'da, Almanya'da, Japonya'da) tutucu politikalar ağır basmaktadır ve bu tutuculuk da çevresine kendi yasalarını kabul ettirmektedir: Fransa'daki sosyalist deneme, başlangıçtaki tutkularının çoğundan (özellikle de gelişme için uluslararası işbirliği konusunda olanlar) hızla vazgeçti (bunlar siyasal konuşmalarda hâlâ varlığını sürdürmekte olsa bi-

le).

"Özmerkezli gelişme" (Lagos konferansı sırasında Afrikalı hükümetlerce ortaya atılan ve 1981'de Fransızlarca da benimsenen ilke. Bu konu için bkz. M. Beaud, Ch. Comelian [20]) ve "ortak gelişme" (ilginç ama hiçbir zaman aydınlığa kavuşmamış ülkü) gibi, ya da hattâ "dünya ölçeğinde Keynesçilik" (30'lu yıllarda Keynes'in, ulusal ekonomileri bunalımdan kurtarmak için öğütlediği politikalara göre, Kuzey ülkelerinin Güney ülkelerine "yoğun kaynak aktarımları" yapması gerekiyordu) gibi, gelişme için siyasal öncelik isteyen çok farklı görüşlerin hepsi de, borçlanma, yapısal ayarlama ve Güney'den Kuzey'e doğru negatif aktarma gerçekliği engeliyle karşılaştı.

Gelişme terimi artık söylevlere sanki zorunluk varmışçasına sokuluyor, ama siyasl açıdan her iki taraf da açık bir girişimde bulunmuyordu. Bunun nedeni Güney ülkelerinde, parasal sıkıntıların baskısı ve, belki de, beslenen onca umuttan sonra bağımsızlığı izleyen ilk on yıllarda yaşanan düş kırıklıklarıydı; ayrıca alacaklıların birbirlerine sıkı sıkıya kenetlenerek oluşturdukları cepheye bir perakendeciler kartelinin karşı koymasına olanak verecek yeterince güçlü bir ortak siyaset arzusunun bulunmaması da işleri güçleştiriyordu. Kuzey ülkelerindeyse, başlıca neden bütünü kucaklayan uzun vadeli bir bakış gerçekleştirilememesi ve egemen öğretinin de para çevrelerine ve onları yönlendiren ticarî verimlilik kaygılarına avantaj sağlamasıydı ve dahası, Kuzey ekonomilerinin, göç eden işçiler ya da enerji sağlama konularında Güney ülkelerinden istedikleri katkının, büyümeye oranla çok daha büyük bir oranda azalması da önemli bir nedendi.

"Malî" On Yıl- 80'li yıllarda ortaya çıkan evrim, niteliği, anlaşılabilecek gibi görünen bir mantık içermektedir. 80'li yıllar, *parasal ölçütlerin ortaya çıktığı* yıllardır: çünkü, bu yıllarda borçlanmamn kaygı verici boyutlara ulaştığı konusunda kuşku yoktur; ama gene bu yıllarda birçok etken (dışalımı ikame stratejilerinin ve planlarının başarısızlığa uğraması, Doğu ekonomilerinin çöküşü, vb.), yayılmacı ve bütünleştirici bir dünya sistemi bünyesinde o günlere dek görülmemiş biçimde verimlilik ve uluslararası rekabet kavramlarına dayanan bir yeni libe-

ralizmin ağır basmasını kolaylaştırmıştır. Daha sonra kuşkusuz gelişmeyi sağlayacak olan, ama özellikle borç verenlerin çıkarlarını korumayı amaçlayan yapısal ayarlamaya öncelik tanınmasının nedeni işte budur. Ayrıca bunun sonucunda, iktisadî etkinlikler arasında, yatırım tasarıları arasında, bütünü bakımından ele alınan bu dünya sisteminin yararlanılabilirlik ve rekabet ölçütleri açısından coğrafî bölgeler arasında bir önem sıralaması da ortaya çıktı.

Ama ülkelerin dünya sistemine yavaş yavaş katılmalarında izlenen çeşitli yöntemler, Üçüncü Dünya ülkelerinin çeşitlenmesine ve benzeşmez hale gelmesine (o kadar ki, artık irdeleme konusu olmaktadır) yol açtı.

Üçüncü Dünyanın Giderek Artan Benzeşmezliği- Elbette bu benzeşmezlik, her şeyden önce, tarih, coğrafya, iklim, kaynaklar, toplumsal ve siyasal yapılar, iç dinamizm ve uygulanan siyasetler arasındaki farklılıkların sonucudur. Ama, bunlara ek olarak, çevredeki meydan okumaları ve her ülkenin yapısal ayarlamaya gösterdiği tepkiyi de hesaba katmak gerekir: yeniden kurulan ilişkiler bağlamında, toplumsal evrimler, iç ve dış etkenlerin (bunları birbirinden ayırmak hep yapay bir ayırım olacaktır) olağanüstü sıkı bir karışımıyla artık açıklanamamaktadır.

Benzeşmezlik, önce, istatistik olanaklarının gizlediği önemli mesafelerle, bölge ya da gelir düzeyiyle ölçülebilir: Kuzey ile Güney'i karşılaştırmak için bütün bunlar, kitabın bir sonraki bölümünde ele alınacaktır. Hemen hemen rasgele seçilmiş örnekler de sıralanabilir. Güney'de kişi başına yıllık gelir Mozambik'te 100 dolar ya da Etiyopya'da 120 dolar, Güney Kore'de 3 600 dolar ve Birleşik Arap Emirlikleri'ndeyse sanayileşmiş ülkeler düzeyindedir; okuma yazma bilmeyen erişkinlerin oranı Burkina Faso'da yüzde 87, Şili ve Uruguay'da yüzde 5-6'dır; kentli nüfusu Ruanda'da ve Burundi'de yüzde 7, Arjantin'de yüzde 86, vb. Böylesi bir benzeşmezliği ayrıntılı biçimde irdeleyebilmek için uluslararası örgütlerin yayımladığı tabloların her ülkeye ayrılan bölümüne başvurmak gerekir; kuşkusuz ayrıntılı bir irdeleme bu kitabın olanakları dışına taşar, ama gene de olguların gerçek yanları gözden kaçı-

rılmamahdır.

Daha genel anlamda ele alındığında, ülkelerin ve bölgelerin üretime, tüketime, mübadeleye yönelik eşitsiz katılımını irdelemek gerekir. Örneğin "Güney"in dünya ticaretindeki payı, 80'li yıllarda, bütün içinde, düşüktü (dünya dışsatımlarının ancak yüzde 13'ü), ama bu payın da yaklaşık üçte ikisi, dört Güneydoğu Asya ülkesinindi [44, say.28].

Kaldı ki bu gerçeklik, yararlanılabilir istatistiklerin çok ötesine geçmektedir. Çünkü bizim de gereksinim duyduğumuz (ama bu konuda şimdiye kadar yapılan incelemeler hâlâ çok yetersizdir) ülkelerin ve ülke öbeklerinin karşılaştırmalı bir incelemesidir.

Sözkonusu incelemede sırasıyla şunlar ele alınmalıdır:

- Dünya sisteminin gereklerine uygun çıkarlar. (Örneğin, petrol satan ülkelerin gelirleri öbür ülkelerinkinden ne ölçüde farklıdır; petrol satan ülkelerin gelirleri, ülkelerin boyutlarına ve nüfuslarına bağlı olarak kendi aralarında nasıl farklılaşmaktadır; büyük ve küçük ülkeler uluslararası mübadelede nasıl sıralanır ve bundan elde edilecek yararlar nelerdir; bazı toplumsal öbekler uluslararası mübadeleye dört elle sarılırken neden bazıları kendi kabuğuna çekilmekte ya da gayri resmî sektöre yönelmektedir;

- Dünya sistemi karşısında izlenen siyasetler neden ülkeden ülkeye büyük değişiklikler sergilemektedir. (Sözkonusu değişiklikler yalnızca uluslararası ticarete açılma derecesinde de kalmamaktadır, ayrıca bunlar üretimin ve dağılımın iktisadî yapısı üzerinde ne gibi sonuçlar doğurmaktadır.)

-Bu iç ve dış etkenler bütününun etkisiyle toplumlar, içte nasıl büyük dönüşümler geçirmiştir. (Bu iç dönüşümlerin boyutu o kadar büyüktür ki, gözden kaçırılmaları halinde bu toplumlardan birini Kuzey-Güney dinamiği içindeki yerine oturtmak olanaksızdır.)

- Son olarak, bu benzeşmezliğe karşın, ya Güney'i ortak sorunlardan etkilenen ve ortak hareket edebilen, belli bir tutarlığa sahip bir bütün gibi ele almakta yarar görülecek, ya da daha çok bölümlere ayırarak ele almak gere-

kecektir

Birlik Yitiriliyor mu?- Kısacası, ele aldığımız olayın son on yılında dünya sisteminin çelişkileri patlak verdi, sınırları yıkıldı: bir yanda, sistemin yayılmacılığından doğan bir risk olan ve dayanılmaz boyutlara ulaşan borçlanma, öte yanda, uluslararası rekabet ve verimlilik ölçütlerini tümüyle özümlemeyi başaramayan bütün iş yapan kurumlar (firmalar, kesimler, bireyler, bölgeler, ülkeler ya da bütün bir kıta) için yoksulluk ve kenara itilmiştik. İşte bunun sonucunda bazıları başarıya ulaşırken bazıları ezildi; sistemin egemen kurumlarından biri olan Dünya Bankası, 1990'da, bir milyar kişinin -yani dünya nüfusunun beşte birinin- kesin yoksul olduğunu kabul etti. Duyulan utanç nedeniyle, ne gelişme üreten bir sistemin kaymağını yiyen azınlık, ne de bu iktisat mantığının yapısı gereği gerilimler yaratan tatminsizliği yaşayan çoğunluk, sayılara döküldü. Ulusal konuların çok çeşitliliği ve ortak bir eyleme girme güçlüğünün temeli işte bu nedene dayanmaktadır.

Zira, ülkeler arasındaki bu hızlı farklılaşmanın dolaysız sonucu, kuşkusuz, Kuzey ile Güney diyaloğunda gerileme yaratması ve bütünü kucaklayan görüşmeleri olanaksız kılmasıdır: son olarak, hâlâ "Güney" var mıdır? "Güney" birliği varlığını sürdürmekte midir ve bazı kolay, yakınlaştırıcı klişelerle (Asya başarı kazandı çünkü dışsatım yapmaktadır; Latin Amerika borç nedeniyle kıpırdayamaz hale geldi; Afrika genel başarısızlığı ve kenarda kalmışlığı yüzünden çökmektedir) nitelenen, bu birliğin hâlâ bir anlamı var mı? Ve akıl almaz biçimde, geleneksel gelişme ve işbirliği siyasetlerinde, giderek artan bir uyumsuzluk ortaya çıkmaya başladı: bu denli benzeşmez bir bütün içinde ortaya çıkan bu uyumsuzluklar hangi boyutlara ulaşabilir? Kuzey bu denli parçalı bir Güney ile kısa vadeli "iş" ilişkileri dışında başka ilişkiler de kurabilir mi? (Çünkü bu Kuzey de uzun vadeli bir görüntü verme yeteneğinden yoksun görünmektedir). Koşullar böyle olunca da "yeni uluslararası iktisadî düzen" isteği, yersiz bir densizlik, alışılmış bir saplantı ya da, en azından, bir saflık izlenimi bırakmaktadır.

V. GenelBakış: Ağır Basan Uğraşlar

Kuzey-Güney ilişkilerinin son otuz kırk yıllık evrim çizgisi kolaylıkla belirlenebilir: ilk evrede Kuzey ülkeleri gelişme modelinin Güney ülkelerince örneksenmesi; sonra, dünya sisteminin siparişlerinden ve avantajlarından daha çok pay alma isteği. Bu istekler, daha sonra, üçüncü evrede, tutarlı olmamaları nedeniyle, liberalizm dalgası nedeniyle ve alacaklıların yaptığı parasal baskıların ağırlık kazanması nedeniyle yok olup gittiler

Yeni bir girişimi denemeden önce, bu evrimin baş oyuncularının iktisadî uğraşları üç bölümde özetlenebilir: karşılıklı bağımlılık ya da özerklik, çıkar çeşitliliği ve hakemlik yetkisi, çözümlere toplu ya da özel yaklaşım. Karşılıklı bağımlılık ya da özerklik

Karşılıklı Bağımlılık ya da Özerklik- "Dünya iktisadında giderek artan karşılıklı bağımlılık", 70'li yılların ortalarından bu yana OECD'nin gözde konusudur; bu bağlamda, Güney'den ve özellikle de Latin Amerika "bağımlılık" okulundan gelen isteklere Kuzey'in verdiği bir tür yanıttır. Ne var ki formül burada çok daha geniş bir anlamda ortaya atılmıştır.

Ama bu formül önce, yayılmacı ve bütünleştirici bir dünya sisteminin var olma varsayımını anımsatır. Teknolojik ve iktisadî boyutları ağır basmaktaysa da bu dünya sistemi, aynı zamanda, siyasal, toplumsal ve kültüreldir: bu anlamda, bütün öbür modellerden daha üstün olduğunu öne süren, bütüne yönelik bir "gelişme modeli"ni yaymıştır ve dünya sistemi de "gelişme üreten" model olarak kendini kabul ettirmiştir. Son otuz yıldaki tartışmaları kavrayabilmek için belirlenmesi gereken şey bu sistemin bütünleştirici mekanizmalarıdır.

Bu mekanizmalar uluslararası mübadele mekanizmalarıdır. Özellikle mal ve hizmetlerin ticarî mübadeleleri ve bunların yanısıra para akışları, nüfus akışları, teknoloji ve bilimin yayılması, diplomatik ilişkiler, karşılıklı toplumsal ve kültürel ilişkiler, vb. Bu karşılıklı ilişkiler, iktisadî alanda, hem uluslararası iş bölümünü, hem de kaynakların, kapasitelerin ve yetkilerin çeşitli dönemlere göre dağılımını getirir. Bir ülkenin gösterdiği üretim et-

kınlığının yanı sıra, uluslararası çerçeveye sıkı sıkıya bağlı olarak elde ettiği yararları da yansıtır. Üretimsel özelleşmeler de hesaba katılırsa, bir ülkenin tükettiği herşeyi üretemeyeceği ve ürettiği herşeyi de tüketemeyeceği açıktır; ama bu durum ülkenin çok az yetkili olduğu ya da hiç yetkili olmadığı dış kararlara sıkı sıkıya bağlıysa, ülkede bazı soruların gündeme gelmesi doğaldır: örneğin, iç talep ya da, daha doğrusu, ülke halkının duyduğu gereksinimler çok yetersiz karşılansa bile, ülke üretiminin öncelikle dünya pazarındaki talebe yönelik olması daha yerinde olmaz mı? İşte 60'lı yıllarla 90'lı yıllar arasında Güney ülkelerinin çoğunda durum böyleydi.

Güney ülkeleriyle ilişki kuranların bu sistemin efendilerine yönelttiği sorular var. Hangi özelleşmeler onlara açıktır, bunların sağladığı avantajlar ve yükleyeceği maliyet (uluslararası mubadele sırasında) nelerdir, bu ülkelerin gelecek perspektifleri neye bağlıdır? Hem liberalizm ve işbirliği söylevi hem de korumacılık, negatif mali aktarmalar ve çıkar kuralının gerçekliği karşısında, böylesi bir sistem içinde Güney ülkeleri Kuzey ülkelerinden hangi ticarî, mali ve teknolojik destekleri bekleyebilir? Bu sistemin evrimini yönlendiren, özellikle de sistemin yönetimini ve örgütlenişini yönlendiren etkenlerde nasıl söz sahibi olunabilir? Eğer bu sorulara verilen yanıtlar elverişli değilse, Güney ülkeleri karşılıklı bağımlılık sisteminden, hiç değilse bir ölçüde, çekilebilir mi ve kendi gelişmelerine belli bir özerklik biçimi kazandırabilir mi? (İngilizce'de buna, tek tek ya da topluca kendi güçlerine güvenme anlamına gelen *self-reliance* ya da *collectif self-reliancee* denir). Kuzey-Güney ilişkilerinin ağırlık kazanması nedeniyle, bu durum, 1960-1990 arasında patlak veren tartışmaların ilk konu bütününü oluşturdu.

Hakemlik Yetkisi ve Çıkar Ayrılıkları - Ama karşılıklı bağımlığa ya da özerkliğe yönelik bu genel sorular, Kuzey-Güney ilişkilerinin evriminde karar verme konumunda olanların konumlarını ve somut yanıtlarını belirleme olanağı vermeyecek kadar bütüne yönelik oldu. Bunları kavramak istiyorsak ikinci bir çekişme bütününü belirlemek yeter: bu ikinci bütün, sonuç olarak, var olan *çıkar ayrılıkları* çevresinde örgütlenecektir.

Sözkonusu çıkar ayrılıkları yavaş yavaş su yüzüne çıktı ve taraflar bunun bilincine yavaş yavaş vardılar. Üçüncü dünya sisteminin başlıca patronları sanayileşmiş ülkeler karşısında, kendini bu sistemin yarattığı "kurbanlar" topluluğu olarak tanıtıp, avantajların, maliyetlerin ve bütün içindeki yetkilerin dağılımında değişiklik isteyerek kendi birliğini onlara kabul ettirmeyi denediler. Ama bu durumları değiştirmek için birçok yöntem izlenebileceği, bu yöntemlerin de her ülkenin sistem içindeki konumuna göre değişeceği kısa sürede anlaşıldı. Örneğin petrol üreten ülkeler, petrol "gelirleri"nin yarattığı olağanüstü fırsattan yararlandılarsa da akaryakıt satan ülkelerin çıkarları, akaryakıt alanların çıkarlarıyla çakışmadı. Aynı biçimde, yoğun nüfuslu ülkelerin gereksinimleri, neredeyse bomboş ya da az nüfuslu ülkelerin gereksinimlerinden farklı oldu; ayrıca, küçük ülkeler büyük ülkelerden, denize kıyısı olmayan ülkeler denize kıyısı olanlardan, vb. farklı mallara gereksinim duymaktadırlar.

Dahası da var: çok büyük uyuşmazlıklar gösteren yalnızca devletlerin ya da ulusların çıkarları değildir; ulusal topluluklar içindeki toplumsal öbeklerin çıkarlarında da uyuşmazlıklara rastlanmaktadır. Kentlilerin gereksinimleri ve çıkarları kırsal kesimdekilerle, memurlarınki tüccarlarınkiyle, erkeklerinki kadınlarınkiyle, vb. aynı değildir. Ne var ki birçok geliştirme stratejisinde bu gerçek bütünüyle göz ardı edilmiştir; Kuzey-Güney ilişkileri açısından, Güney'in benimsediği ulusların ve ulus öbeklerinin çıkarlarının çok çabuk zedelendiği savını açıkladığı ölçüde, sözkonusu gerçeklik, dolaysız bir etki yapmaktadır: çünkü bu çıkarlar ulusal düzeyde birbirine çok ender uygun düşmektedir.

Çıkarların bu toplumsal boyutu, bir de zaman boyutu işe karışınca daha da karmaşık hale gelir: çünkü kısa vadeli çıkarlar orta vadeli çıkarlarla, orta vadeli çıkarlar da uzun vadeli çıkarlarla ender olarak uyuşur. Kuşkusuz bu çıkar kategorileri, belli oranlarda da olsa, bir toplumsal öbeğe (gençler ve yaşlılar, günümüzün kuşağı ve gelecek kuşaklar) yöneliktir ve bu nedenle kategorilerden herbirini savunan öbekleri de belirlemek gerekmektedir; ne var ki gerçek çok daha karmaşıktır: çünkü her toplumsal

öbek de, kendi çıkarlarının çeşitli süreleri arasında seçim yapmak zorundadır (tüketim ya dayatırım, hemen çalışmaya başlama ya da okul süresini uzatma, vb.); öte yandan, tutucu Kuzey ülkelerinin kısa vadeli çıkarlarını savunmaya devam etmesi ve Güney ülkelerinin (bazen zoraki olarak) isteklerini daha ileriye ertelemek zorunda kalması nedeniyle görüşmelerin bir ölçüde tıkandığı gözlenmektedir.

Kısacası, Kuzey ile Güney arasındaki ayrılık, hem Kuzey'de, hem Güney'de, yalnız birbiriyle çelişkili kaygılar taşıyan taraflar arasında ortaya çıkan *görüşmeleri yürütme güçlüğü*'nü açıklamakla kalmaz, *varolan taraflardan herbirinin kendi amaçlarını seçmekte karşılaştığı sıkıntıyı* da açıklar. Şu halde, Güney ülkeleri halklarının temel gereksinimlerini karşılamaya ayrıcalık tanıyacak bir "yeni uluslararası düzen", dünya piyasalarında çekilen sanayi rekabeti özleminin sonucu olan düzenle, ya da askerî güçle ve siyasal hegemonyayla hiçbir ortak özellik taşımayacaktır. Kuzey-Güney çekişmesini kavrayabilmek için tarafların herbirindeki yetki etkenlerini, ayrıca da amaçlarının yapısını irdelemek gerekir. Büyük bir olasılıkla güç kaygısı, sonuçta, resmî söylevlerde itiraf edilenden çok daha önemlidir...

Bütüne ya da Tek Tek Ülkelere Yönelik Yaklaşım- Üçüncü bir tartışma konusu daha kalıyor geriye: ne var ki -daha önce bundan söz ettiğimizden ve, temelde, daha çok tartışma ve görüşmelerin yöntemine ilişkin olduğundan- burada onu sadece anımsatmakla yetineceğiz: Kuzey-Güney ilişkilerini *bütün olarak ele alan yaklaşım* ile ortaya çıkan özgül sorunları *birer birer ele alan yaklaşım* arasında seçim yapmak gereği. Kuzey ülkelerinin kısa vadeli çıkarlar konusundaki tutuculukları nedeniyle ve sorunlar arasında üst üste yığılmaya yol açan karşılıklı etkileşimlerden kurtulmak amacıyla bu ikinci yaklaşıma ayrıcalık tanıma eğiliminde olduklarını belirtmiştik: sözgelimi Amerikalılar ve daha geniş anlamda Batılılar, enerji gereksinimlerini karşılama sorunlarıyla temel ürünleri ve teknoloji aktarımları fiyatlarının birbirine karıştırılmasından hep kaçınmışlardır. Çıkar ayrılıklarının yanı sıra birçok çelişkiyle karşılaşıldığından, kuşkusuz,

bütüne yönelik yaklaşım, daha geniş uzlaşmalara olanak veren bir bütünü ele alan bir görüşme çerçevesini oluşturmaktadır. Ve, son olarak da, bütünü ele alan görüşmeler hiç gerçekleşmemiş, yerini bütün öbür yaklaşımlara oranla daha bütüne yönelik olma iddiaları taşıyan bir yaklaşıma bırakmıştır: piyasaya ağırlık veren yaklaşım. Zira piyasa bütün değerleri parasal terimlere dönüştürür ve dolayısıyla da bir tek karar ölçütü tanır: kâr (elde edilen avantajlarla, para olarak belirtilen maliyetler arasındaki fark).

Kısacası, Kuzey-Güney ilişkileri üzerine otuz yıldır yapılan tartışmalara yönelik temel sorular nelerdir? Yanıt, yürürlükteki dünya sisteminin yaydığı *gelişme modeli* üzerine ve sonuçta Güney ülkeleri için ortaya atılan bu dünya sistemiyle kurulması gereken *bağlar* üzerine kuşkuya yer bırakmamaktadır. Ama, ulusların ve bu ulusları oluşturan toplumsal öbeklerin çıkarlarının, bu ulusları ya da öbekleri yönetenlerin iddialarıyla her zaman uyuşmadığını da unutmamak gerekir. Kitabımızın ikinci bölümü bu sorunlara yönelik düşüncelere ayrılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM
KUZEY-GÜNEY İLİŞKİLERİNİN İKTİSADÎ VE JEOPOLİTİK ÇERÇEVESİ

Bu kitabın birinci bölümü, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana Kuzey-Güney ilişkilerinin evrimini konu alan bir betimlemeyi ve bir yorumu sundu. Daha sonraki bölümlerse, bu ilişkilerin günümüzdeki durumuna, olası evrimlerine ve arzu edilen evrimlerine ayrılmıştır. Sözkonusu durum ve evrim kesinlikle uluslararası ilişkilerin bütününü kucaklayan çerçevenin durum ve evrimine bağımlı olduğundan, önce çerçeve üzerinde durarak işe başlanacaktır: çerçevenin en betimleyici olanı gibi görünen etken betimlenecek ("dünya iktisat sistemi" adı verilebilecek sistemin yaptığı etki de eklenecek), sonra en yeni çerçevenin göze batan öğeleri gözden geçirilecektir. Bu kısa inceleme Kuzey-Güney ilişkilerinin uygulamadaki önemini kavrama olanağı verecektir: Kuzey-Güney ilişkileri, yalnızca bu ilişkiler açısından değil, ilişkiye giren ortakların gelişmelerini doğrudan koşullandırdığı için de dikkatle üzerinde durmaya değmektedir.

İktisadî etkenin ağır bastığını öne süren sav, şok yaratıcı, hatta olaya katı bir iktisatçı gözüyle bakan bir sav olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte savın amacı, ne toplumsal sistemi oluşturan toplumsal, siyasal ve kültürel etkenleri, ne de düzenleme kiplerini, stratejik öncelemeleri ya da uluslararası ilişkiler sistemini oluşturan dış yaklaşımları koşullandıran dünya temsilciliklerini saf dışı bırakmaktı: hattâ amaç bunun tam tersiydi. Ama bu savdan yola çıkılarak, günümüz dünyasını, savaşçı, egemenlik kurmaya çahşan isteklerle dolu bir uygarlık modelinin (batı uygarlığı) büyük ölçüde egemenliğine girmiş olarak kabul eden bir inceleme üretilmiştir. Oysa, *iktisadî yapıların bütün öbür toplumsal yapılar üzerinde önemli etkiler yapması* bu uygarlık modelinin özelliği sayılabilir. Bu kitapta benimsenen indirgemeci değil açıklayıcı

yaklaşımın da doğruladığı işte budur

I. Uzun Süreli Bir Belirleyici: Dünya İktisat Sistemi

Neden bugün "Kuzey-Güney" ilişkileri üzerinde konuşuluyor? Dönemimize özgü bir olayı aşırı basite indirgeme örneği değil mi bu? Zira, bu ayırımı ve daha da kapsamlı olmakla birlikte benzeri bir ayırım olan "Doğu-Batı" ayırımının dışında, dünyayı iki coğrafî bölgeye ayıran böylesi bir düşünce, tarihin hiçbir döneminde görülmemiştir (belki kendi topraklarıyla, "barbarlar" olarak niteledikleri geri kalan yabancıların topraklarını birbirinden ayıran bazı imparatorluklar dışında). En kaba coğrafî anlamından soyutlayarak herkesin sezgisel olarak kavradığı açık bir ayırımı yansıtırcasına günümüz dünyasını Kuzey ve Güney diye ikiye ayırabilmek için, Kuzey-Güney farklılığına doğrudan algılanabilecek bir anlam veren bir ilişkiler bütününün varlığını kabul etmek ve özelliklede saptamak gerekir.

Bir "Sistem"in Gerçekliği- İlişkilerin bu anlamlı bütünlüğü, günümüzde bilinen haliyle ve sanayi devriminden sonra Batı Avrupa'da oluşmuş iktisadî örgütlenme biçiminden kaynaklanıp yavaş yavaş bütün dünyaya yayıldığı haliyle "dünya iktisat sistemi"nin bir ürünü olarak kabul edilmesi önerilmektedir bu kitapta. Kuzey-Güney kavramları ayrılığı, gelişme için kullanılmışsa, bunun nedeni, gelişmenin (daha ileride de görüleceği gibi) Kuzey'den kaynaklanan bu sistemin ürünü olmasıdır.

Hattâ bu sistemin kendine has özelliklerini (günümüzde bilinen biçimleriyle Kuzey-Güney ilişkilerine "anlam kazandırmaktadırlar") belirlemeden önce sistemin özgünlüğünü vurgulamak gerekir. üzerinde duracağımız özellikler, tarihte gerçekleşmiş bir başka sistemde asla bulunmayan, günümüzde geçerli sistemde var olan özelliklerdir. Dolayısıyla bu özellikler sistemin tarihsel açıdan olağan ve dönemimize *has* olduğunu kavratmaya çalışır; buna karşılık, sistem içindeki hiçbir şey sistemi vaz geçilmez gösterme olanağı vermez (çünkü bu sistemin düşünülebilecek tek akılcı örgütlenme biçimini sergilediği, herhangi bir başka sistemin zorunlu olarak ondan kötü

olduğu, sistemdeki örgütlenme ilkelerinden herhangi birinden uzaklaşan herhangi bir kuralın mantıksız ve savunmasız olacağı söylenemez). Kuşkusuz günümüzdeki dünya sisteminin kendi mantığı (kısaca anlatacağız) varsa da bu mantık *a priori* olarak tek olanaklı mantık değildir, hem bu sistemin *etki gücü*, hem de yarattığı *baskıların görecelliği* kavranmak isteniyorsa, baştan beri unutulmaması gereken de işte budur.

Önce, çok soyut bir terim olan "sistem"e somut bir içerik kazandıralım. Başlangıçta da düşünüldüğü gibi, sistem terimiyle belirtilmek istenen bir ilişkiler bütünüdür: dünyadaki bütün ülkeler, bütün kıtalar arasında kurulan bir dizi mübadele ilişkileri, ticaret ilişkileri, sermaye akışları, işçi göçleri ya da hareketleri, teknoloji aktarımları ya da değişimleri, bilimsel ve kültürel değişimler ve ayrıca ortaklıklar, işbirliği, ortak organizasyonlar yapma, kuralları benimseme. Yeni olan, bu ilişkilerin varlığı değil, daha çok, bu ilişkilerin yoğunlaşması, giderek daha çeşitli alanlara yayılması ve giderek genelleşmesidir (bu anlamda, bu mübadele ağı dışında giderek daha az iktisadî etkinlikte bulunulması). Sonuç olarak, dünya sistemi, hem giderek daha sıklaşan bir mübadele ağı, hem *kurallar* ağı ve dolayısıyla da aynı dünya ekonomisi oyununda rol alan oyuncular arasında yetki ilişkileridir.

Bu oyun nedir? Hangi düzeyde olursa olsun ekonomi, bazı gereksinimleri karşılamak için ender yöntemleri birleştirme olanağı veren bir mübadele düzenidir. Ama bu güncel oyun hangi noktada özeldir ve daha önce belirtilen bu olağanüstü ilişki yoğunlaşmasına neden ulaşmaktadır?

Bu Güncel Dünya Sisteminin Temel Özellikleri. Bu kendine özgülük, sözkonusu iktisadî düzenin tutkuların ardında koşması ve yalnızca olağanüstü özellikler sergilemesiyle açıklanır. Bunları dört kelimeyle özetleyebiliriz: Dünya iktisat sistemi Prometheus'cudur, üretimden yanadır, yayılmacıdır ve son olarak da satıcıdır. Şimdi bu terimleri birer birer ele alalım.

Dünya sistemi *Prometheus'cudur*, yani sürekli olarak doğanın maddî güçlerine egemen olmaya çalışarak bunları insanların hizmetine vermeyi amaçlar. Yunan efsanesi-

ne göre Prometheus, ateşi tanrılardan çalmış ve bundan ötürü acımasızca cezalandırılmıştır: Prometheus, böylece, teknolojik gelişmenin simgesi oldu. Ne var ki bu, çevreye egemen olmanın da ötesinde bir anlam taşımaktadır (çevreye egemen olma, her toplumun, her uygarlığın kaçınılmaz biçimde güçlerinden bir bölümünü adamak zorunda olduğu bir olgudur); asla doyuma ulaşmayan bu egemen olma tutkusu, gerçekte, belirsiz bir maddî gelişmeyi amaçlar. Ve, toplumsal gelişme olasılığına duyulan inançla birleşen sınırsız maddî gelişme düşüncesi, aydınlanma çağında ve sanayi devriminden bu yana dünyayı gerçek anlamda değiştirecek yeni bir düşünceydi.

Dünya sistemi *üretimden yanadır:* üretimden yana olduğunu yalnızca insana yararlı mal ve hizmetleri üreterek değil (sonuç olarak bütün iktisadî düzenlemelerde rastlanan bir tavırdır bu), belirsiz bir teknik gelişmeyi, üretilen niceliklerdeki büyük artış için kullanarak da kanıtlar. Böylece sistem, giderek daha çok mal ve hizmet üretmek, giderek daha geniş alanlara yayılmak ve giderek daha çok tüketiciye hizmet etmek amacıyla giderek daha çok kaynak kullanmaktadır. Kuşkusuz hep tüketmek için üretilmektedir; ne var ki, burada üretim ve tüketim büyük bir niceliksel artış mantığının egemenliğine sokulmuştur.

Prometheus'cuysa ve yukarıda açıklanan anlamda üretime önem veriyorsa, dünya sistemi zorunlu olarak *yayılmacı*'dır; sürekli daha çok kaynak gerektirir, sürekli daha çok üretim etkenini seferber eder, sürekli daha çok sayıda coğrafî bölgeye ve etkinlik alanına girer, kendisiyle çalışacak çok sayıda potansiyel ortak bulur; hattâ kendi mantığı, uzun bir süre dural bir düzenlemeyle yetinmemeye de iter onu (çünkü durallık gelişmesini engelleyebilir). Görüldüğü gibi, bu sistem, yapısı bakımından yeni fetihlere yatkındır ve bu fetihleri ister sömürgecilikle, sanayi ya da asker gücüyle, ister tüketiciye yönelik yayınlarla gerçekleştirir.

Yukarıda sözü edilen üç özellik bütün dünyaya iyice yayılmış gibidir; ama iktisadî örgütlenme tarzlarının farklı olabileceği de bir gerçektir; en azından yakın geçmişe kadar "sosyalist" ve "kapitalist" adı verilen iktisatla-

rın birarada varolabileceği düşünülüyordu. Bu nedenle dünya sistemine mal edilen dördüncü özellik, yani *satıcı* olma özelliği, çok daha tartışmalı, ama, en azından dünya ölçeğinde, bütünü bakımından iyice sistemin içindedir. Satıcı olma özelliği (dar anlamda, kapitalist düzene dayalı ülkelerde ya da kesimlerde bulunur), uluslararası mübadele ilişkilerinde geniş yer tutan ve nitelikleri ne olursa olsun ulusal iktisatlardaki payı da sürekli artan bir özelliktir. Bütün iktisadî etkinlik ve mübadeleler için iki temel kural getirir: özverî karşılığında mal edinme ve karşılığı ödenen talep kuramı (ancak, karşılığında devredebileceğim bir satınalma gücü varsa bir malı edinebilirim ya da bir hizmetten yararlanabilirim: kahtım yoluyla aktarılan servet bir yana bırakılırsa, ancak, başta iş gücüm olmak üzere, elimdeki üretim etkenlerini pazar emrine vererek satın alma gücü edinebilirim); verimli ve rekabet edebilecek arz kuralı (eğer malı ya da hizmeti isteyenden, uygun ödemeler elde edebiliyorsam sözkonusu mal ya da hizmeti satmaya hak elde edebiliyorsam sözkonusu mal ya da hizmeti satmaya hakkım vardır; ama, en azından bütün potansiyel rakiplerimiinki kadar elverişli mübadele koşulları sunabiliyorsam bu mal ya da hizmetleri satma şansım olur).

Sonuç olarak bu iki temel kural bir dışlama mekanizması oluşturur: piyasanın düzenlediği bir toplumda (yani birbirleriyle iş yapanlar arasında bir dayanışma değil bir rekabet bulunan toplumda) mübadelelerin temel özelliklerinden birine yol açar.

Benzeştirici Bir Gelişme Modelinin Yayılması. Çok karmaşık olmalarına karşın bu özellikler üzerinde şimdilik daha fazla durmayacağız. Şu ana kadar söylenilenler böylesi bir sistemin, insan öbekleri bütünü üzerine ve bunların ilişkiler bütünü üzerine yapabileceği belirleyici etkiyi açıklamaya yetmektedir. Bu etkiyi sürekli yeni öbeklere, yeni etkinlik alanlarına yayması raslantı değildir: bunun nedeni yayılmacı olmasıdır. Bu etkinin böylesine derin olması da raslantısal değildir: güdülen mantık, büyük olasılıkla, iktisadîdir; ama iktisadın bu sistemdeki yeri o kadar önemlidir ki toplumsal yapıları, siyasal yapıları, ve hattâ bir değerler ve güdülenme sistemi olarak,

bilinçli ve bilinçsiz psikolojiyi ve kültürü de derinlemesine etkilemektedir.

Sonuç olarak, bu sistem (büyük dünyaya, hiç değilse şimdilik, yayılmamış olmasına karşılık bir "dünya" sistemidir), ilişkiye girdiği bütün toplumları derinlemesine etkilemesiyle dikkati çeker. Bu etki, bir *gelişme modeli*'nin yayılmasıdır; ama bu model bütün öbür modellerden üstündür, hattâ mümkün ve "akılcı" olan tek modeldir.

Şimdi gelelim yapmakta olduğumuz özetin can alıcı noktasına. Zira, Kuzey-Güney ilişkilerinin ana olgusunu oluşturan ve birçok özlemi karşıladığı için doyurucu tanımını yapmak oldukça güç olan "gelişme" sorunu -buradaiyice pekiştirilmiş, büyük bir yanıt bulur; ayrıca bu, kurtulunması mümkün olmayan hattâ alternatifi bile bulunmayan bir yanıttır: Gelişme (dünya iktisat sistemiyle bütünleşmenin sağladığı avantajların tümü). Dolayısıyla, önemli olan, sistemin yukarıda sıralanan özelliklerinden yola çıkarak bu gelişmenin "içeriğini" belirlemektir. Ama burada yalnızca örnek olarak alınan birkaç temel özellikle yetinilecektir.

Gelişme, kuşkusuz, yukarıda belirtilen somut gelişmenin niceliksel kavramını yansıtacaktır. Bu ilerleme yaşama düzeyindeki ve tüketimdeki bir dönüşümle kendini gösterir; sözkonusu dönüşüm, bireysel tüketici piyasasına sunulan malların (mallar ve hizmetler) niceliğinde ve çeşidinde görülen bir artış biçiminde gerçekleşir. Ama, öte yandan, kaynakların yoğun biçimde seferber edilmesi sayesinde, bir iş bölümü, bir özelleşme ve dolayısıyla da çok büyük ölçüde artan mübadeleler sayesinde, bitip tukenmeyen teknolojik gelişmeler sayesinde ve sermayenin yoğun biçimde birikmesi (özellikle altyapı, bilgi ve üretim donanımları biçiminde; zaten sanayileşme denen şey de kesinlikle budur) sayesinde üretimde sınırsız bir artış sağlamak için üretim tarzında da bir dönüşüm gerekir.

Verimlilik kuralı ve kâr ölçütüne kazandırılan zorunlu parasal anlatım hesaba katıldığında, malî araçlar sistemde temel rol oynar. Buna, bu iktisadî mekanızmaların her yerde birbirine benzeyen toplumsal yapılara (temel özellikleri, kentleşme ve ücretlilerin artan önemidir) ve siyasal bir yapının (ulus-devletin yapısıdır bu) ağırlık ka-

zanmasına yol açtığını eklemek gerekir. Son olarak, bu sistemin doğurduğu kültürde, değerler ve güdülenimler, giderek bilgi açısından ve maddî açıdan ilerlemeye (tüketimde üretimde olduğundan daha hızlı gerçekleşir), özve riyle mal edinme ve sahip olma düşüncesine, yarışma ve rekabete, birikim ve büyümeye egemen olur; böylece kültür ve toplum iktisadî uğraşların egemenliğine girer.

Dünya sisteminin ve yaygınlaştırdığı gelişme modelinin bu betimlemesi kuşkusuz aşırı eliptiktir: birçok soruyu gündeme getirir. Ama gene de incelememizin odak noktasını oluşturmaya yeter; gelişmenin egemen kavramları, hem düşüncede hem de uygulamada, dünya iktisat sisteminin yaydığı kavramlardır ve bu sistem de Kuzey ülkelerinin yarattığı ve hâlâ bu ülkelerde egemen olan sistemdir.

Şu halde sistem "gelişme üreticisi" olarak ortaya çıkar ve, eğer bu tip gelişmeden (buna "modernleşme" de denmektedir) yararlanılmak isteniyorsa, bu sistemle bütünleşmek *vazgeçilmez* koşuldur Böylece Kuzey-Güney ilişkilerindeki son yarar iyice belirlenmiş olur: izlenmesi gereken model, Kuzey'in modelidir.

Temel sorun da budur. Belki de benimsenen model, gerçeklikten çok ideolojinin temelidir; ama bunu kanıtlamak gerekir. Kuzey ülkelerinin sistemli olarak yaydığı ideolojiyi Güney ülkeleri oldukça yaygın biçimde benimsedi. Yalnızca diplomatların ve devlet adamlarının değil, herkesin günlük yaşamında Kuzey-Güney ilişkilerinin uygulamadaki önemi de işte bu olgudan kaynaklanmaktadır.

Farklı Biçimlerde Değerlendirilen Bir Model. Şimdi sıra, Kuzey-Güney ilişkilerinin önemi nedeniyle ortaya atılabilecek farklı yorumları ortaya çıkaran ya da bunların kavranmasına olanak veren bazı tehlikeli işaretleri tanımlamakta.

Önce sistemin içinde doğup geliştiği tarihsel çerçeveyi anımsayalım: yukarıda sıralanan özellikler birer saptamadır, benzersiz ya da zorunlu değillerdir, başkalarından üstün olmaları da gerekmez; kısacası bu dünya sistemi birçok olası başka sistemden biridir. Kuşkusuz bu durum olgunun önemini azaltmaz: sistem vardır ve bütün

dünyada oluşturduğu koşullandırmalar ezici bir güce ulaşmıştır.

İkinci uyarı. Birçok gereksinime (kendi yol açtığı ve yanıtını da gene kendinin getirdiği gereksinimler dahil) güçlü biçimde yanıt vermesinden de anlaşılacağı gibi sistem kesinlikle gelişme sağlamaktadır. Ama bedeli de vardır, çünkü bu yanıtlar ve bu gelişmeler özveriler gerektirmektedir (üstelik bu özverilerin yükü otomatik olarak olaydan yarar sağlayanlara da yönelmemektedir). Dolayısıyla sistem, aynı zamanda, az gelişmişliği ve kötü gelişmişliği de doğurmaktadır: çünkü gelişmenin bedelini ödeyenler yalnızca bundan yarar sağlayanlar değildir; üstelik bu bedellerin çoğu hesaba bile katılmayan bazı öbeklere zorla kabul ettirilmektedir; son olarak da, sağlanan yararlar bir rekabet çerçevesi içinde asla göreceli süreler içinde bir değer kazanamamaktadır. Örneğin tüketimi tırmandırma yarışında benim amacım komşumdan fazlasını elde etmekten çok, daha fazlasını elde etmektir. Dahası, kabul ettirilen tüketim modeli benzeştiricidir: en varlıklıların tüketimine biçim ve benimseme yönünden benzeyen bir tüketim özentisi yaratmaktadır (üstelik varlıklıların elde ettiği yararları da elde edemeden) ve bu durum hem zorunlu hem olanaksız olan modelin genelleşmesine yol açmaktadır; aynı zamanda, kültür özgüllüklerini gözönüne almadan bir gereksinimler hiyerarşisini zorla kabul ettirmektedir. Dolayısıyla, doyumsuzluk, dıştalama ve yoksun bırakma, yukarıda anlatılan mekanizmaların kaçınılmaz sonuçlarıdır.

Üretim açısından, verimliliğin ve yararlarla ödenen bedellerin muhasebesi peşinde koşma, başka bazı olumsuz sonuç kategorilerini ortaya çıkarır: özellikle, kâr peşinde koşan üretkenliğin bastırıyla yenilenemeyen kaynakların yağmalanması.

Gene aynı çerçevede, birbiriyle iş yapan tarafların mübadeleden eşit pay alamamaları, varlıklı olanın güçsüz olanı sömürmesine olanak vermektedir: eğer eşitsizlik bazı yollarla ortadan kaldırılmazsa, kârı doruk noktasına çıkarma amacı izlenen tutumun en son kuralı olduğundan, bu sömürü, sistemin işleyiş kuralı haline bile gelebilir. Daha genel olarak ele alındığında, öne sürülen ku-

ralların katılığı (ya da buna belki erktekelciliği ya da totalitarizm demek gerekir?), bütün sistemin amacını oluşturduğu varsayılan araçların (kâr, rekabet, büyüme, yüksek teknoloji, dışsatım başarısı, bütçe dengesi, ya da hattâ devletin gücü) -insanların ve özlemlerinin zararına olarak- kurallaştırılmasına yol açar.

Şu halde ortaya atılan irdelemeyi özetleyebiliriz. Bu sistem, Kuzey ülkelerindeki sanayi devriminden doğmuştur: kendine has özellikler sergilediğinden, sistemi görecelileştirmek, en iyi sistem olarak ya da, daha kötüsü, dünya iktisadının düzenlenmesini sağlayabilecek tek sistem olarak kabul etmek yerine, tarihe mal etmek zorunda kalınmıştır. Ne var ki, göz önüne alınabilecek başka çözümlere oranla bu sistemin gücü, öncelikle varolmasından, tartışılmaz başarılar yaratma yeteneğinden ve, son olarak da, iç mantığının onu yayılmacılığa ve dolayısıyla da sürekli yeni alanlara yayılmaya itmesinden kaynaklanmaktadır. Böylece, Kuzey ülkelerinin iktisadî sistemi, Güney ülkeleriyle ilişkilerinde, bütün dünyaya yayılma yeteneği ve sisteme bağlanan bütün ülkelerde - uygulamada- "gelişme" sağlama yeteneği sergiler.

Dolayısıyla Kuzey-Güney ilişkilerinin irdelemesi, hem bu sistemin iç işleyiş ve yayılma mantığının anlaşılmasını sağlar, hem de eleştirisini (çünkü eleştirinin ortaya koyduğu bir gerçek var: sistemin gelişme sağladığı yadsınamaz ama geri kalmışlığa yol açtığı da kesindir) hiç kuşkuya yer bırakmayacak biçimde ortaya koyar. Şu halde, Güney ülkelerinin sistemle bütünleşmesi iyice düşünülüp taşınılmadan yapılmamalı, elde edilecek yararlar ve buna bağlı olarak ödenecek bedel ayrıntılı biçimde irdelenmelidir.

II. Bunalım, Ana Etmenler, Doğu ve Batı

Görüldüğü gibi, dünya iktisat sistemi Kuzey-Güney ilişkilerini ve bu ilişkilerden sağlanan yararları kapsayan bir çerçevedir. Ne var ki, bazı özelliklerinin sürekli sayılmasına karşın bu çerçeve değişmez bir çerçeve değildir. Bu nedenle, yukarıdaki tabloyu yeni evrimler hesaba katılarak tamamlamak gerekir: dünya iktisadındaki "buna-

lıma" bağlı evrimler, dünya iktisadına egemen olan ana etmenlerin biçimsel evrimleri ve Doğu-Batı çatışmasının azalması ya da hemen hemen ortadan kalkması sonucu jeopolitik bağlamda gerçekleşen evrimler.

Dünya İktisadındaki Bunalım. Bunalım terimi, yıpranmış ve kötüye kullanılmış bir terimdir. Burada bu terimi kullanmamızın nedeni hem kolaylıktan yararlanmak, hem de II. Dünya Savaşı'nı izleyen iki dönem (sanayileşmiş iktisatların ve hattâ bütünüyle dünya iktisadının hızlı büyümesiyle nitelenen ve 50'li yıllarla 60'lı yılları kapsayan dönem; 70'li yıllarda doların konvertibl halden çıkması ve ilk petrol şokuyla başlayıp, büyümede yavaşlamayla, Kuzey ve Güney'deki ülke öbekleri arasında büyük bir dengesizliğin ortaya çıkmasıyla ve Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğunda patlak veren borçlanma "bunalım"ıyla nitelenen dönem) arasındaki karşıtlıkları vurgulamak içindir.

Burada, bunalımın farklı olguları anlatılmayacaktır. Yalnızca Güney ülkelerinde ortaya çıkan başlıca sonuçların bazıları vurgulanmakla yetinilecektir; bunu yaparken de bu ülkelerin sistem içindeki yerinin özellikleri anımsatılacaktır (sistem Kuzey kökenlidir, ama değişik ölçülerde sistemle bütünleşmiş Güney ülkeleri üzerinde sürekli bir çekim etkisi yaratmaktadır). Gelişmenin tek yolu sayılan sistemin kendisi bunalıma düşerse, Güney ülkelerinin sistem içindeki konumları ve gelecekleri ne olacaktır? Şimdi sırasıyla genel büyüme, borçlanma ve yaşam düzeyi sorunlarını ele alalım.

Büyüme: Yukarıda sözü edilen iki dönemde Kuzey'de ve Güney'de yıllık gelir ve mübadele alanlarındaki büyüme düzeninde ortaya çıkan değişiklikler II ve III numaralı tablolarda özetlenmiştir. Dünya iktisat sistemi bütününün itici güç merkezlerinin (yani sanayileşmiş ülkelerin) dinamizmi yavaşlayacak olursa dünya sisteminde ortaya çıkacak sorunlar da bu tablolarda gözlenebilir. Sistemin "sürüklenen" bölümlerindeki tepkiler kuşkusuz bölgeden bölgeye değişir ve bu bölgelerin dinamizmi arasında daha önceden de hissedilen uçurum daha da derinleşir.

Dahası, ve oldukça yaygın olarak, yavaşlamaya ve

TABLO 2
ÜLKE ÖBEĞİ BAŞINA VE KİŞİ BAŞINA
ORTALAMA YILLIK GAYRİ SAFİ MİLLİ HASILA
1965-1989

	1965-1973	*1973-1980*	*1980-1986*	*1987*	*1988*	*1989*
Düşük ya da ara düzeyde gelirli ekonomiler	4,0	2,6	1,5	2,7	3,4	1,2
Düşük gelirli ekonomiler	3,6	2,4	4,0	3,9	6,8	1,8
Ara düzeyde gelirli ekonomiler	4,6	2,4	0,1	1,8	1,1	0,8
Sahraaltı Afrikası	3,0	0,1	-2,8	-4,4	-0,8	0,5
Doğu Asya	5,4	4,4	6,6	8,0	8,7	3,1
Güney Asya	1,0	2,0	3,2	0,9	6,1	2,3
Avrupa, Ortadoğu, Kuzey Afrika	5,6	2,1	0,8	-0,6	0,1	0,6
Latin Amerika ve Karaibler	4,1	2,4	-1,6	1,5	-0,8	-0,8
Çok borçlu ara düzeyde gelirli ekonomiler	4,2	2,6	-1,5	1,2	-0,4	-0,7
Yüksek gelirli ekonomiler	3,5	2,2	1,7	2,5	3,5	3,1
OECD üyesi ülkeler	3,5	2,2	1,9	2,8	3,7	3,1
Dünya Bankası listesindeki bütün ülkeler	2,7	1,5	0,9	1,8	2,7	1,7
Petrol satan ülkeler	4,6	2,8	-1,6	-2,5	0,5	-

Kaynak: Dünya Bankası, *1990 Gelişme Raporu.*

bundan doğan dengesizliklere karşı gösterilen savunma tepkileri, önceleri, alınan borçlar sayesinde başarılı oldu; sonra, bu yeniden borçlanmaya başvurma sonucu ortaya çıkan yeni dengesizlikler yüzünden bozguna dönüştü: o kadar ki, Latin Amerika ve özellikle de Kara Afrika için 80'li yıllar, büyüme açısından "yitirilmiş yıllar" olarak nitelenmektedir. Bununla birlikte 60'lı yıllarla 70'li 80'li yıllar arasında, genelde büyüme hızında ortaya çıkan bu yavaşlamanın kapsamı üzerinde daha çok durmak gerekir. Eğer üretimcilik (yani yalnızca büyümeyi amaçlayan uygulama ve bunun sonucunda ortaya çıkan kaynak sa-

TABLO 3
ÜRÜN KATEGORİLERİNE GÖRE DIŞSATIMLARIN
ORTALAMA YILLIK ARTIŞI
1965-1988

	1965-1973	1973-1980	1980-1986	1986	1987	1988
Düşük ya da ara düzeyde gelirli ekonomiler	5,3	3,8	4,8	5,9	7,4	7,3
Mamül ürünler	11,6	12,8	9,5	8,4	17,6	10,2
Besin ürünleri	2,4	4,2	3,1	-0,7	7,2	-0,1
Besin dışı ürünler	2,1	0,4	2,2	5,3	1,4	9,8
Madenler ve mineraller	4,8	6,5	1,2	6,4	13,4	-4,1
Yakıtlar	5,6	-0,4	2,0	7,1	-7,0	6,6
OECD'ye üye ülkeler	9,4	5,4	3,6	3,4	6,0	5,3
Mamul ürünler	10,6	5,2	3,7	1,4	4,5	7,4
Birincil ürünler	6,7	5,9	3,1	9,5	10,0	-0,4
Dünya Bankası listesindeki bütün ülkeler	8,7	4,6	2,9	4,9	6,0	6,3
Mamül ürünler	10,7	6,1	4,5	2,2	7,0	8,4
Besin ürünleri	4,6	6,8	2,9	11,4	11,7	-2,1
Besin dışı ürünler	3,1	0,9	2,5	1,4	17,2	11,1
Madenler ve mineraller	6,8	8,6	1,5	5,9	2,1	-8,0
Yakıtlar	8,7	0,5	-1,9	12,1	-4,3	-

Kaynak: Dünya Bankası, *1990 Gelişme Raporu*

vurganlığı) eleştirilirse, dünyadaki büyüme hızı düzeninde gerçekleşen bu zorunlu düşüşten mutlu olmak gerekmez mi?

Yanıt kuşkusuz, en azından iki nedenden ötürü olumsuzdur. Önce, giderek daha yapay gereksinimler yaratılarak sadece büyüme için büyüme amaçlandığında, "yoksul ülkelerdeki (yani öncelikli sayılan gereksinimlerin karşılanamadığı bütün ülkelerde) yaşam düzeyinde gerçek iyileştirmeleri zorunlu kılan bir koşuldur: Zira büyüme, doğrudan doğruya bu gereksinimlere yanıt veren üretimler olmasa bile, yarattığı gelirlerle ve dolayısıyla da dağıttığı yerel ya da uluslararası satınalma gücüyle dolaylı bir neden oluşturmaktadır.

Ne var ki, gelişme herhangi bir büyümenin sonucu değildir ve öncelikli malları (sözgelimi besin maddeleri ve barınmayla ilgili olanlar) üreten kesimlerde ya da ticaret yoluyla öncelikli malları elde etme olanağı veren malları ya da, hattâ, ulusal ya da uluslararası alanda ekonominin bütünü üzerinde önemli etki yapan kesimlerde büyümeyi sürdürebilmek için içeriğe (başka bir deyişle bu büyümenin yapısına) egemen olmak gerekir.

Oysa (ve bu olumsuz yanıtın ikinci nedeni olarak) bunalımda eksik olan da bu egemen olma olgusudur: istenmemesine ve bütünü kucaklayan oranın düşmesinden sorumlu kesimlerin seçilmemiş olmasına (örneğin, Kuzey ülkelerinde sanayi üretiminin düşmesi, temel ürünlere ya da dışarıdan sağlanan taşaronluk hizmetlerine yönelik talepte düşüşe neden olur; bu da birçok Güney ülkesinde gelirin azalmasına yol açar) karşın büyüme yavaşlar. Anlamsız bir büyüme ortaya çıkar, bir yavaşlama ya da bir küçülmeyle karşılaşılır: bu da kesinlikle iç açıcı bir olay değildir.

Borçlanma: Kontrolsuz borçlanma, borçlu ülkelere getirdiği giderek daha güç taşınır yükleriyle -her ne kadar "borç bunalımı" 80'li yılların başlarında, yani yaklaşık olarak büyümenin yavaşlamaya başlamasından on yıl kadar sonra patlak vermişse de- dünya iktisat bunalımının başka bir önemli boyutudur. Hemen hemen bütün Güney ülkeleri, dünya iktisadındaki yavaşlamadan (birçok nedenden biridir) doğan ödeme dengesi bozukluklarına göğüs gerebilmek için borç almak zorunda kaldılar; çünkü, petrol satan ülkelerin gerçekleştirdiği petrol fiyatlarındaki ani artış nedeniyle oraya çıkan çok büyük "petrodolar' fazlasını yeniden yönlendirmekle görevlendirilen batı bankacılık örgütünde sermaye arzı önemli olduğundan, borçlanma çok daha kolaydı.

Bazı borçlu ülkeler (özellikle Güneydoğu Asya ülkeleri), borç aldıkları sermayeden yararlanarak, hemen dışsatıma yönelik bir üretim kapasitesi oluşturdular ve borçları karşılığı ödedikleri paranın bir bölümünü geri alma olanağı yarattılar. Başka ülkelerse (özellikle Sahraaltı ulkeleri), ya tüketim bütün yatırımları engellediğinden (bu tüketim ülkedeki çoğunluğun kısıtlanamayan tüketi-

mı gibi haklı bir nedene, ya da azınlığın gereksiz tüketimi gibi haksız bir nedene dayanabilir) ya da dünya piyasasındaki geleneksel kaynakları önlenemez biçimde azaldığı için (teknolojideki değişiklikler, ticaret koşullarındaki hareketler, yeni ticarî rakiplerin ortaya çıkışı nedeniyle) bu türden bir kapasiteyi yaratmayı başaramadılar ya da başarmayı istemediler.

Aynı genel nedenler sonucu ortaya çıkmasına karşın, bu bunalım karşısında ülkelerin konumunda görülen çeşitlilik işte bundan kaynaklanmaktadır: dünya ölçeğinde yavaş bir büyümenin sürmesi, dış talebin azalması ve birçok Güney ülkesi için ticaret koşullarının bozulması, faiz oranlarının artması (özellikle de öz olanaklarının üzerinde bir harcamayla yaşayan ABD'nin dünya sermaye piyasasında en çok borç alan ülke haline gelmesi nedeniyle) ve son olarak da, verdikleri borcu geri alamama ve zincirleme başarısızlıklara uğrama tehlikesini yaşayan batılı bankacıların aniden kapıldıkları kaygı.

Uluslararası alanda bu borç bunalımına karşı koymak için ard arda ortaya atılan çeşitli önlemlerin ayrıntısına girmeyeceğiz; kaldıki bu önlemler çoğunlukla bankacıları zora sokan sorunları (örneğin, varolan borçların tahsiline ilişkin sorunlar ve -çok daha ciddi olan- özellikle "Güney ülkeleri gelirlerinin Kuzey ülkelerine aktarılmaya" başlamasıyla tehlikeye düşen gelişmenin uluslararası finansmanının geleceğine ilişkin sorunlar) birbirine karıştırır.

Yapısal Ayarlama ve Çelişkileri- Buna karşılık, bu anlam belirsizlikleri nedeniyle, çoğunlukla uluslararası para örgütlerinin, özellikle de Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'nın denetimi altında girişilen çok büyük "yapısal ayarlama" çabası üzerinde durmak gerekir.

Anımsanacağı gibi, alacaklıların yaptığı baskıya yanıt olarak, öncelikle, önerilen reçetelerle devletlerin harcamaları arasında yeni bir denge kurmayı amaçlayan bir önlemler bütünü ortaya atıldı: bu açıdan, en temel iktisadî yönetim kurallarının sonucu olan bu önlemler ilkesinin nasıl eleştirileceği bilinmemektedir. Ama, her şeyden önce, bu yeniden dengelemeyi gerçekleştiren özel koşulları eleştırmek gerekir: ister ulusal, ister uluslararası neden-

lere dayansınlar bu koşullar çoğunlukla en az direnç eğrisini izlerler ve kısacası, varlıkların, güçlülerin ve silahları elinde tutanların ayrıcalıklarının sürmesini sağlayarak, ayarlamanın getirdiği parasal yükü kendisini en az savunabilecek toplumsal öbeklerde (temel ürünleri tüketenler, küçük memurlar, küçük ücretliler, kadınlardan ve çocuklardan oluşan nüfus, vb.) yoğunlaştırırlar. Bu ayarlama işlemlerinin iktisadî, toplumsal ve siyasal maliyeti çok ağır olmuştur ve böyle olmaya devam etmektedir, asıl kaygı verici olguysa ayarlamaların sürüp gitmesi ve ilgili ülkelerin büyük çoğunluğu için tünelin ucunun hâlâ görünmemiş olmasıdır.

Elde edilen bazı sonuçlar daha da geniş kapsamlıdır. Zira, yeniden dengeleme için zorunlu bu tutkunun ötesinde, ayarlama "yapısal" hale gelmiştir; bu yapısallaşma, ilgili iktisatların yapılarında, olanaklar elverdiğince "piyasa güçleri"ne boyun eğmeye yönelik bir dönüşüm sağlama iddiasındadır: bu işlemlerle yaygınlaşan bir dünya sisteminin satıcı çehresidir.

Kuzey-Güney ilişkileri açısından bakıldığında, yapısal ayarlama, varolan en anlamlı beklenmedik olgulardan biridir. Yeniden dengeleme olgusunca (vazgeçilmez bir olgudur bu) zorunluluğu kanıtlanan yapısal ayarlamanın, aynı zamanda, egemen sistem içinde yer alması da kaçınılmaz sayılmaktadır. Daha anlamlı bir başka olgu daha vardır: uzun dönemde, dengesizliğin kendisi de, dünya sisteminin çekiciliği (örneğin, hem bireyler, hem de devletler için, tüketim modelinin yarattığı özlemler) sayesinde beliren özlemlerle, bu sistemin sunduğu olanakların sürekli yetersiz kalması arasında ortaya çıkan gerilimle açıklanabilir; bu anlamda, nedenlere dokunmadan belirtilerle, yani bu aynı dünya sisteminin (bütün dünya ülkeleri bu sisteme sokulmak istenmektedir) yaydığı gelişme modeliyle uğraştığından, yapısal ayarlama hiçbir şeyi halletmez. Dahası, uygulamaya konan biçimiyle ayarlama, her tür gelişme seçeneğini yasaklamaktadır; çünkü zorla kabul ettirdiği bir tek strateji (piyasa kurallarına uygun bir stratejidir bu) vardır: yatırımları gerileme yaratacak kadar frenlemek ve mutlak önceliği borçların tahsiline vermek. Yeniden dengelemenın tartı-

şılmaz gerekliliği kanıtlanmış olmakla birlikte, dunya sistemi kurallarının güçlendirilmesi çerçevesinde, yapısal ayarlamayı Kuzey'in Güney'e karşı kullandığı bir silah gibi kabul etmemek çok güçtür.

Yaşam Düzeyinin Gerilemesi- 80'li yıllar boyunca, birçok Güney ülkesinde iktisadî ve toplumsal yaşama koşullarının ciddileştiğini uluslararası örgütlerin çoğu bugün kabul etmektedir. Bu, hem sözkonusu ekonomilerin iç yapılarındaki bozulmaların, dünya ekonomisindeki yavaşlamanın ve ortaya çıkan elverişsiz koşulların, hem de yapısal ayarlamanın yarattığı sonuçların ürünüdür. Bu nedenlerin herbiri ötekileri de etkiler ve durumu kül halinde ciddileştirir: o kadar ki, eşitsizliğin yarattığı toplumsal gerilimler bile artar.

Kısacası, yaşam duzeyindekı bu bozulmaların uluslararası nedenleri, Kuzey-Güney ilişkilerini de kapsayan dünya sisteminin vaatleriyle gerçekleştirmeleri arasındaki orantısızlığa (bunalım yüzünden daha da arttı) bağlanabilir: gelişmeyi üreten etkenler etkisizleşirken, az gelişmişliği üreten etkenler güçlenir.

Gelişme Sürecindeki Yeni Etmenler: Toplum, Girişimler, Uluslararası Kuruluşlar- Kuramsal olarak, gelişmenin, içerdiği bütün bireysel ya da toplu etmenlerın kategorileriyle birlikte, topluluğun bütününü (ister ulusal ister başka nitelikte olsun) ilgilendirdiği kabul edilir. Bununla birlikte, ilke olarak, ulusal stratejiler - varoldukları ölçüde- gelişmenin sorumluluğunu ve temel rolünü devlete (çünkü özel sektör yabancıdır ya da çok ulusludur ve başka etmenlerin varlığı da henüz kesinlik kazanmamıştır) bırakabildiklerini sanırlar

Uygulanan stratejilerin başarısızlığa uğraması ve uluslararası çevrede gerçekleşen kargaşalar, bu kolaycılığı azaltmıştır ve bunun da nedeni yalnızca piyasa güçlerinin serbest kalmasını savunan yeni liberal tavır değildir. Gelişme süreçlerinin, başarı ve başarısızlıklarının ulusal ya da uluslararası birçok etmene bağlı olduğu ve gerçekte bu süreçleri ayakta tutanların toplumlar (yalnızca yöneticileri değil) olduğu açıkça ortaya çıkmıştır. Bu görüş açısından, üç önemli dönüşüm üzerinde duralım.

Devlet toplumsal etmenler karşısında birinci derece-

de rol oynama özelliğini yitirdiğinden, bu yeni anlayıştan -bütünü bakımından- en çok allak bullak olan devlet ile toplum arasındaki bağlardır. Bu allak bullak oluşu açıklayan nedenler arasında kuşkusuz, çoğunlukla etkisiz ve ayrıcalıklı bir azınlığın yararına olarak doğru yoldan sapan belirgin devlet stratejilerinin başarısızlık belgeleri vardır; ayrıca, hem Doğu'da, hem Batı'da, hem Kuzey'de, hem de Güney'de demokrâsi isteklerinin patlaması var. Öte yandan, resmi stratejilerin dışında kalmış öbeklerin, yani gerçekte Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğunun (yalnızca en yoksul ülkelerin değil) ayakta kalmasını sağlayan gerçek nedenlerin de yavaş yavaş bilincine varıldı. Zira, eğer bu öbekler ayakta kalmaya devam ediyorsa bu, ne yalnızca devletin sayesinde, ne de uluslararası etkenlerin sayesindedir: onlar kendileri sayesinde ve biçimsel olarak düzenlenmiş iktisadî çevrimlerin dışında kendi çözümlerini bulmak için sergiledikleri inanılmaz dinamizm sayesinde ayakta kalmışlardır. Bu, ünlü "gayri resmî sektör" ya da "yeraltı" ekonomisi olayıdır (kaldıki olayın bilincine varılması olaydan çok daha sonra gerçekleşmiştir) Kuzey-Güney ilişkileri açısından, bu olgunun hem görünümü, hem de sağlanacak yararları büyük ölçüde değiştirdiğini kabul etmek gerekir.

İkinci bir dönüşüm bütünü de girişimlerin özel sektör'ünde ortaya çıkar. Yeni liberal ideolojinin coşkularının ötesinde, üretken dinamizmin kaynağının büyük ölçüde bu sektörde yoğunlaştığını bilmek gerekir. İşte ulusal girişimlere (özellikle de kendilerini kabul ettirebilmek için daha elverişli çevre koşullarına gereksinim duyan küçük ve orta büyüklükteki girişimlere) de bu nedenle destek verilmesi tavsiye edilir. Ayrıca, çokuluslulaşa karşı edilen parlak laflara son verilmesinin de nedeni budur: çokuluslu şirketlerin oynadığı olumlu rol inkâr edilmemektedir, ne var ki ulusal ortağın çıkarlarını savunan hakem, bütün firmaların (en büyük firmalar dahil) saygı göstermek zorunda bırakıldıkları ulaşılmaz bir "davranış yasası" içinde ölçütlerini arayıp durmaktadır.

Son olarak, son bir etmen kategorisi de, gelişme sürecinde fiilî olarak çok daha önemli bir rol oynadı: bunlar, dünya iktisadını düzenleyen örgütler ve özellikle de doru-

ğunda IMF ve Dünya Bankası'nın yer aldığı uluslararası para örgütleri ağıdır. Yüklendiği rolün gücünü öğretilerden ve özellikle de yayımladığı iktisat siyaseti ilkelerinden alır ve sunduğu finansman olanaklarını düzenleyerek (çoğunlukla yapısal ayarlama çerçevesi içinde) bu ilkelere uyulmasını sağlar.

Etmenlerin işlevlerindeki bu dönüşümlere ilişkin olarak en son söylenebilecek söz, gelişmede Kuzey-Güney ilişkilerini büyük ölçüde bozduğudur.

Doğu-Batı Rekabetinin Ortadan Kalkması. 80'li yıllarda jeopolitik bağlamdaki evrimler o kadar çok, o kadar zengin oldu ki, bunları birkaç satırda ve, dahası, en aşırı yüzeyselliğe düşmeden olası sonuçlarını özetlemek güçtür: demokrasi ve yeni ulusçuluk isteklerinin artması, ABD'nin iktisadî açıdan güçsüzleşmesi, Çin'de gerilim, Avrupa'da önce yenilenen sonra Almanya'nın yeniden birleştirilmesiyle dengesi tehlikeye düşen dinamizm, Doğu Avrupa'daki çalkantılar ve Sovyet İmparatorluğu'nun parçalanması (bkz. [37]) Üçüncü Dünya ülkelerine özgü evrimlerin (daha ilerde sözedileceği gibi, Üçüncü Dünya'nın giderek artan bir benzeşmezliğe sürüklenmesine yol açmaktadır; ama, Kuzey ülkelerinde gerçekleşen evrimler karşısında, Üçüncü Dünya, Kuzey ile Güney arasında belki de yeni bir bölgelerarası ilişkileri gündeme getirecektir.) ötesinde, yalnızca, büyük bir olasılıkla son yılların en önemli jeopolitik olayının yol açtığı bazı sorunlara (Doğu ile Batı arasındaki rekabetin ortadan kalkması gibi) değinmekle yetinilecektir.

Bu olayın karmaşık olduğunu ve burada asla ele alınamayacağını belirtelim. Ortadan kalkan kuşkusuz Doğu ile Batı arasındaki bütün gerilimler değil, iki süper devlet arasındaki rekabet ve çekişmedir; bu rekabet karşılıklı ilişkilerde ve, aynı zamanda, genel olarak uluslararası ilişkilerde ve, aynı zamanda, genel olarak uluslararası ilişkilerin düzenlenmesinde, özel olaraksa Kuzey-Güney ilişkilerinde bazı sonuçlar doğurdu: bu kitapta yalnızca Kuzey-Güney ilişkileri konusunda yarattığı sonuçlar üzerinde durulacaktır.

Önceki bölümde, soğuk savaşın oynadığı rolden ve II. Dünya Savaşı'ndan ve sömürgeciliğin çöküşünden hemen

sonra ortaya çıkan bloklar emperyalizminden, yansızlık ve bağlantısızlık tepkilerinden ve Üçüncü Dünya'da yarattığı emperyalizm aleyhtarlığından söz ettik. Bu başlangıç döneminden sonra, benimsenen yaygın sav, Kuzey-Güney ilişkilerini sürdüren taraflar arasında Doğu-Batı rekabetinin sık sık kullanılmasına dayanıyordu: bu savı, Güney ülkeleri herhangi bir konuda (iktisadî parasal, hattâ askerî) işbirliği yapılmasını sağlamak, Kuzey ülkeleriyse siyasal destek ya da bağlılık elde etmek için kullandılar; yalnızca devletler arasında gerçekleşen para akışının incelenmesi bu tip etkilerin ortaya konması için yeterlidir (sözgelimi Mısır'a, İsrail'e yapılan Amerikan yardımı; serbest bölgelere yapılan Fransız yardımı). Ne var ki bunlar yalnızca karşılıklı yardımlaşmalar değildir; aynı zamanda, hem büyük devletler (karşı tarafın sınırı aştığı kanısına kapılır kapılmaz hemen onu frenlerler), hem de Güney'in "müşterileri" (çünkü büyük devletler koruyuculuk görevlerini yaparlarken, Güney'de yeni filizlenen orta güçteki devletlerin ortaya çıkışını ve etkisini denetim altında tutar ve böylece -dünya düzeninin sürebilmesi için- söz konusu ülkelerin bölgesel "emperyalizm" tutkularına gem vururlar) açısından, nüfuz dengesinin düzenlenmesi de gerekir.

Bu iki eylem tarzı, gerçekte, kısıtlanma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Yardım kısıtlanmaktadır, çünkü Doğu bloku çökmüştür ve bu blokun üyeleri Güney ülkelerine bir alternatif yardım olanağı sağlayacak yerde, kendileri Batı'dan yardım istemektedirler. Ne var ki bu durum Kuzey-Güney yardımlaşmasının sürmesini savunan görüşleri ortadan kaldırmamakla birlikte, yardım akışlarını daha çok bölgesel dayanışmalar (Kuzey Amerika/Latin Amerika, Avrupa/Akdeniz ülkeleri/Kuzey Afrika, Japonya/Asya) üzerine temellendirecektir. Düzene koyma olgusuna gelince, ABD'nin dünyanın jandarması olma tutkularına -SSCB'nin bir rakip olmaktan çıkıp ABD'nin bağlaşığı haline gelmesinden bu yana- gem vurabilecek bir karşı ağırlık (ABD iç kaynaklarının yetersizliği dışında) bulunmadığı gözlenmektedir; ayrıca bölgesel bir hegemonya peşinde koşan orta derecede güçlü devletlere (hele bir de büyük bir baskı kurma olanağı veren askerî dona-

nımları varsa) yeşil ışık yakıldığı görülmektedir; son olarak, ayakta kalan son süper devleti (ABD.) frenleyecek bir karşı ağırlık bulunmaması nedeniyle, BM.'e yönelik yeni beklentilerin hızla yön değiştirmesinden korkulabilir.

"İşaret noktaları"nın ortadan kalkması ve yeni maceracılığın getireceği riskler üzerinde duran bu irdeleme, Kuveyt'in istilaya uğramasından ve 1990 Ağustosu'nda patlak veren Körfez bunalımından destek aldı. Kaldı ki geniş boyutlu bir soruyu da gündeme getirmektedir: Doğu-Batı çekişmesinin (kuşkusuz bütün dünyayı kucaklayan bir çekişmeydi, ama odağı kesinlikle Kuzey'deydi) ortadan kalkması, -elbette Kuzey ülkeleri arasındaki bölünme günümüzde daha hafif olduğundan- Kuzey-Güney karşıtlığını artırma pahasına bu ilişkilerin ön plana çıkmasını kolaylaştırmıyor mu? Yanıtı az çok dar ortaklaşma durumlarına ya da, tersine, yukarıda anlatılan biçimiyle dünya sisteminden sağlanan yararlardan pay almamaya dayanmak zorunda olan bu soruya yeniden döneceğiz

Ne var ki bu irdelemenin -ve ırdelemeden önce ortaya atılan savın- bir tehlikesi vardır: indirgemecilik ve kolaycılık. Kuzey-Güney ilişkilerini ve bu ilişkilerin evrimini kavrayabilmek için jeopolitik genel durumu göz önünde tutmak ne kadar zorunluysa, bu ilişkileri Kuzey ülkelerinin kendi aralarında giriştikleri rekabetler için basit bir savaş alanı gibi görmek ve iç gerekçeleri gözden kaçırmak da o ölçüde yanlış olur. İç gerekçeler çok önemlidir: Güney'in sorunları zaten son derece büyüktür; Kuzey ile ilişkileri açısından da öyle; sorunların biçimi işbirliğini değil, çekişmeyi desteklemektedir ve bu sorunların su yüzüne çıkışı ve ağırlaşması büyük devletlerin bir oyunu bahanesiyle açıklanamaz.

Başka bir deyişle, daha önce var olan Doğu-Batı ilişkilerinin, Kuzey-Güney ilişkilerini bu ilişkilerin özel dinamiğini yok sayacak boyutlarda etkilediğini düşünmemek gerekir: işte bu açıdan da yakın tarihi daha ciddi biçimde irdeleme zorunluğu vardır. Ayrıca uluslararası çekişmelerin, artık Doğu-Batı arasında gerçekleşmediğine göre, Kuzey-Güney arasında gerçekleşeceği konusunda da çabuk karar vermeyelim.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
GÜNÜMÜZDE KUZEY-GÜNEY İLİŞKİLERİ

Kuzey-Güney ilişkilerini kavrayabilmek için tarihe başvurma zorunluğu vardır: önceki iki bölümde yapılmaya çalışılan da işte buydu. Ama -giriş bölümünden bu yana vurgulanmaya çalışıldığı gibi- önemli olan bugündür: Kuzey ve Güney açısından uluslararası ilişkiler üzerinde akıl yürütmenin bugün bir anlamı var mı? Eğer varsa, ne anlamı var? Dünyada giderek artan benzeşmezlik, böylesine yalın bir iki kutuplu ilişkinin her türlü önemini bütün bölgelerde ortadan kaldırmıyor mu? Düşünsel irdelemenin ötesinde, bu iki kutupluluk, jeopolitik kararlarda ve egemen etmenlerin dünya stratejisinin belirlenmesinde hâlâ rol oynamakta mıdır? Kısacası, Kuzey-Güney ayırımı dünyayı daha iyi kavrama olanağı vermekte midir?

Bu üçüncü bölüm işte bu sorunların incelenmesine ayrılmıştır. Üçüncü bölümde, Kuzey-Güney ayırımının sürmesini açıklamak için *a priori* olarak kullanılabilecek bazı gerçek veriler ard arda incelenmektedir; daha sonra, ilgililerin bu ayırım konusundaki görüşleri, bu konudaki çıkarlar, oynanan oyunlar, son olarak da çıkarların ve oynanan oyunların yolaçtığı güç etkenleri ele alınmaktadır.

I. Gerçek Veriler

Burada, eldeki istatistikleri ayrıntılı biçimde gözden geçirme olanağı yoktur: yalnızca, birkaç işaret noktasını anımsatmakla (bundan amaç, sözkonusu işaret noktalarından da yararlanılabileceğini göstermektir) yetineceğiz. Ne var ki, bu işaret noktaları iki nedenden ötürü tartışmalıdır. Çünkü, ilk olarak, bunlar tanımları bakımından son derece merkezde odaklanan olanaklara dayandıklarından merkeze uzak düşen anlamlı ayrıntıları giz-

lerler, ikincisi ve daha önemlisi, Kuzey ile Güney arasında var olan bağların bir anlık görüntüsü açısından değil, bu bağların evrim dinamiğinin kavranması açısından önemli görülen özellikleri ortadan kaldırırlar. Öte yandan, geleneksel istatistikler dünyasının ulus-devletlere (ya da ulus-devletler öbeklerine) bölünmesi olgusuna dayandığını ve böylece de Kuzey-Güney ayırımının kapsamını belki daha da sorunlu hale getiren toplumsal öbekler arasındaki ilişkilerin birçok cephesini gözden kaçırdığını eklemek gerekir (ne var ki bu noktada bütünü kucaklayan ve Kuzey-Güney konusundaki düşüncelere her yerde uygulanabilecek bir itarazla karşılaşılmaktadır). Aşağıda altı gösterge kategorisi incelenecek, her biçimin yolaçtığı -bazen basite indirgeyici- ayırımlar ve akıla getirdiği sorular gözler önüne serilecektir.

Nüfus: Kuzey'de Nüfus Azalmaktadır ya da Hemen Hemen Sabitleşmiştir; Buna karşılık Güney Aşırı Kalabalıklaşma Yolunda Mıdır?- Bütünü bakımından ele alındığında bu yargı doğrudur (tablo IV): 1980-1988 arasında, OECD ülkelerinin nüfusu yılda yüzde 0,6, gelişmekte olan ülkelerin nüfusuysa yüzde 2,0 (bu ortalama, yılda yüzde 1,6 hızla artan Çin'in düşük oranından etkilenmiştir; oysa sözgelimi Sahraaltı Afrikası'nın yıllık nüfus artışı yüzde 3,2'dir) arttı. Bu temele dayandırılan tahminler, OECD ülkelerinin 80'li yılların sonunda yüzde 15 olan dünya nüfusundaki payının 2025'te yüzde 10'a düşeceğini göstermektedir. Ama nufus istatistikleri konusunda önemli olan genel harekettir. Oysa "demografik geçiş"e -yani bir toplumun belli bir doğurganlık ve yüksek ölüm oranından, düşük bir doğurganlık ve ölüm oranına geçişini sağlayan karmaşık hareket- gelince, bu geçiş güney ülkelerinde çok farklı biçimlerde gerçekleşti: dolayısıyla aşırı kalabalıklaşma yönündeki gelişme, genel bir gelişme olmaktan uzaktır.

Kişi Başına Gelir: Kuzey Varlıklı, Güney Yoksul Mudur?- Bütünü bakımından ele alındığında bu da doğrudur (tablo V): OECD ülkelerinin kişi başına geliri dünya ortalamasından beş kat, düşük gelirli ve ara düzeyde gelirli ülkelerinkinden yirmi üç kat daha yüksektir. Dünya genel üretiminin beşte dördü OECD ülkelerinde (bu

TABLO 4
DÜNYA NÜFUSU

	Yıllık büy. or. 1980-1988	Nüfus (milyon)					
		1988		2000		2025	
		milyon	yüzde	milyon	yüzde	milyon	yüzde
Düşük ya da ara düz gelirli ülkeler	2,0	3 952	77,5	4 961	80.1	7 123	83.9
Örn. düşük gelirli ülkeler.	2,0	2 884	56,5	3 620	58,5	5 200	61,2
Çin ve Hindistan.	1,6	1 904	37,3	2 283	36,9	2 917	34,4
Başka ülkeler	2,8	980	19,2	1 337	21,6	2 284	26,9
Ara düzeyde gelirli ülkeler	2,2	1 068	20,9	1 342	21,7	1 923	22,6
Örn. Sahraaltı Afr.	3,2	464	9,1	672	10,9	1 310	15,4
Doğ. Asya	1,5	1 538	30,2	1 824	29,5	2 293	27,0
Güney Asya	2,3	1 107	21.7	1 401	22,6	1 967	23,4
Avrupa, Ortadoğu Kuzey Afrika	2.1	396	7,8	505	8,2	769	9.1
Latin Amerika. Karaibler.	2,2	414	8,1	514	8,3	699	8,2
Yüksek gelirli ülkeler	0,7	783	15,4	840	13,6	918	10,8
OECD	0,6	751	1,7	796	12,9	847	10,0
Başkaları	2,9	32	0,7	43	0,7	71	0,8
Dünya Bankası listesindeki ülkeler	1,8	4 735	92,8	5 801	93,7	8 041	94,7
Başkaları	0,9	365	7,2	392	6,3	450	5,3
Toplam	-	5 100	100,0	6 193	100,0	8 491	100,0

Kaynak: Dünya Bankası, *1990 Dünyasının Gelişme Raporu.*

ülkelerin dünya nüfusunun yüzde 15'inden azını kapsadığını anımsayalım) gerçekleşmektedir.

Ama bu durum OECD dışındaki ülkelerin bazı OECD ülkelerinden daha çok gelire sahip olmasını engellemez. Aynı biçimde, göreceli satın alma güçlerini göz önünde tutan hesaplamanın, bazı gelir farklılıklarını büyük ölçü-

TABLO 5
GAYRİ SAFİ İÇ HASILA

	GSİH 1988		Kişi baş. GSMH	
	Milyon dolar	Toplam yüzdesi	Dolar 1988	Yıllık büyüme oranı 1965-1988
Düşük ya da ara düzey gelirli ülkeler	3 060 950	18,0	750	2,7
Örn. düşük gelirli ülkeler	886 620	5,2	320	3,1
Çin ve Hindistan	610 250	3,6	340	4,0
Başkaları	273 080	1,8	280	1,5
Ara düzeyde gelirli ülkeler	2 200 750	12,9	1 930	2,3
Örn. Sahraaltı Afrikası	149 550	0,9	330	0,2
Doğu Asya	893 410	5,2	540	5,2
Güney Asya	312 070	1,8	320	1,8
Avrupa, Ortadoğu, Kuz. Afr.	-	-	2 000	2,4
Lat. Amer, Karaibler	808 340	3,7	1 840	1,9
Yüksek gelirli ülkeler	13 867 530	81,5	17 080	2,3
Örn. OECD	13 603 080	79,9	17 470	2,3
Başkaları	234 370	1,4	8 380	3,1
Dünya. Bankası: listesindeki ülkeler	17 018 400	100,0	3 470	1,5
Başkaları	77 910	(0,4)	1 500	-
Toplam	-	-	-	-

Kaynak: Dünya Bankası, *1990 Dünyasının Gelişme Raporu.*

de azalttığı bilinmektedir.

Bununla birlikte tablo, kişi başına gelirdeki ekonomik büyümenin Güney ülkelerinde Kuzey ülkelerinden daha hızlı bir düzenle arttığını göstermektedir: 1965-1988 döneminde, gelişmekte olan ülkelerde yıllık ortalama büyüme oranının yüzde 2.7 (Çin ve Hindistan'da yüzde 4.0 Doğu Asya'da yüzde 3.2) olmasına karşın OECD ülkelerinde yüzde 2.3'tü (bu ortalama büyük ölçüde Ja-

ponya'nın gösterdiği başarıdan etkilenmiştir). Bu durum Güney ülkelerinin Kuzey ülkelerini yakalamakta olduğunu mu gösteriyor? Mekanik olarak evet; ama başlangıçtaki farklar çok büyük olduğundan Güney ülkelerinin Kuzey ülkelerini yakalaması genellikle sanıldığından uzun sürecektir. Bu, basit bir aritmetiksel varsayımla kanıtlanabilir. Kuzey'in kişi başına geliri bugün 17 000 dolarsa ve uzun vadede yılda ortalama yüzde 7.4 artarsa (bu kesinlikle iyimser bir varsayımdır), 25 yıllık bir dönemin sonunda Kuzey'in kişi başına geliri hâlâ Güney'inkinin beş katı olacaktır; belirtilen hız değişmeden sürerse, Kuzey ile Güney'in kişi başına geliri ancak yüz on yıl sonra eşitlenecektir.

Yaşam Düzeyi Göstergeleri: Kuzey Gönenç, Güney Sefalet içinde mi?- Bu savdan destek alan birçok gösterge kuşkusuz tartışmasız doğrudur: buna iki örnek verelim. UNDP [42], Kuzey ülkeleri bütününde ortalama ömür 71 yıl, Güney ülkeleri bütünündeyse 62 yıldır; en az gelişmiş ülkelerdeyse (EAGÜ) bu sayı yalnızca 50 yıldır. En az kalori gereksinimi yüzdesi tahminine göre besin tüketimine bakılırsa, bu sayı Kuzey'de 132, Güney'de 107, buna karşılık EAGÜ'de 89'dur Gene UNDP'nin hazırladığı aynı rapora göre "temel insansal gelişme konusunda Kuzey ile Güney arasındaki farklar, son otuz yıldır -aynı süre içinde kişi başına gelir farkhlığının büyük ölçüde artmasına karşın- çok azaldı".

Tablo 6 ve 7'de çeşitli göstergeler ele alınmıştır.

Sanayi Üretimi: Kuzey'in Sanayileşmiş Olmasına Karşın Güney'in Kaderi Gelişmemiş Ekonomi Midir?- Dünya sanayi üretiminin yüzde 8"inden fazlası OECD bünyesinde gerçekleştirilir (tablo 8). Bununla birlikte, az sayıda "ara düzeyde gelirli" ülkenin payı oldukça hızlı bir artış göstermektedir: bu pay 1970'de yüzde 8,8'-ken, 1987'de yüzde 12,7' ye yükseldi.[10]

Öte yandan, Kuzey'in kendi sanayi mallarını satıp Güney'in birincil ürünlerini satınaldığı bir uluslararası

(10) 1987'de ara düzeyde gelirli ülkelerin sanayi üretiminin yüzde 40'ını dört ülke sağlıyordu; önem sırasında göre: Brezilya (79 milyon dolar), Güney Kore (42), Meksika (36) ve Arjantin (22).

ticaret imgesi gerçeği asla karşılamaz: daha ileride de görülebileceği gibi, dünya ticaretinin büyük bölümü kuşkusuz Kuzey ülkeleri arasında gerçekleşmektedir; ama Kuzey ile Güney arasında yapılan ticarette, 1987-1988'de, Güney ülkelerinin sanayi ürünü mal dışsatımları -bütünü bakımından ele alındığında- hemen hemen birincil mal dışsatımına eşittir. Kuşkusuz bu sanayi malı dışsatımlarının büyük bölümünü "yeni sanayileşmiş" birkaç Güney ülkesinin gerçekleştirdiği doğrudur: 1988'de, OECD ülkeleri, düşük ya da ara düzeyde gelirli ülkelerden, 221 milyar dolarlık sanayi ürünü mal almıştır (bu malların yüzde 40'ı dört ülkeden gelmekteydi: Güney Kore, Çin, Meksika, Brezilya) [3].

Şu bilgiler de eklenebilir:

- 1988'de kişi başına ticarî enerji tüketimi OECD ülkelerinde, düşük ya da ara düzeyde gelirli ülkelerin toplamından (525 kg'lık petrole eşdeğer) altı kat fazlaydı (5 181 kg). Bölgelere göre sayılarsa şöyledir: Sahraaltı Afrikası 95, Doğu Asya 474, Güney Asya 182, Avrupa/Ortadoğu/Kuzey Afrika 1 343, Latin Amerika/Karayipler 952 [3];

- başlıca maden ve enerji üretimine gelince, 1989'da maden ve enerji üretimi konusunda ayrı ayrı ilk beş sırayı alan ülkeler ele alınıp sanayileşmiş ülkeler ve bunların dünya üretim tonajındaki payları değerlendirilecek olursa, Kuzey'in hâlâ önemli rol oynamaya devam ettiği görülür (tablo IX).

Dünya Ticareti: Güney Ülkeleri Daha mı Önemsiz?- Yadsınmaz bir gerçek var: dünya dışsatımlarının üçte ikisinden çoğunu sanayileşmiş ülkeler gerçekleştirir ve gene satılan malların üçte ikisinden çoğunu sanayileşmiş ülkeler alır (tablo X). Gelişmekte olan ülkelerin dışsatımları, dünya dışsatımlarının beşte birine ancak ulaşırken, Güney ülkelerinden Güney ülkelerine yapılan satışlar da dünya dışsatımlarının yüzde 5'ini aşamaz, ne var ki, Güney'in dünya ticaretindeki payı birincil mallar bakımından ancak yüzde 36, besin ürünleri açısından yüzde 27'dir; sanayi ürünleri alanındaysa bu pay yüzde 14'ten azdır (1987 için [24]'e dayanarak yapılan hesaplara göre)

TABLO 6
BÖLGELERE GÖRE İNSANİ GELİŞMENİN GÖSTERGELERİ

	Yarı Sahra Afrikası	*Ortadoğu ve Kuzey Afrika*	*Asya Okyanusya*	*Güney Asya*	*Doğu ve Güneydoğu Asya*	*Latin Amerika ve Karayipler*	*EAGÜ*	*Bütün G.O.U.*	*Sanayi leşmiş Ülkeler*	*Dünya*
Ortalama ömür	51	62	64	58	68	67	50	62	74	65
Sağlık hizmetlerine geçmiş	45	76	66	56	75	61	46	61	-	-
İçme suyu sağlanmış	37	69	52	54	48	73	35	55		-
Temizliği gerçekleştirmiş	-	-	22	11	51	60	20	32	-	-
Kalori gereksinimini karşılama yuzdesı	91	120	107	100	112	115	89	107	132	113
Erişkin okur-yazar oranı	48	54	59	41	71	83	37	60	-	-
Kişi başına GSMH (dolar)	440	1780	390	290	470	1790	210	650	10760	3100
Kışi başına gerçek GSMH (dolar)	990	2850	1740	1100	2200	3980	690	1970	14260	4110

Kaynak: [42]
EAGÜ. en az gelişmiş ülkeler; GOÜ. gelişmekte olan ülkeler

TABLO 7

GÜNEY İLE KUZEY ARASINDAKİ İNSANİ GELİŞME FARKLARI

Sanayileşmiş ülkeler = 100	*Yarı Sahra Afrikası*	*Ortadoğu ve Kuzey Afrika*	*Asya Okyanusya*	*Güney Asya*	*Doğu ve Güneydoğu Asya*	*Latin Amerika ve Karayipler*	*EAGÜ*	*Bütün G.O.U.*	*Sanayileşmiş Ülkeler*
Ortalama ömür	69	87	84	74	86	90	66	80	100
Erişkın okur-yazar oranı	44	59	79	35	85	93	35	66	100
Kadın okur-yazar oranı	34	42	71	24	86	92	24	56	100
5 yaşından küçüklerin ölüm oranı	10	20	21	10	31	27	9	16	100
Anne ölüm oranı	6	10	17	4	34	34	4	10	100
İlk ve orta öğretimin ortak oranı	45	80	73	50	78	66	42	71	100
1000 kişiye düşen hekim	3	30	16	8	29	37	3	16	100
1000 kişiye düşen bilim adamı ve teknisyen	2	5	3	2	5	8	1	4	100
Kişi başına GSMH	3	15	4	12	4	12	2	6	100
Kişi başına gerçek GSİH	5	21	13	7	16	23	4	12	100

Kaynak: [42]

TABLO 8
SANAYİ MALLARI ÜRETİMİ

	1970		1987	
	Milyon dolar	%	Milyon dolar	%
Düşük ya da ara düzeyde gelirli ülkeler	110 929	15,3		
Düş. gel. ülkeler	45 816	6,3		
Çin ve Hindistan	38 394	5,3		
Başkaları	6 285	0,9	-	-
Ara düz. gel. ülkeler	63 448	8,8	451 574	12,7
Ör. Sahraaltı Afrikası	3 376	0,5	-	-
Doğu Asya	38 947	5,4	-	-
Güney Asya	10 329	1,4	51 621	1,5
Avrupa, Ortadoğu, Kuzey Afrika	-	-	-	-
Latin Amer, Karaibler	34 696	4,8	180 987	5,1
Yüksek gelirli ülkeler	608 635	84,3	2 895 002	81,5
Ör. OECD	604 270	83,7	2 855 538	80,4
Başkaları	2 387	0,6	32 313	0,9
Dün. Ban. listesindeki ülkeler	722 228	100,0	3 351 267	100,0
Başkaları	-	-	-	-
Toplam	-	-	-	-

Kaynak: Dünya Bankası, 1990 Dünyasının Gelişme Raporu.

Dünya ticaretini yönlendirmekle görevli kurum (GATT) sanayileşmiş ülkelerin egemenliğindedir: GATT'ın ard arda düzenlediği görüşme çevrimlerinde Kennedy Round, Tokyo Round ya da 1990'da sonuçlanan Uruguay Round), dünya ticareti serbestleştirilmeye çalışıldı (belli bir başarı da kazanıldı); ama bu serbestleştirme, güçlü devletlerin işine geldiği ölçüde gerçekleşti; ne var ki güçlü devletlerin korumacı uygulamaları hâlâ ciddi engeller oluşturmaktadır; oysa Üçüncü Dünya ülkelerinin gelişmekte olan bazı kesimlerin (özellikle de hizmet kesimiyle ilgili olanlar) korunmasına ilişkin istekleri üzerinde pek

TABLO 9
MADEN VE ENERJİ ÜRETİMİ: BAŞLICA SANAYİLEŞMİŞ(*) ÜLKELERİN DÜNYA ÜRETİMİNDEKİ PAYI

1) Maden üretimleri		
Boksit	: Avustralya + SSCB	= % 42,4
Bakır	ABD + SSCB + Kanada	= % 35,1
Demirfilizi	SSCB + Avustralya + ABD	= % 44,6
Kurşun	: SSCB + Avustralya + ABD + Kanada	= % 50,3
Nikel	SSCB + Kanada + Avustralya	= % 53,2(**)
Çinko	. Kanada + SSCB + Avustralya	= % 41,9
Manganez	: SSCB + Avustralya	= % 48,8
Tungsten	: SSCB + Portekiz + Avustralya	= %31,1
Uranyum	. Kanada + ABD + Avustralya + Fransa	= % 66;6
Kadmiyum	· Japonya + SSCB + ABD + Belçika + Kanada	= % 51,1
Krom	: SSCB	= % 30,4
Kobalt	: SSCB + Kanada + Norveç	= % 33,8
Magnezyum	. ABD + SSCB + Norveç + Fransa + Japonya	= % 89,8
Antimuvan	· SSCB + Kanada	= % 12,9
Molibden	: ABD + Kanada + SSCB	= % 75,5
San. elması	: Avustralya + SSCB	= % 44,6
Titan	Avustralya + Kanada + Norveç + SSCB	= % 64,0
2) Yakıtenerjisi üretimi		
Elektrik	: ABD + SSCB + Japonya + Kanada + Hollanda	= % 56,5
Doğal gaz	. SSCB + ABD + Kanada + Hollanda	= % 71,7
Maden kömürü	: SSCB + ABD + Polonya	= % 46,5
Ham petrol	: SSCB + ABD	= % 33,2

Kaynak: 1991 Dünyasının Durumu, La Découverte, Paris.
(*) Çin ve Güney Afrika sanayileşmiş ülkeler arasında sayılmamıştır
(**) Fransa denetimi altındaki Yeni Kaledonya ile birlikte yüzde 64,4.

durulmadı. Tarım ürünleri mübadelesinin serbestleştirilmesine gelince, bu uygulama besin ürünleri dışalımı yapan birçok Güney ülkesine pahalıya patlamaktadır.

Yardım ve Para Akışları: Güney'in Finansman Gücü Az mı? Varlıklı Kuzey, O'na Yardım Ediyor mu?- Görüntü karikatüre benzemektedir. Önce, günümüzdeki para akışlarının dünya ekonomisinde[11] dev bo-

(11) Yalnızca mal ve hizmet mübadeleleri için gerekli paranın en az on katından fazlasına ulaştığı tahmin edilmektedir.

TABLO 10
BÜYÜK ÜLKE ÖBEKLERİNE GÖRE DÜNYA
MAL TİCARETİNİN DAĞILIMI
1973 VE 1988, YÜZDE OLARAK

Alıcı	Gelişmiş ülkeler		Gelişmekte olan ülkel.		Doğu ülkeleri		Dünya	
Satıcı	1973	1988	1973	1988	1973	1988	1973	1988
Gelişmiş ülk.	55	55	13	13	3	3	71	70
Gelişmekte olan ülkeler	14	13	4	5	1	1	19	20
Doğu ülkelen	3	3	2	2	6	5	10	10
Dünya	72	71	18	20	10	9	100	100

Kaynak: GATT, *1988-1989'da Uluslararası Ticaret*
Not: 1988'de toplam dünya ticareti 2 trilyon 882 milyar dolardı.

yutlara ulaştığını ve bu akışın daha çok Kuzey ülkeleri arasında gerçekleştiğini anımsatalım. Eğer OECD'nin belirttiği biçimiyle, orta ve uzun vadeli asıl "sermaye" akışı üzerinde duracak olursak, Kuzey'den Güney'e (OECD ülkelerinden gelişmekte olan ülkelere) gerçekleşen brüt para akışı, OECD ülkeleri GSMH'sinin yüzde 1,15'inden (1977-1979 ortalaması) 1987'de yüzde 0,55'ine düştü; ayrıca, verilen borçların geri ödenmesinin yarattığı zorunluluklar nedeniyle, Güney'den Kuzey'e *doğru gerçekleşen para akışının 1983'ten bu yana Kuzey'den Güney'e gerçekleşen* para akışını geçtiği bilinmektedir: böylece her yıl 40 milyar dolar dolayında bir "negatif transfer" ortaya çıkmaktadır (bkz: [39] ve PH. Norel [37]). Kuzey ülkeleri arasındaki mübadelelerle karşılaştırıldığında çok önemsiz olan bu rakkam, Güney ülkelerinin ödeme kapasiteleri bakımından ağır bir yüktür.

Varlıklı OECD ülkelerinin gelişme için verdikleri devletten devlete yardımlara gelince (bunlar, piyasadan çok daha elverişli koşullarla gerçekleştirilen kaynak aktarımlarıdır), söz konusu yardımlar 1980'de verilen yardımların yüzde 36'sıyken 1987'de yüzde 63'e (özel yardım akışlarının kısıtlanması nedeniyle), yani 41 milyar dolara, 1988'de 48 milyar dolara (yani GSMH'larının yüzde

0,35'ine) ulaştı. Yardım alan ülkelerde alınan yardımların toplamı, söz konusu ülkelerin GSMH'larının yüzde 1,3'ünü (yani yılda kişi başına 9 dolardan az) temsil etmektedir: bu ortalama Sahraaltı Afrikası'nda GSMH'nın yüzde 8,8'ine (kişi başına 29 dolar) ulaşırken, Çin'de ve Hindistan'da ancak yüzde 0,6'sı ve kişi başına 2 dolardır [3, 1990]. Yapılan yardımın etkisi açısından bu brüt sayılar hiçbir bilgi aktarmamaktadır; kaldı ki, bu etkinin ölçülebilmesi için amaçların saptanması gerekmektedir.

Makroekonomi ve Makrofinansman Yönetimi ve Dengeleri- Bu belirleme şaşkınlık yaratabilir, ama Güney ülkelerinin kendi ulusal ekonomilerini yönetemedikleri ve dengesizlikler batağına saplandıkları söylenmiyor mu?

Tablo XI'de bu alana ilişkin bazı ipuçları biraraya getirilmeye çalışıldı. Kuşkusuz, çok daha ciddi bazı özel durumları gizleyen çok özel ortalamalardır bunlar; ne var ki bu ortalamalar bütünüyle yararsız da değildir:

- GSMH ya da GSİH'ya göre yüzde olarak ölçülen kamu finansmanı konusunda, örneğin kamu tüketimi ve merkezî yönetimin toplam harcamaları, Güney ülkelerinden (GSİH'nin yüzde 13,0'ı ve GSMH'nin yüzde 20,9'u) Kuzey ülkelerinden yüzde (17,0 ve yüzde 28,6) daha düşüktür; ortalama bütçe açığı da Güney ülkelerinde (GSMH'nin yüzde 4,7'si) Kuzey ülkelerinde, (yüzde 3,4) çok fazla değildir.

- Buna karşılık, enflasyon Güney ülkelerinde, özellikle de seksenli yıllarda, Kuzey ülkelerindeki kadar denetim altına alınamamıştır. (Güney'de yıllık ortalama yüzde 46,8, Kuzey'de yüzde 4,7);

- Borçlanma Güney için ciddi bir olaydır, bu kesin: çünkü tahsil edilememiş borç GSMH'nin ortalama yüzde 36'sını, borç ödemeleri dışsatımların yüzde 20'sinden fazlasını temsil etmektedir ve birçok ülkede durum çok daha ciddi boyutlara ulaşmıştır, ama çok yanlı örgütler Batı ülkelerinin borç rakkamları -özellikle de ABD'ninkiler- konusunda edepli bir suskunluk içindedir (kaldı ki Batı ülkelerinin borç karşılaştırmalarını yapmak çok güçtür);

- Askerî harcamalar, ortalama olarak, hem Güney'de, hem de Kuzey'de, kamu harcamalarına yakın bir yüzdeyi

TABLO 11
MAKROEKONOMİ VE MAKROFİNANSMAN YÖNETİMİNİN GÖSTERGELERİ

	DGÜ	ADGÜ	DGÜ+ ADGÜ	ÇBÜ	OECD
1. *Kamu finansmanı* (GSMH yüzdesi) yönetimlerin tüketimi					
1965	11	11	11	9	17
1988	10	15	13	11	17
Yönetimlenn toplam harcamaları					
1972		18,5	15,9	12,2	22,3
1988		19,9	20,9	14,4	28,6
Fazlalık ya da açık					
1972		-2,8	-	-2,2	-1,8
1988		-3,9	-4,7	-3,8	-3,4
2. Askerî harcamaların devlet harcamalarındaki payı (yüzde ola.)					
1972	-	12,2	14,1	21,7	20,8
1988		12,9	13,6	13,3	13,3
3. Enflasyon (yıllıkortalama oranı)					
1965-1980	8,8	20,4	16,5	28,3	7,7
1980-1988	8,9	66,7	46,8	107,9	4,7
4. Borçlanma					
Kamu dış borçları (GSMH'ya yüzdesi)					
1970	-	11,5	12,5	10,2	-
1988	27,6	40,8	36,1	40,4	
Borç geri ödemesi (dışsatımlarayüzdesi)					
1970	-	11,1	10,3	12,0	-
1988	17,0	21,6	20,5	26,2	-

Kaynak: [3] 1990 için.
DGÜ: düşük gelirli ülkeler, *ADGÜ:* ara düzeyde gelirli ülkeler; *ÇBÜ:* çok borçlu ülkeler, *OECD: OECD ülkeleri.*

temsil etmektedir, (1988'de yüzde 13 dolayında; ne var ki kamu harcamaları, gelişmekte olan ülkelerde GSMH'nin yüzde 20,9'una, OECD ülkelerindeyse çok daha yüksek bir orana, GSMH'nin yüzde 28,6'sına ulaşmıştır). Elbette ulusal rakkamlar bu ortalamadan çok farklı olabilir.

Sonuç çıkarma olanağı vermeyecek kadar genel olan bu göstergeler, Güney'e yöneltilen bazı kolay suçlamaları (özellikle kaynaklara oranla cari fazlalıklar ve harcamalar konusunda) sınırlandırır.

Yukarıda sıralanan bazı istatistik işaretlerinden kuşkusuz çok kısa söz edilmiştir ve bunlar üzerinde daha çok ayrıntıya girilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, daha da ileri götürülecek bir irdeleme daha şimdiden ortaya çıkan öğeleri büyük bir olasılıkla daha güçlü biçimde doğrulayacaktır: Kuzey blokuyla Güney bloku arasındaki farklar pek çok ve pek belirgindir; öte yandan, bunlar çoğunlukla ölçülebilir farklardır: özellikle de yaşama düzeyi bileşenleriyle, değişme düzünleriyle, sanayileşme ve özelleşme dereceleriyle, ve dolayısıyla da dünya ekonomisindeki mübadelelerin olağanüstü sık ağıyla bütünleşme dereceleriyle ilişkili olanlar. Bununla birlikte, gene de bu farklar kesin bir Güney-Kuzey ayrımı yapmaya yetmemektedir: öncelikle, ortaya konan farklar, söylendiğinden çok daha karmaşıktır, öte yandan, blokların benzer nitelikler taşıma özelliği birçok bakımdan bozulmaktadır: özellikle, Güney ülkelerinin giderek Kuzey ülkelerinde görülen özelliklere sahip olmaları bunun en belirgin örneklerindendir. (Ne var ki, Güney ülkeleri arasındaki benzerliğin bozulduğu tekyön bu değildir)

Sonuç olarak, istatistikler kesinlikle gerekli temel bilgileri sağlarlarsa da, *burada tartışılan sorun konusunda* (Kuzey-Güney tartışması bağlamında akıl yürütmenin yararını unutmamak koşuluyla) tek başına bizi çok ileri aşamalara götürebilecek gibi görünmemektedir. Dolayısıyla başka değerlendirme öğelerine de başvurmak gerekmektedir: bu öğeleri tarafların çıkarlarında ve öncelikle de bakış açılarında arayacağız.

II. Görüşler ve Çıkarlar

"Görüş" ("tasarım" ile eşanlamlı gibi kullanılmaktadır) belirsiz bir terimdir: çünkü, nesnel etkenlerden yola çıkılarak irdelenebileceği biçimiyle değil, bireylerin, öbeklerin, toplulukların algıladığı öznel biçimiyle çıkarları belirtir. Ama burada bilinçli olarak, önce öznel bileşeni ele

aldık: zira uluslararası ilişkilerin Kuzey-Güney boyutu, önce ilgili olduğu konuda gerçekleştirilen akıl yürütme tarzıyla anlam kazanır (eğer hâlâ bir anlamı varsa).

Bu, isteyerek yapılan ama güç bir seçimdir: çünkü böylesine genel ve böylesine karmaşık bir sorunla ilgili olduğuna göre "görüşler"in irdelemesine nasıl başlanabilir.

1991 yılı başındaki guncel olaylar bu görüşleri belirleme girişimi için kuşkusuz ayrıcalıklı bir örnek sunuyordu: 1990 Ağustos'unda Irak'ın Kuveyt'i kendi topraklarına katması ve bundan doğan "Körfez bunalımı", sonra da savaşı. Ne var ki, sözkonusu olaylar üzerinden yeterince zaman geçmemiştir, bilgiler hâlâ yetersizdir ve uzun açıklamalar verebilecek yerimiz yoktur. Bununla birlikte, gene de, daha genel gözlemlere yol açabilecek birkaç göstergeden kısaca söz edelim.

Bunalım, çıkarlara ve aynı zamanda da Kuzey ile Güney'in görüşlerine hangi ölçüde ters düşmektedir? Amerikalıların oluşturduğu koalisyon elbette Kuzey ve Güney ülkelerini birbirine karıştırmaktadır; ama Güney halkları, yöneticileri gibi düşünmek zorunda değildir ve Saddam Hüseyin'in üstlenmeye çalıştığı "güçsüzlerin savunucusu" rolünden etkilenmiş görünmektedir. Ayrıca kamuoyları, olumsuz özellikleriyle, olumlu destekten çok birşeye karşı olma özellikleriyle (Irak'lı diktatöre ya da anti Siyonizme ya da anti Amerikancılığa ya da hattâ anti Arap duygulara karşı olma: ne var ki bütün varsayımlar Batı aleyhtarı karşı çıkışı ya da Kuzey-Güney karşıtlığını gözden uzak tutmuyordu) dikkati çekiyorlardı. Buna, bir de Güney açısından devletlerle halkları birbirine bağlayacak -ulusçuluk dışında- daha güçlü bir birleştirici oğe, daha güçlü bir kaynaştırıcı etken arayışını (sıkıntılı bir arayıştı bu) da eklemek gerekir: bu etken panarabizmin ve özellikle de islamcılığın yenilenmesi olacaktı. Bu türetkenler sayesinde, doğal özellikleri nedeniyle uluslararası çatışmalarda geleneksel olarak başvurulan devletlerarası ya da ekonomik dayanışmalar ortaya çıktı.

Bunlar, Kuzey-Güney çekişmesinden doğrudan söz etmek istemeyerek, rakipler arasında bulunan gözle görülür ***kültür*** farklılıklarının ve dolayısıyla da bağlılıkları,

karşı çıkışları, dayanışmaları, çekişmeleri kavramada ortaya çıkan farklılıklar üzerinde duran çeşitli irdelemecilerin açıklamalarıyla birleşir. İçerdiği gerekçelerde, "Kuzey"deki modernliğin iktisadî değerlerinin (üreticilik, mübadelelerdeki yaygınlaşmanın sürmesi, verimlilik, teknolojik başarı) ve Güney'de çok daha belirsiz bir değerler bütününün ağır basmasını karşıtlaştıracaktır (ne var ki bu iktisadî değerlerin ağır basması kesinlikle üstü kapalı geçiştirilmektedir).

Dünya Sisteminin Reddi mi?- Bu öğeler belki de tek örnek olan Körfez bunalımından kurtulma ve bütünü kucaklayan ilk yorumu getirme olanağı vermektedir. Soğuk savaşın sona ermesini sağlayan uluslararası çerçevenin altüst olmasına karşın, öncelikle, buna ilişkin birçok olgu ve görüşün ne yeni ne de yalnızca Ortadoğu'ya özgü olduğu görüldü: devletler arasındaki kural dışı antlaşmalar, Kuzey-Güney farklılığının en geleneksel bileşenlerine duyarlı kamuoyları, dinde ya da etnik kökende yeni bütünleme öğeleri aranması, batı ekonomiciliğinin ve doğurduğu zorunlulukların kökünden kaldırılıp atılması. Şu halde, *Güney'in kendisini Kuzey egemenliğindeki dünya sistemine şu ya da bu biçimde bağlayan şeyleri yadsıması* (ulus-devletler arasındaki ilişkilerden ve işbirliğinden "doğan" biçimlerin benimsenmesi, iktisadî kaygıların ağır basmasına gösterilen tepki, ilke olarak bu dünya sistemine yabancı olan etnik ya da dinsel değerler üzerinde ısrarla durulması) değilse Kuzey ile Güney'in arasındaki bütün görüş ayrılıklarının temel olgusu, ortak yanı nedir?

Kuşkusuz soruşturmayı derinleştirmek ve çevrenin korunması, kültür gelişmesi, ulusçuluk gibi sorunlarda Güney'de gözlenebilecek özgül görüşleri irdelemek gerekecektir. Bu irdelemeler elbette çıkarılan sonuçta ufak tefek farklılıklar yaratmaktadır: hattâ sonucu derinlemesine etkilediğinden de kuşkulanılabilir. Gözlenen görüşleri kavrayabilmek için, bu sistemi ve daha önce irdelenen özelliklerini yeniden ele almak gerekir. Daha önce gördüğümüz gibi, bu sistem, kendisine bağlananların "gelişmesini sağlar"; ama, denemelerden anlaşıldığına göre, ne dayanma gücü gösterebilen ne de sistemle gerçekten bü-

tünleşebilen ülkelerde az gelişmişliğe de yol açmaktadır Kuzey'e ya da Güney'e ait olma duyguları ya da savları (ister bireyler, öbekler, ister halklar düzeyinde olsun) işte bu bölünmenin az çok karışık bilincinde temellenmiyor mu? Dünya sistemi gelişmenin olumlu etkilerini yaydığı ölçüde Kuzey de, dünya sisteminin ürünü olarak tanımlanacaktır. *Tersine,* dünya sistemi gerilimler, eşitsizlikler, yoksunluklar (bunlar sayesinde düşmanın kim olduğunu dolayısıyla da yadsımanın, karşı çıkışın, birşeye karşı olmanın olumsuz yanını da belirlemek gerekir) yarattığı ölçüde, yapısını bozduğu ve bu nedenle de yeni bütünleştirici etkenlere dönülmesine yolaçtığı ölçüde, Güney aynı sistemin olumsuz etkilerinin ürünü olacaktır. Aynı biçimde, Kuzey'in öne sürdüğü kültür değerleri, dünya iktisat sisteminin de değerleridir: başarı, üretkenlik, verimlilik, birikim, rekabet, tüketim. Güney'e gelince, Güney'i Kuzey'den kesin biçimde ayrılan, dünya sistemiyle çok az bütünleşmesidir: bu olgu donanımlarda, altyapılarda, ve bu sistemin kazandırdığı bilgilerde ve daha çok da modernliğin kurucu değerleri karşısında gösterilen çekingenlikte, üretici ve satıcı iktisadî akılcılığı başka savlar aracılığıyla (ister toplumsal statünün, klan ya da kabile dayanışmasının geleneksel biçimleri korunarak, ister doyurucu bazı dinsel değerlere saygı gösterilerek) "dejenere" edilmesi eğiliminde ortaya çıkar.

Kaldı ki, bu "değerler" alanında da son derece ilginç bir tartışma konusu ortaya çıkmaktadır: insan haklarına saygı. İnsan hakları konusunda kullanılan biçimsel tanımlar (1789 Fransız Devrimiyle vurgulanan tanımlar, Birleşmiş Milletler'in benimsediği tanımlar) kuşkusuz Batı kökenlidir; oldukça geniş bir kamuoyundan ve belki de hattâ bazı olgulardan destek alan Kuzey'in resmî söylevi, bu kavramı bir kültür üstünlüğü kanıtı olarak göstermeyi amaçlamaktadır. Bu yanıt, kuşkusuz, çok özel bir tarih yazma tarzına, geçmişin ve hattâ bugünün büyük bir bölümünün sistemli biçimde unutulmasına dayanmaktadır. Tartışmanın ardında, insansal istekler yatmaktadır; bu istekler yalnızca haklı değil, aynı zamanda temel isteklerdir ve bu nitelikleriyle evrenselleştirilebilirler: işte sorunun çözümünde karşılaşılan güçlük de bura-

dadır. Sözkonusu soruna bir sonraki bölümde değineceğiz.

Günümüzdeki Çıkarlar ve Örgütlenme Dereceleri- Günümüzdeki *kolektif çıkarlar* ve -aynı zamanda da- bu çıkarların ilgili öbekleri kendi çıkarlarının üstün gelmesini sağlamak için ne gibi *örgütlenme* biçimlerine yöneldiklerini kavrayabilmek için, "yalın" algılardan daha az öznel bir yaklaşımı benimsemek gerekir.

Önce bu çıkarların "ülkeler" ya da, daha doğrusu "ulus-devletler" temeline dayanan uluslararası tartışmalarda ortaya atıldığı gözlenmektedir: sözgelimi Fransa'nın, ABD'nin, Çin'in, Irak'ın, Nijerya'nın ya da Arjantin'in çıkarlarından söz edilir. Örneğin yukarıda belirtilen istatistikler bu türden bir irdelemeye yol açar: irdeleme yetersiz, ama zorunludur. Ülkelerin bazı özelliklerinden doğan nesnel çıkarlarına göre bir ülkeler tipolojisi hazırlanabilir: nüfus sıklığı az ülkelere karşılık çok kalabalık ülkeler, petrol alan ülkelere karşılık petrol satan ülkeler, temel ürünler üretenlere karşılık sanayileşmiş ülkeler, vb. Böylece, bu açıdan, daha iyi irdelenmesi gereken ulusçuluğun kesin biçimde hortlamasına bir temel sağlar. Güney gibi Kuzey de, aralarında mutlaka çıkar ortaklığı bulunması gerekmeyen bir ulus -devletler topluluğudur.

Hem Kuzey'i, hem de Güney'i, yani bütünü kucaklayan devletlerarası ortak çıkarların örgütlenme göstergelerinin bir yerde bulunup bulunmadığını görmek için bu ulus-devlet düzeyinden yukarı tırmanılırsa, hemen bir farklılık ortaya çıkar: her iki devletler bütünü de örgütlenmeye çalışmaktadır, ama Kuzey Güney'den çok daha iyi örgütlenmiştir. Sözgelimi Kuzey'in, OECD adı verilen bir iktisadî düzenleme sekreterliği vardır: kuşkusuz çok eksiği olan bir kurumdur bu; ama gene de ortak tavır takınma olanağı verir; daha başka düzenleme biçimleri de vardır (örneğin Yediler Doruğu). Ayrıca, bugüne kadar bir benzeri görülmemiş en güçlü bölgesel topluluk olan Avrupa Topluluğu'nu da bir Kuzey ülkeleri bütünü oluşturmuştur. Uygulamadaki en güçlü uluslararası iktisadî örgütler de (İMF, Dünya Bankası, GATT, Uluslararası Ödemeler Bankası). Güney ülkelerinin OECD ile karşılaştırılabilecek hiçbir örgütü yoktur; Çoğunlukta oldukla-

rı Birleşmiş Milletler'in siyasette söze (ve bazen daha fazlasına) dayanan bir gücü vardır; ama somut iktisadî yaşam üzerindeki gücü daha azdır ve bölgesel düzenlemeleri hiç de etkili değildir. Bununla birlikte bu kuralı bozan bir örgüt bulunmaktadır: yalnızca Güney ülkeleri arasındaki petrol satan ülkeleri (Büyük Britanya, Norveç ve Sovyetler Birliği dışında) biraraya toplayan (ama bütün petrol satan Güney ülkelerini -örneğin Meksika'yı- de kapsamaz) OPEC.

Öte yandan, belli çıkarlar çevresinde Kuzey ve Güney ülkelerini biraraya toplayan öbekler de vardır. Bunun en yakın örneklerinden biri, Uruguay Round'un çok yanlı ticarî görüşmeleri için 1985 Ağustosunda Avustralya'da kurulan "Cairns grubu"dur; "Cairns grubu", ABD ile Avrupa'nın korumacılığına karşı koymak amacıyla, en büyük tarım dışsatımcılarından bazılarını (hepsini değil) bünyesinde toplar: Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda'nın yanısıra Macaristan ve gelişmekte olan on ülke.

Şu halde, ortaya çıkan genel tablo oldukça karmaşıktır ve yorumlanması güçtür; çünkü dünyanın büyük tüketici ülkelerine petrol satmak gibi hem açık seçik tanımlanabilecek, hem de çok simgesel bazı çıkarlar bir yana bırakılırsa -devletlerarası çıkar öbekleri düzeyinde- Güney ülkelerinin örgütlenme kapasiteleri Kuzey ülkelerininkinden azdır (bunun nedeni, büyük olasılıkla, Güney ülkeleri çıkarlarının, dünya sisteminin mantıksal tutarlılığıyla çakışan Kuzey ülkeleri çıkarları kadar iyi tanımlanmamış olmasıdır). Hiç değilse yukarıda belirtilen durumlarda, Kuzey ya da Güney içinde yer alma kesin bir önem taşımaktadır.

Devletleraltı düzeylerin irdelemesi -hiç değilse içinde bulunduğumuz genelden uzaklaşmama zorunluğu çerçevesinde- daha da güçtür. Hem Kuzey, hem de Güney ülkelerinde (en "önemli" çıkarları savunur gibi görünenler arasında) gözlenebilecek birçok örgütlü öbeğin yapısında, belki de bir farklılık ortaya çıkacaktır. Öyle anlaşılıyor ki, Kuzey'de öncelikli sayılan çıkarlar iktisadî yaşamla ilgili olanlardır (sendikalar, meslek dernekleri, çeşitli baskı grupları); aynı örgütlü çıkarlar kuşkusuz Güney'de de vardır, ama bunlar kamu güçlerine farklı biçimde bağla-

nırlar (sözgelimi Afrika'daki sendikalar basit bir "aktarma organı"ndan başka birşey değildir) ve toplum yaşamında kabile ya da dinsel nitelikli öbekleşmelerden daha az belirleyici rol oynarlar. Pek kesin olmayan bir varsayımdır bu ve daha derinlemesine irdelenmesi gerekir; eğer varsayım doğrulanırsa, dunya sisteminin ekonomiciliğine oranla yeniden bir kültür farklılığını -dolayısıyla da toplumun temel bir farkını- belirtecektir. Daha genel bir bakışla, Üçüncü Dunya toplumlarının geleceğine ilişkin bir akıl yürütme, yani toplumsal bölünmelerin, ideolojileri olan öbeklerin toplumsal tasarımlara sahip öbeklerin daha derine inen bir irdelemesini gerektirecektir: ne var ki, bu alanda acınası eksiklerimiz var: örneğin Körfez bunalımının kanıtladığı gibi, toplumlar (yalnızca devletler değil) konusunda çok büyük bilgi eksiklikleri çekilmektedir.

Geriye, örgütlenmeyi becerememiş öbekleri gözden geçirmek kahyor. Zira Kuzey ile Güney'in ortak çıkarları açık seçik belirlense bile, bu çıkarlar açısından ne Kuzey ne de Güney bağdaşık bir görünüm sunmaktadır ve bütünün çıkarlarını paylaşmayan birçok öbek ve altöbek ortaya çıkmaktadır. Büyük yoksulluk içinde yaşayanlar, işsizler, etnik azınlıklar, sanayileşmiş ülkelerin bazı geri kalmış bölgelerinde yaşayanlar dünya ekonomisine bağlı egemen sistemden büyük yarar görenler arasında sayılamazlar; hükümetlerin çoğu, Güney ülkelerindeki egemen sınıflar (genel anlamda) ve varlıklı burjuva sınıfı dünya sisteminin sağladığı yararlardan yoksun değillerdir. Bu nedenle *çoğunluk* olaylarına eğilmek gerekir; söz konusu *çoğunluk* yalnızca sayısal anlamda değildir ve daha derine inen bir irdeleme gerekmektedir: sözgelimi İngilizlerin çoğu gecekondularda yaşasa ya da Harlem bütün ABD'ye yayılsa, büyük Britanya ve ABD Güney ülkeleri arasında mı sayılacaktı? Şu halde, egemen sistemin sağladığı yararlar ve yüklediği maliyetler ayırımın temel ölçütünü oluşturmaktadır.

III. Nüfuz Etkenleri

Yukarıdaki kısa irdelemeden çıkan tablo, belkı de

genellikle ortaya atılan tablodan daha karmaşıktır. Dünya sisteminin sağladığı yararlara ve yüklediği maliyetlere göre Kuzey-Güney ayırımı gene de bir anlam taşımakta dır. Şu halde, her iki tarafın bu ilişkideki göreceli nüfuzunu etkileyen öğelerin neler olduğu üzerinde durmak gerekir. Kuzey'in süren egemenliğine ilişkin açık gerekçeleri tekrarlamamak için burada yalnızca Güney'in Kuzey'e karşı kullanabileceği nüfuz etkenleri üzerinde durmakla yetinecek ve bunların başlıcalarını kısaca gözden geçireceğiz.

Parasal Gücün Yarattığı Yanılgılar- Zenginlik düzeyi Kuzey ve Güney arasındaki bölünmenin başlıca öğelerinden birini oluşturuyorsa, *parasal güç* nüfuzun temel etkenlerinden biri olmahdır. Ne var ki parasal guç kavramı belki sanıldığından daha karmaşıktır: belki bir anda en çok "parası", parasal fazlalıkları olanlar en güçlü ülkeler olsalardı, ödemeler dengesi fazlalıklarının birikim hareketlerine bağlı olarak nüfuz orantılarında büyük değişiklikler olurdu (sözgelimi 1974-1975 yıllarında petrol satan ülkeler büyük nufuz kazanırlardı). Bu dönemdeki bazı petrol "yeni zenginleri"nın göz kamaştırıcı harcamaları ya da taşınmaz mal alımları yanıltmasın: bütüne bakıldığında iktisadî nüfuzdaki yer değiştirme pek fazla değildir. Eğer OPEC ülkeleri o sırada bütün dünyayı satın alamamışlarsa, bu, dünyanın yalnızca mallardan oluşmamasındandır; bir başka neden de, parasal olanaklar bütününün tek başına yeterli olmaması, bunun dışında parayı kullanabilmek için teknik araçların ve kurumların (özellikle bankacılık kuruluşları ve malî kuruluşlar) bulunması da gerekir: 1974'te OPEC'in bu türden kurumları yoktu ve petrodolarlarını batının bankacılık aygıtına yatıramamışlardı (çünkü bu aygıt, parayı kendi ölçütleri doğrultusunda yeniden dolanıma sokuyordu): Görüldüğü gibi, para herşey değildi.

Piyasalar Üzerindeki Nüfuz- Piyasalarda *mübedele aracı* oluşturabilecek öğeler bütünü çok geniştir. Bu nedenle Güney ülkeleri için "temel ürünler nüfuzu"ndan, petrol, bakır, uranyum, tahıllar, vb. satan ülkelerin Kuzey'in gereksinimlerini karşılamasında tehdit oluşturabilecek şantaj nüfuzundan söz edilir; buna uyuşturucu da

eklenebilir. Bu nüfuzu değerlendirebilmek için, her dönem ve her ürün için ayrı ayrı ve ayrıntıya inen bir inceleme gerekir. Burada, daha önce belirtilen istatistik öğeleri üzerinde yeniden durulmayacak, yalnızca üç genel gözlemle yetinilecektir:

- Petrol piyasasının koşulları ve petrole bağlı nüfuz, bütünüyle olağandışıdır: bu yönde harcanan çeşitli çabalara (örneğin bakır satan ülkelerin çabaları) karşın, OPEC'in petrol fiyatları konusunda gerçekleştirdiği kartelleşme başarıları başka ürünler için gerçekleştirilemedi;

- Büyük temel ürünlerin çoğu için ("tropikal ürünler" adı verilen kahve ya da kakao gibi bazı tarım ürünleri dışında), "Güney temel ürünler üreticisi/Kuzey sanayi ürünleri üreticisi" ayırımı aldatıcı olmuştur: çünkü Kuzey aynı zamanda büyük bir temel ürün (örneğin tahıllar, ya da tablo IX'da belirtilen çeşitli madensel ürünler) üreticisidir ve dolayısıyla da Güney pazarının nüfuzunu kırabilecek olanaklara sahiptir, ayrıca, madensel ürünler konusunda Güney Afrika'nın özel durumunu da hesaba katmak gerekir;

-Son olarak, temel ürünlere yönelik talep kuşkusuz Kuzey'de yoğunlaşmıştır, ama bu talep -aynı zamanda- Kuzey'in kullandığı teknolojilerin evrimine sıkı sıkıya bağımlıdır: çeşitli ikame ürünleriyle yerleri doldurulan bakır ve şeker konusunda karşılaşılan güçlüklerin temeli de buna dayanır.

Kuzey'in kapsadığı yalnızca temel ürünler *piyasası* değildir. Çünkü -daha önce de belirttiğimiz gibi- sanayi ürünleri dışsatımının üçte ikilik bir orana ulaştığı dünya ticaretinde, bazı Güney ülkeleri (örneğin Güneydoğu Asya'nın dört "ejderhası": Güney Kore, Tayvan, Hong-Kong, Singapur) daha çok sanayi ürünleri satmaktadır. Bu nedenle piyasa üzerindeki nüfuzları başka terimlerle yorumlanmaktadır: bunlar artık yalnızca bazı vazgeçilmez malları sağlayan ülkeler değil, aynı zamanda rakip ya da ortak olunabilecek ülkelerdir: çünkü bu ülkelerde üretim maliyetleri düşüktür (örneğin tekstil ve elektronik gibi bazı sanayi dallarında bazı üretim etkinliklerinin ya da taşaronluk etkinlikleri uzantılarının çokuluslu şirketlerce Güney'e "kaydırılması"nın nedeni budur). Teknolojiler-

deki gelişme burada gene belirleyici rol oynamaktadır. Ama gerçekleşen yalnızca bir kaydırma olayı da değildir: örneğin Brezilya kendi havacılık sanayisini kurmuştur. Öte yandan, piyasa üzerindeki nüfuz, hem mal satanlar bakımından, hem de alıcılar bakımından ele alınmalıdır. Örneğin silah piyasası ve hattâ belki de nükleer santraller piyasası, Güney'li alıcılara sıkı sıkıya bağımlı hale gelmiştir. Bu nedenle, Güney ülkelerinin büyük dünya pazarlarındaki nüfuzunu değerlendirebilmek için pazarları teker teker ele alan ayrıntılı bir inceleme gerekir. Söz konusu inceleme çok geniş olmalı ve yalnızca ürünlerin yapısını ve bu ürünlere yönelik talebi değil, arz koşullarını, yani üretim maliyetlerini, bazı coğrafî konumlara bağlı kazançları ve aynı zamanda da birbirleriyle alış veriş yapanların teknolojik kapasitelerini ve var olan ya da var olabilecek niteliklerini de göz önünde tutmalıdır.

İki Yanı Keskin Kılıç: Borçlanma- On yıldır uluslararası konjonktüre ve Kuzey-Güney ilişkilerine egemen olan sorunlardan biri, yani Üçüncü Dünya ülkelerinin *borcu,* nedeniyle daha sonra, parasal sorunlara yeniden dönmek gerekir. Uluslararası finansmanlar bakımından Güney'in bağımlı olduğunu ısrarla vurgulamak beylik bir davranış olur;[12] kaldı ki bunlar zaten bu finansmanların

(12) Bununla birlikte uluslararası finansmanlar konusunda, finansman bütçesinin dörtte üçü ya da beşte dördü dış yardımlarla karşılanan Afrika'nın EAGÜ'inin durumunu yanıltıcı biçimde genişleterek bütün Güney ülkelerine yayan kolaycı düşüncelerden sakınmak gerekir. Çeşitli Üçüncü Dünya bölgelerindeki ulusal tasarruflarla ulusal yatırımlar arasındaki fark (GSMH'ya yüzde olarak oranı) ele alınırsa, çeşitli Üçüncü Dünya bölgelerine göre şu sayılar ortaya çıkar:

	Brüt iç yatırımlar		Brüt iç tasarruflar	
	1965	1988	1965	1988
Sahraaltı Afrikası	14	15	14	12
Doğu Asya	22	31	23	34
Güney Asya	17	22	14	18
Avrupa, Ortadoğu, Kuzey Afrika	22	-	21	24
Latin Amerika ve Karaibler	20	22	21	24
Bütünü	20	26	20	27

Kaynak: Dünya Bankası. *1990 Dünyasının Gelişme Raporu*

başlıca isteklisi de değildir (bkz ABD'nin dünya tasarrufundan çektiği paralar; bkz. günümüzde Sovyetler Birliği'nin ve Doğu ülkelerinin yaptığı büyük para istekleri). Ama, aynı zamanda, garip bir tutum değişikliğine de tanık oluyoruz: 80'li yılların başında Güney ülkelerinin borçlarının bu kadar önem kazanmasının nedeni, Kuzey'in kendisine yönelik asıl tehdidin Güney'den değil, batı para aygıtının ayakta kalmasından geldiğini birdenbire anlamasıdır. Bunun sonucunda tehlikeyi yok etmek için ve bunun yanı sıra da -ikinci bir evrede- büyük olasılıkla borç veren bankalar yararına genelde bilinenden çok daha elverişli bir durumu sürdürmek için çabalar harcanmıştır.

Hazırlatılan raporlar etkisini göstermiştir: Batılı bankacıların Bretton Woods (özellikle Uluslararası Para Fonu) kurumlarından büyük destek görmesine karşılık, Güney ülkeleri kredi açanlara karşı tek bir ses halinde konuşabilecek bir borçlular karteli oluşturmamıştır. Seksenli yılların başındaki olağanüstü gücünü yitirmesine karşın, borçlanma olgusu önemini hâlâ korumaktadır.

Nüfus- Ne var ki bütün güç etkenleri piyasayla ilgili değildir. Örneğin gelecekte nüfus etkeninin Güney ülkelerindeki etkisinin artıp artmayacağı sorulabilir. Temsil ettiği pazar potansiyelindeki büyümenin ötesinde, nüfus artışıyla iktisadî büyüme arasında bir dengesizlik (ve daha özel olarak bu dengesizliğin yolaçtığı göçe zorlama) sorunu yaratır. Bu sorunu bir bütün halinde görmekten çok yerel bir sorun gibi ele almak gerekir: Meksika'nın ABD'ye yaptığı göç baskısı, Magrip Afrikası'nın ya da Sahraaltı Afrikası'nın Batı Avrupa'ya yaptığı baskılar, Körfez ülkelerinden sınırdışı edilen işçiler, Doğu Avrupa'daki göç baskıları,vb. Kuzey ülkelerinin göç isteklerine verdikleri yanıtlar kuşkusuz açıkça olumsuz oldu: ama baskılar büyük ölçüde artarsa, yönetmeliklerin ve polis denetimlerinin yerine hangi önlemler geçirilebilir? Kitle halinde göçler son on yıldır dünya iktisadında ortaya çıkan büyük çalkantıların olası sonucu değil midir?

Karşılıklar- Öte yandan, ulus-devletler arasında gücün en klasik öğelerini hesaba katmak gerekir; bu öğeler kuşkusuz iktisat dışı öğelerdir, ama gene de "karşılıklar"

(olağanüstü bir avantajın sağlanmasına bağlı bir ödül anlamında) terimiyle karşılanabilir:

- Siyasal yandaş ilişkileri genellikle tarihe bağlıdır ve egemen ülke yararına belli bir bağlılık ve bağımlılık biçimi yaratır (bağlılığını kanıtlayan ülke, bu davranışı karşılığında uluslararası oylamalarda egemen devletten destek bekler): Fransa ile Kara Afrika'nın Fransızca konuşan ülkeleri arasındaki ilişkiler (bunlar genellikle devlet başkanları düzeyinde kurulan ilişkilerdir) buna iyi bir örnek sayılabilir;

-Stratejik karşılık, çoğunlukla coğrafî konuma ya da stratejik ürünleri sağlama kapasitesine bağlıdır: sözgelimi Türkiye uzun süre Batılı askerî antlaşmalardan bu özelliği sayesinde yararlanmıştır. Soğuk savaşın sona ermesi bu sorunsalı büyük ölçüde değiştirdi, ama bütünüyle ortadan kaldırmadı;

- Son olarak, dil, tarih, uygarlık gibi oğelerin ağır bastığı bazı durumlarda belki *kültürel karşılık*'tan da söz edilebilir: örneğin, Fransızca konuşan ülkeler arasındaki, Büyük Britanya ile eski sömürgeleri arasındaki ya da Japonya ile Güneydoğu Asya arasındaki bağlarda bu türden etkenler rol oynamaktadır. Avantajları, sakıncaları ve bakışımsızlıkları daha kesin biçimde belirleyebilmek için bu ilişkileri daha çok incelemek gerekir

Yukarıda verilen liste, belki tamam değildir; özellikle yeterince kesin bulunmayabilir ve üzerinde daha çok çalışmak gerekir. Ama, gene de, yalnızca kendi çerçevesi içinde değil, benzeri başka ilişkilerle (yani Kuzey ülkelerinin batı kesiminde yer alan ülkelerle Doğu ülkeleri arasında kurulan ve Kuzey-Güney ilişkilerinin yerini alabilecek düzeye ulaşan ilişkilerle) karşılaştırıldığında, Kuzey-Güney ilişkilerinin bugünkü düzeyini daha iyi tanımlama olanağı vereceği izlenimini uyandırmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
GELECEKTEN BEKLENTİLER

Yukarıda sıralanan düşünceler, bugünkü evrime açıklık getirdiği ve daha iyi bir gelecek hazırladığı ölçüde anlam kazanır. Zira Kuzey ile Güney arasında yapılan ayırım, herşeye karşın, ayırım olarak hiçbir önem taşımaz: gerçekliği kavramak için bir yol, hattâ bu gerçekliği dönüştürme iddiasındaki insanlar için bir harekete geçirme yöntemi olabilirdi; ne var ki, gelecekte ortaya çıkacak meydan okuyuşlara ve çıkar hesaplarına karşı çıkma olanağı veren bir yöntem olma değerini koruduğu oranda bu ayrım sürdürülmelidir. İrdeleme, betimleyici ve yorumlayıcı olmaktan çıkarak eleştirici ve ahlakî hale gelmelidir: gelişme kavramını (çünkü Batı egemenliğindeki bir dünya sisteminin kültürünü aktarmaktadır) ve Kuzey-Güney ayrımını (sistemi harekete geçirmek ya da sistemle mücadele etmek için, sisteme "batı merkezli" bir yaklaşım gösterdiği sürece bir anlam taşıyacaktır) eleştirmelidir, gelecekte, gelişmenin uluslararası boyutlarıyla ilgili başlıca olguları belirlemek ve yeniden tanımlamak zorunda kalacağı için ahlakî olmalıdır.

Ahlakî boyutu yeniden gündeme getirme zorunluğu çok nazik bir olaydır. Çünkü, öncelikle, uluslararası anlaşmazlıklarda taraflardan her biri karşı tarafı suçlayarak dürüstlük adına kendi çıkarlarını savunmak amacıyla erdem tekelini elinde tutma eğilimindedir. İkinci olarak, sözümona ahlakî düşünceler -gelişme uğruna- kötüye kullanıldığı için ahlakî boyut çok naziktir. Ve, en azından en yoksul ülkelerde, gelişmeye rastlanmadığından, Kuzey'in varlıklı ülkeleri güçsüzlüklerini bir koruyuculuk, alçakgönüllülük ve acıma perdesi altında gizleme eğilimine girmektedirler (kaldı ki bazılarında gerçekten çok büyük bir iyi niyet ve gözetmecilik de vardı); oysa daha edepli ama bazen daha saf olanlarsa tutumlarının ve

iyiliksever girişimlerinin uğradığı başarısızlığa şaşırıyorlardı. Kuzey ülkeleri insanlarının bu tutumlarının çoğunda unutulan (söz konusu tutumlar bazen acımasız bir terimle nitelenir: "sefaletçilik") bütün insanlara ait olan saygınlık hakkı ve en parasız olanların, kendilerine, hayvanat bahçesindeki hayvanlar gibi davranılmasını kabul etmeme ve dahası derilerinin rengi ya da coğrafî kökenleri nedenleriyle acımaya ya da merhamete layık insanlar sınıfına sokulmayı kabul etmeme hakkıdır. Antilli yazar Frantz Fanon, otuz yıl önce, bu tür davranışlara[13] şiddetle karşı çıktı; ne var ki, bu davranışlar gelişmeye ve güzelleşmeye devam etti ve batılıların "Üçüncü Dünya ile işbirliği" adını verdikleri, hiç de azımsanmayacak bir bölümün hâlâ yüreğinde yatan aslandır. Kaldı ki bu anlaşılmaz tutumun sömürüsü Kuzey ülkelerinin tekelinde de değildir. Ulusal yapının iç sorunlarıyla karşılaşan Güney'li sorumluların yetersizliklerini ya da ilgisizliklerini örtmek için ne yazık ki Kuzey egemenliği bahanesini kullandıkları birçok örnekle karşılaşılır. Sözgelimi, bağımsızlığa kavuşmalarından bu yana otuz yıl geçmiş olmasına karşın, Afrika'da hâlâ bazı işlerin günahının sömürge dönemine yüklenmesi şaşılacak kadar sık rastlanan bir olaydır.

Ahlakî bir akıl yürütmenin rayına oturtulmasında karşılaşılan üçüncü bir güçlük daha vardır: daha önce bir önceki bölümde ele alınan "insan hakları" kavramı. Daha önce de söylendiği gibi, günümüzde var olan haklar kesinlikle batı kökenlidir: ama aynı zamanda, kelimelerin ve varolan kurumsal kipliklerin (örneğin parlamenter demokrasininkiler) ardında evrensel boyutlu değer yargıları da vardır: işkence ya da soykırım ya da esaret ya da çocukların sömürülmesi nasıl kınanmaz? Siyasal muhalifle-

(13) Frantz FANON, *Les Damnes de la terre, Maspero, Paris, 1961.* Hem bu yapıtı, hem de Jean-Paul Sartre'ın şu sözlerle başlayan önsözünü okumak gerekir: "daha uzun bir süre geçmedi. Dünyanın nüfusu iki milyardı: yani beş yüz milyon insan ve bir milyar beş yüz milyon yerli"; biraz ileride, hâlâ Güney olarak adlandırılmayana karşılık şunları söylemektedir: "rastladığı her yerde insanı öldürüp dururken, bir yandan da sürekli insandan söz eden bu Avrupa'yı terkedelim..." Bu sözler 1961'deydi...

rin öldürülmesi, küçük kızların iğfal edilmesi ya da etnik azınlıkların katledilmesi hangi kültürel farklılıklar bahane edilerek hoş görülebilir? Dahası, bir sorunun açık seçik olmaması onun ele alınmamasını haklı çıkarmaz

Dolayısıyla ahlaksal düşünme çabası çok yoğun ve bu bölümün boyutuysa oldukça dardır Bu bölümde, yeni bir dünya toplumu tasarımının olanaksız tanımı yapılmıyor. Ayrıca, gelişmenin içeriği konusunda bir tartışmaya da girilmiyor; gelişme gene de gereklidir, ama kültürler arası çatışmada ortaya çıkan yanlış anlamalardan zarar görmüştür. Bu bölümde, önce -hiç gösterişe kaçmadan- gözden uzak tutulamayacak bir beklentiler listesi önerilmekte, "uluslararası dayanışma" ve "dünya düzeni" kavramları tartışılmakta, "tek yanlı yardım" açmazından kurtulunması gerektiği vurgulanmakta ve Kuzey-Güney ilişkilerinin geleceğini çeşitli açılardan ele alabilmek için *geneli kucaklayan bir düşünme eylemi*'ne girişilmektedir. İkinci evredeyse, birçok yıldan beri uluslararası çatışmanın odağı olan alanların bazılarında Kuzey-Güney işbirliğinin ne olabileceğini daha somut biçimde incelemektedir.

I. Açmazdan Kurtulmak İçin Farklı Bir Yaklaşım

Uluslararası Beklentiler- Beklentiler nasıl belirlenmeli? Önce, yalnızca yaşanabilir bir dünyanın sürmesini destekleyen beklentilerle sınırlı kalınabilir: Zira ne biyosferin zarar görmesi, ne toplumsal bozulma, ne günümüzdeki dünya sisteminin işletişinden doğan silahlanma yarışı, dünyanın yaşanabilir bir durumda kalması konusunda umut veriyor. Böylece *töreler*'in, yani değer yargılarının (güçlükleri yukarıda vurgulanmıştı) alanına giriliyor. Son olarak, bu beklentiler konusunda üçüncü bir yaklaşım gündeme gelebilir: yaşanabilir koşulların sürdürülmesini destekleyen beklentilerin, törel beklentilerin ötesinde, gerçek beklentiler de vardır: yani, yalnızca uluslararası ilişkiler oyununda taraflar arasında var olmayı öngören haklı (ya da haksız) isteklerden doğan beklentiler. Örnekler: hem Kuzey'den, hem Güney'den bazı ülkelerin güçlerini (ticaret, sanayi, kültür ve askerlik alanla-

rında) kamtlama istekleri ve komşularını hegemonyaları altına almak için bunlardan yararlanmaları; kendi tüketim düzeylerinin sürmesini ve dolayısıyla da temel gereksinim maddelerinin (örneğin petrol. ABD, tek başına, dünya pazarına sürülen enerjinin dörtte birini tüketir) sağlanmasını- arzulayan varlıklı ülkelerin istekleri; büyük devletlere karşı özerkliklerini korumak isteyen "müttefik olmayan" ülkelerin istekleri; ve, başka bir alanda, bazı Üçüncü Dünya temsilcilerinin en ileri ülkeler düzeyine ulaşabilmek için sürdürdükleri aldatıcı tutum. (Güney ülkelerinden çeşitli kişilerce oluşturulan ve Tanzanya Devlet Başkanı Julius Nyerere başkanlığında toplanan Güney Komisyonu'nun hazırladığı raporda bunun son örneği sergilendi).

Yaşanabilirlik koşulları ve torel koşullar bakımından, en azından aşağıdaki beş beklentiyi göz önünde tutmak zorunlu görülmektedir.

1. Gelişmenin seçiminde çoğulculuğun ağır basması, yani halkların (sadece bir yönetici azınlığının değil) özgül gelişmeleri için kendi yollarını seçme özgürlüklerine saygı gösterilmesi.

2. Sefaletin (beslenme, barınma, eğitim, hastalık, okumayazma bilmeme alanındaki yoksunluklar) ve bir öbeğin başka bir öbeği *sömürüsünün* (emeğin iktisadî sömürüsü, siyasal ve askerî egemenlik, azınlıkların ezilmesi) giderek (ama elden geldiğince hızlı) yok olması.

3. *Halkın ve barışın korunması:* kişisel güç ve baskıdan çok hakka dayanan bir devletin ortaya çıkmasını destekleyerek ulusal bağlamda bu sağlanabilir, uluslararası alandaysa, yalnızca güçlülerin (yani en güçsüzlere savaşlar açabilecek ülkelerin -örneğin Kuzey'in yaklaşık kırk yıldır Güney'e karşı uygulamayı başardığı tutum) korunmasını sağlamakla kalmayıp herkese uygulanan hak kurallarının tanımlanması ve bu kurallara saygı gösterilmesinin sağlanması

4. Dünya'daki *yaşama çevresi*'nin korunması: ekosistemin bozulmasında ve yenilenemeyen kaynakların yok olmasında rol oynayan etkenlerin açıkça belirlenmesini gerektirir; daha sonra, belirlenen hakemlerin bu etkenlerin göz önünde tutulmalarını ama, bunun yanı sıra, -

ortak kaynaklar bakımından- olanakları en kısıtlı öbekler ve gelecek kuşaklar için gelişmenin yaratacağı zorunlulukların da hesaba katılmasını gerektirir.

5. Son olarak, bütün dünyadaki uluslar ve ulus öbekleri arasındaki, yeni gelişmelerin (nüfus, iktisat ve siyaset alanındaki gelişmeler) ışığında yeniden tanımlanan *jeopolitik denge.* Kuzey ile Güney'in, Doğu ile Batı'nın geleneksel kategorileri işte bu noktada yetersiz görünmektedir. Sözgelimi, gerçekte Afrika ile Doğu Avrupa arasında bir rekabet olasılığının (ama bu olasılığın kanıtlanması gerekir) bulunduğu bu noktada Doğu'nun Güney'i bertaraf edebileceği tehlikesinden söz edilmektedir. Şu halde gerçek sorunlar daha kesindir ve uluslararası ilişkilerdeki yeri yeniden tanımlanması gereken daha sınırlı bütünlerle ilgilidir.

Bu beklentiler listesi elbette eksiksiz değildir ve dünya düzenlemesinin ilkeleri arasında yer almayı hak eden başka "değerler" de vardır: örneğin kültür farklılığını korumak, devlet gücünün temellerinde laikliğe saygı, bireylerin özgürlüğü ve gelişme hakları, vb. Ayrıntılı bir anımsatmadan çok yöntemin ilkelerini belirlemeye çalıştığımızı ve geniş bir uluslararası anlaşma sağlayabilecek minimum öğe üzerinde durduğumuzu anımsatalım.

Uluslararası Dayanışma- Yarım yüzyıldır süren parlak Kuzey-Güney söylevlerinde *uluslararası dayanışma* kadar boşuna edilmiş bir laf yoktur. Bu konuda edilen geleneksel sözler, -erdemli davranmaya asla hazır olmadığı açıkça bilinen bir dünyada erdemi öğütlediği ölçüde- hem tutkulu, hem de ikiyüzlüdür. Bununla birlikte, daha alçak gönüllü bir noktadan yola çıkıldığında, farklı bir yaklaşım hem tavsiye edilebilir hem de olanaklıdır. Dayanışmadan, ulaşılması gereken bir ülkü olarak değil, gözlenmesi ve irdelenmesi gereken ve daha sonra da sonuçlar çıkarılması gereken nesnel bir olgu durumu olarak söz edilmelidir. Nesnel dayanışma durumları, topluluğa yöneltilen bir sorunun ancak toplu bir uygulamayla çözüme (yani çözüme ulaşabilmek, karar verebilmek ve uygulamaya koyabilmek için öbekteki her üyenin işbirliği yapmak zorunda olduğu bir çözüm) kavuşturulabilen durumlardır. Nesnel durumlar, çözümde görev alan her bölü-

mün öbür bölümlerle rekabet ettiği ve bu rekabetin de çözüm getirdiği durumlar nedeniyle farklılıklar gösterir. Bunun ötesinde, nesnel bir dayanışma durumunda rekabet aramak saçmalıktan başka bir şey değildir.

Bu farklı yaklaşıma somut bir içerik kazandırmak için (işletilebilmesi amacıyla somut bir içeriğe kavuşturulması zorunludur) ilgili kolektifliğin her durumdaki kesin çerçevesini belirlemek, yani *ne ile ilgili olduğunu* sormak gerekir: başka bir deyişle, işe karışan çeşitli ortak çıkarların kesin yapısını saptamak ve sonra da, bunların her biri için, kârlı çıkanların hepsini ve olası kurbanları belirlemek gerekir.

Sözgelimi Körfez bunalımında, biraz yersiz olarak ve çok farklı amaçlarla, uluslararası dayanışma çağrısı yapıldı. Sırasıyla şunlar anımsatıldı: bir "dünya" dayanışması (aralarından birinin ulusal hakları saldırıya uğradığında bütün devletler saldırıya uğramış sayılacaktı); bir "Arap" dayanışması (yaratılan sorun önce Arap ülkelerini ilgilendirir ve yalnızca Arap ülkelerince çözüme kavuturulmalıdır); "bölgesel" bir dayanışma (bütün Ortadoğu'yu ve -İsrail ile Arap olmayan ülkeler dahil; buna karşılık coğrafî bakımından uzak ve ya da bölgeyle ilişkileri sık olmayan bütün ülkeler hariç bütün çevre ülkeleri kapsar); ve hattâ sanayileşmiş ve zengin Ülkeler dayanışması (gelişmekte olan yoksul ve sömürülen ülkeler kütlesine karşılık). Bu çokluğu nasıl aşmalı, bu vaatler yarışından ve etkisizlikten nasıl kurtulmalı? Bu dayanışmalardan hangisi en anlamlı ve en uygun olanıdır? Şu ya da bu devletlerin dayanışma çağrılarını nasıl açıklığa kavuşturmalı, ya da daha doğrusu, bunların gizemini nasıl çözmeli?

Günümüzdeki Çıkarların İrdelemesi. Zira herkes, doğallıkla, kendi savunduğu çıkarların nesnel irdelemesi sonucu ortaya çıkacak olandan çok daha geniş bir savunucular dayanışmasını kendi öz çıkarları çevresinde toplamayı denemektedir: sözgelimi "özgür dünya" büyük petrol tüketicileriyle birleşmeye çağırılıyorlar, diktatörler halkların savunuculuğu rolüne soyunuyorlar, kendisinden farklı düşünenlerin hepsini "barbar" olarak niteleyerek kendi iktidarlarını genişletmek ve ayakta tutmak is-

tiyorlar.

Bu sorun oncelikle siyasal alanda çözülebilir: "anlamlı" kolektiflik, uluslararası topluluğun öncelikli çıkarlar için seçtiği kolektifliktir.

Şu halde başlangıçta siyasal bir seçim kaçınılmazdır: ama sonra, bu seçime denk düşen dayanışma biçimlerinin işletilmesi gerekir. Hem bu seçim, hem de işletilen biçimler günümüzde var olan çıkarların irdelenmesine ve daha sonra da bir hakemliğe bağlıdır.

Kuşkusuz bu ayrıntılı incelemeyi burada yapamayız; ama bazı işaret noktalarına değinilebilir.

Dünyadaki beklentilerin, yani dünya ölçeğinde çözülmesi gereken dünya sorunlarının -uluslararası ilişkilerde giderek artan karşılıklı bağımlılık nedeniyle- giderek su yüzüne çıkması: barış sorunu, dünyanın tükenen kaynakları sorunu, okyanuslardan yararlanma sorunu, tarım ürünleri fazlalıklarını nasıl değerlendireceğini bilmeyen birçok ülkenin bulunduğu bir dünyada açlığın sürüp gitmesinden doğan meydan okuma sorunu. Bu dünya sorunları bugün özel çıkarlarla karıştırılmalarına göz yumulamayacak kadar önemli sorunlardır. Dahası, iletişimin genelleşmesi ve medyaların yayılması, iktidarı elinde tutanların hakemlik yetkilerini, ilgili kişilerin kesin bilgisizliğine dayandırmalarına eskiye oranla daha az olanak vermektedir.

Sonra, *bölgesel ve yerel beklentilerin* önemi (bu beklentilerde ulusal sınırlar, geleneksel sınır kavramında olduğu kadar önemli değildir); farklılıkları ortadan kaldırma iddiasındaki bir dünya sisteminin etkisine tepki olarak, bu önem, büyük olasılıkla artacaktır. Ele alınan örnekteki bu beklentiler daha çok Ortadoğu bütününün, Arap birliğinin, İslam dünyasının, ilgili ulus-devletlerin her birinin ve aynı zamanda da bu ulus-devletlerdeki azınlıkların (burada, bütünüyle yerel birçok çıkardan söz etmek istemiyoruz) beklentileridir.

Yapılan irdeleme, böylece, toplulukların ve söz konusu topluluklara ilişkin çıkarların birikme tarzının bir tür ayrıntılı "kart"ına dönüşecek ve çıkarlar ya birbirlerini tamamlayacak ya da taraflar rekabete girişeceklerdir. İşte böyle bir "kart" temel alınarak siyasal hakemlikler ka-

rarlaştırılabilir ve bunun gerektirdiği yöntemler uygulamaya konabilir (örneğin, Ortadoğu üzerine yapılacak uluslararası konferansa katılacakların seçilmesi). Bu ilke kuşkusuz sorunu çözmeye yetmezse de açıklık getirebilir.

Bu yaklaşımdaki zorunlulukların kısaca gözden geçirilmesi sonucu uluslararası dayanışma konusunda iki gözlem ortaya çıkmaktadır. Birincisi *Kuzey-Güney boyutu*'na ilişkindir: öne sürülen çıkarların belirlenmesinde, bu boyutun birçok başka olası boyut arasındaki bir farkı belirttiği ve dolayısıyla da konu dışında kullanılmamasına özen gösterilmesi zorunluğu ortaya çıkmaktadır. Kuzey ile Güney arasındaki farklar da mutlak değildir: bunu daha önce sayısız örnekle vurguladık. Kuzey ile Güney arasında çekişmeye, rekabete ve olası çatışmaya yol açan çatışan çıkarların ötesinde, ancak bütün dünya ölçeğinde incelenebilecek ortak çıkarlar da giderek ortaya çıkmaktadır: bu ortak çıkarlar dayanışma yaratır; ne var ki bu yardım çağrısı anlamında bir dayanışma değildir. Çünkü bu çıkarların varlığı bile *çekişmenin anlamını yitirdiği durumlar* yaratmaktadır.

Devlet Olgusununun Yarattığı Dolambaçlı Yol.- Uluslararası dayanışmanın gerçekleşmesinde karşılaşılan ikinci bir güçlük daha vardır: toplu çıkarların "ulus-devlet" kurumları çevresinde yoğunlaşmasından doğan güçlük. Bunun sonucunda hem içte, hem dışta güçlüklerle karşılaşılır. İçteki güçlük, daha önce de belirtildiği gibi, ulus-devleti kucaklayan çıkarlar arasında bir uyuşmanın bulunmaması riskinden doğar: devletin (büyük bir olasılıkla kişileştirilmiş bir iktidar yapısıdır) çıkarlarıyla "halk"ın (yani ulusal topluluğun tümünün) çıkarları arasında; varolan çeşitli toplumsal öbeklerin çıkarları arasında (öte yandan, farklılaşmamış bir sözümona ulusal çıkar halinde toplayabilmek ve bazılarına tanınan avantajlarla bazılarına yüklenen bedellerin paylaşılmasında keyfiliklere göz yummak genellikle çok kuşkulu bir olgudur) çelişkiler bulunabilir.

"Dış" sorunlarsa ulus-devletler arasındaki ilişkilerden ve "ortak" olduğu ya da "çatıştığı" (toplumsal çıkarlar arasındaki bölünmeden çok, ulus-devletler halinde parçalanmanın sonucudur) iddia edilen çıkarların yasallık so-

runundan kaynaklar. Örneğin, Körfez ülkelerine göç etmiş işçilerin çıkarları, onları birbirlerine, aynı ülkeden gelmiş olma olgusundan belki de daha sıkı biçimde bağlar. Ama aynı zamanda, ulus-devletlerin uygulamadaki önemini ve onları birbirinden ayıran sınırları hesaba katmamak hiç de gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. Claude Cheysson'un gene Körfez bunalımı konusunda yaptığı bir açıklamada (*Le Monde*, 26 Ekim 1990) bu sorunun çözümü için bir adım atıldı; C.Cheysson'a göre, ulusal sınırlar göz ardı edilemez, ama onlar aşılmalıdır, "yapıları değişmelidir", anlamları değiştirilerek ve, belki de, artık ulus-devletlerinkinden çok daha büyük ölçekteki ortak çıkarların belirlenmesine engel olamayacak biçimde daraltılarak "ulusal sınırları" aşan başka dayanışmalara dönüştürülmelidir. Öneri kuşkusuz iyi niyetlidir; bununla birlikte, sürekli olarak devlet gücünü elinde tutanların davranışlarıyla ve elde ettikleri çıkarlarla sürtüşme riskini taşımaktadır.

Bununla birlikte, uluslararası dayanışma konusunda şu sonuca varılabilir: bu, daha nesnel, çıkar gütmeme çağrılarının kaypaklığından daha az destek alan, ama ilgili çıkar öbeklerinin sınırlarından yola çıkılarak daha özgül biçimde tanımlanan, gelecekte ağırlık kazanması için çalışılması gereken bir anlayıştır. Böylesi bir anlayış, söylevde ve Kuzey ile Güney arasındaki uluslararası ilişkilerin uygulamasında ortaya çıkan bütünüyle olumsuz muhalif tutumlardan kurtulma olanağı vermelidir.

Uluslararası Düzen: Temel Zorunluluklar- Bu yeni uluslararası dayanışma biçimleri, günümüzün oldukça ilginç bir sohbet konusu olan "yeni dünya düzeni"ni kurabilecek mi? 70'li yılların ortalarında doruk noktasına ulaşan ve hem birbirini tutmayan hem çelişkili istekler toplamı olarak betimlenebilecek, siyasal olmaktan çok mantıksal bir açmazla noktalanan "uluslararası yeni iktisadî düzen" çatışmalarını anımsatalım. Ayrıca, 1990 sonundaki Irak aleyhtarı koalisyonun, yeni yaratılacak dünya düzeni adına Birleşmiş Milletler'in desteğini elde ettiğini de anımsatalım.

"Düzen" adına akıl yürütmede anlaşılmaz bir yan var: hem tarihin bir düzenden başka bir düzene geçiş gibi

yorumlanabileceğini varsayıyor, hem de büyük ölçüde düzensizlik içinde gelişiyor. Düzen düşüncesi güçler oranını dural biçimde dondurmuş gibi görünürken, tarihi oluşturan da güç oranlarında ortaya çıkan değişiklikler oluyor. Ayrıca dünya düzeni üzerindeki anlaşmazlık dışında da - Kuzey-Güney ayırımları gerçek çıkarların tanımını karşılamadığından- Kuzey ile Güney arasındaki ayırımlardan (ilke olarak) doğmadığı da görülmüştü.

Bir dünya düzeni ve bunun gerektirdiği kaçınılmaz çıkar hakemlikleri düşünülürse, bu en iyi ya da mümkün olduğu kadar az kötü olarak kabul edilen bir durumu kolaylaştırmak için olamaz; çünkü bu düzen, yeterince tutarlı ve etkili koşullar altında, yukarıda belirlenen büyük beklentilerle mücadele olanağı verecektir.

Ne var ki, sonraki cümlede belirtilen zorunluluklar kuşkuludur. Eğer bunlar ciddiye alınırsa, dünya düzeni üzerinde düşünürken artık uluslararası iktisadî düzenin klasik bileşenlerini kapsayan listeyi gözden geçirmekle ve bunlar üzerine aynı savları ya da aynı teknik çözüm önerilerini yinelemekle yetinilemez. On ya da yirmi yıldır hem artan yabancı yatırımları hem de çokuluslu sıkı bir denetimi, hem uluslararası yardımlardaki bir artışı hem de daha sıkı biçimde *self-reliance*'a dayanan gelişme stratejilerini, hem borcun ortadan kaldırılmasını hem de parasal akışta bir artışı, hem insan haklarına saygıyı hem de bu alanda uluslararası düzeyde ısrar etmeye hiç yanaşmamayı, vb. düzenli biçimde sürdüren sayısız uluslararası rapora yöneltilebilecek sistem de işte budur. Sorun, ayrı ayrı ele alınan bu çeşitli istekleri haklılığı ya da sorumluluğu konusundan çok uygulanabilirliği, bütün içindeki tutarlığı ve dolayısıyla kendi alanında stratejiler oluşturma (öncelik sıralarını ve bileşenleri arasında kenetlenme noktalarını zorla gerçekleştirerek) konusunda yatmaktadır. Böylece seçim sorunlarıyla karşı karşıya kalınmaktadır: bunlar içerik seçimleri ve kuramsal seçimlerdir.

Dünya İktisat Sistemi Konusunda Nasıl Bir Tavır Takınmalı? - Aranan düzenin içeriği konusunda birçok seçenek var: sonraki bölümde buna birkaç örnek vereceğiz. Ama bu, gene, teknik çözümlerin ard arda sıra-

lanması olmayacak, uluslararası düzeni "kuran" seçenekler, öncelikle, teknisyenlerin ya da medyaların sürekli ön plana çıkardıkları (borç ödemesi ya da mübadele sınırlarının bozulması gibi) özel sorunlarla ilişkili olmayacak; bunlar, herşeyden önce, hem gelişmeyi hem geri kalmışlığı yaratan *dünya sistemi karşısındaki genel bir tavır'a* ilişkin olacaktır. Biraz önce öne sürülen irdeleme benimsenirse, bu sisteme bağlanmanın ne bütün sorunlara çözüm getirebileceği (dünyada gerçekleşen mübadelelerle bütünleşerek; mübadeleler, tek başlarına gelişme süreçlerini işletmek için yeterlidir), ne de bu sistemin kurtulunması mümkün basit bir engel olduğu (bu dünya sistemiyle bütünüyle "bağları koparmayı" isteyen önerilerin gerçekdışılığı) bilinir. Bu andan başlayarak incelenmesi gereken, bu sistemle daha *seçici* bir bütünleşmenin özel koşullarıdır: dünya sisteminin görmezden gelmek olanaksızsa da, hiç değilse sistemden elde edilecek yararların en üst, ödenecek bedellerin de en alt düzeye indirilmesi gerekir. Başka bir deyişle, "seçici bir korumacılık" düşüncesinin -sanayileşmiş ülkelerin çoğu bunu uygulamaktadır- ideolojik bir ostrakismos'a[14] konu edilmekten çok (günümüzde yapılan budur), uluslararası örgütlerin de işbirliğiyle, daha açık bir araştırmanın yapılmasına ve daha kesin siyasal seçmelere göre örgütlenilmesine özen gösterilmesi gerekir; yalnızca ticarî mübadelelerle ilgili olmamalı, karşılıklı bağımlılığın yarattığı kültürel ve toplumsal sonuçlara da yayılmalıdır (örneğin, Batı tüketim modelindeki aşırılıklara ve kolaycılığa karşı uygulanan korumayla ilgili olarak).

Bu dünya sistemi ve düzeni bünyesindeki *karar yetkisi düzeni,* özellikle iktisadî açıdan, daha bilinçli bir seçime konu olmalıdır.

Bu düzen, -ister satıcı, ister karma biçimde olsun- merkezîleştirilmiş biçimde tasarlanabilir. Merkezîleştirilmiş ya da otariter biçim, devletlerin, egemenliğin büyük bölümünü ulus-üstü bir otoriteye bırakmasını gerektirir: devletlerin buna hazır olmadıkları ve -kaldı ki bu- yakla-

(14) Eskiçağ'da Atina'da, siyasal gücünden ya da tutkulanından kuşku duyulan yurttaşlara uygulanan sürgün cezası. (ç.n)

şımın da bir hakemlik kurumundan kurtulamadığı görülmektedir. Piyasa, bu bütünü kucaklayan otoriter yaklaşıma alternatif oluşturmaktadır: günümüze egemen olan yeni liberal önerilerin tümü işte bu yöndedir ve bu önerilerin mantığının da otoriter anlayışınkiler kadar bütünü kucaklayıcı ve totaliter olduğu (çünkü dünya düzenini yalnızca kâr mantığının buyruğuna vermektedir) iyice kavramak gerekir. Ne var ki piyasa çözümü, -en azından bütün başka çözümler dışlanarak kullanıldığı ölçüde- toplumsal adalet ölçütü açısından kabul edilir görünmemektedir (çünkü karşılığı ödenemeyecek bütün gereksinimleri göz ardı etmektedir). Bu nedenle, dünya düzeni için bir "karma ekonomi" çözümü tasarlanması yolunda çok çaba harcanmıştır; ama bu karmaşık bir kategoridir ve uygulama koşullarının seçilmesi gerekir.

Bu düzen *kurum* düzlemine ulaşır. Bir dünya düzeninin işletilmesi, gerekli seçimleri önerebilecek ve bunların gerçekleşmesini sağlayabilecek kurumların kurulmasını ya da varolan bir kurumun dönüştürülerek böylesi bir işlevi yüklenmesini gerektirir. Birleşmiş Milletler'den oynaması beklenen yeni rol, bu sorunun bileşenlerinden biridir. Bu kurumsal düzenleme ne yalnızca devletler arasındaki ilişkilere ne de yalnızca Kuzey-Güney ayırımına dayandırılabilir (çünkü başka çıkar öbekleri ve başka etmenler de işe karışmaktadır): bununla birlikte, günümüzdeki örgütlenme derecelerindeki farkı ve dolayısıyla da Güney'in çıkarlarının ya da Güney'in etmenlerinin daha iyi hesaba katılabilmesi için gerekli kurumsal güçlendirmeleri göz önüne almak gerekir.

Çekişme mi, Yoksa İşbirliği mi? Kuzey ile Güney arasındaki olası bir işbirliğinin birkaç örneğini daha somut bir incelemeden geçirmeden önce, bu uluslararası beklentileri değerlendirme ve görüşme koşullarının Kuzey-Güney ilişkilerine yönelik iki geleneksel yaklaşımdan (bu yaklaşım çekişme anlamında ve tek yanlı yardım anlamındadır) oldukça uzak olması gerektiği vurgulanarak bu genel düşünce geçici olarak sonuca bağlanabilir.

Salt *çekişme* anlamındaki yaklaşım,- beklentilerin (ayakta kalabilme, özgürlük, hakkın korunması, çevre, barışın korunması beklentileri) önemi ve, aynı zamanda da,

en güçlü devletlerle en güçsüz devletler arasındaki, dünya sisteminin (sonuçta) ancak çok küçük bir azınlığın yararına işlettiği karar yetkileri ve gelir birikimleri arasındaki güç farkının giderek artması hesaba katıldığındaher geçen gün daha kabul edilmez hâle geliyor. Ama, bağış tipindeki bir yardım bile giderek daha kabul edilmez görünmektedir; çünkü açıklanmış amaçlarına ihanet etmektedir ve çünkü çoğunlukla tek yanlı olarak ilgelendirdiği ülkelerin ne egemenliğine ne de saygınlığına saygı göstermemektedir. Ayrıca, Kuzey-Güney ilişkilerindeki beklentilerle karşılaştırıldığında son derece *saçma* görünmektedir; çünkü, kısacası, durumda (dünya sistemi ve bunun sonucu olan uluslararası ilişkilerin tipi) hiçbir değişiklik yaratmadan kötü belirtilerin (öngörülen amaçlara göre parasal ve teknik kaynakların yetersizliği) çok az bir bölümünü ele alır. Oysa, bugün Kuzey-Güney ilişkilerine yönelik başka hiçbir yaklaşım yoktur: uluslararası alanda edilen sözler yardıma ilişkindir, ama uygulama büyük ölçüde çekişmeye yöneliktir (bazı "yürekli" düzeltme müdaheleleri ve özellikle de dev boyutlara varan karşılıklı bilgisizlik sayesinde çekişmelerin aşırıya kaçması önlenmektedir.

Bu noktada durmak artık olnaksızdır. Eşitlikçi savlar ve geleneksel anlamda uluslararası dayanışma kuşkusuz ütopya olarak kalacaktır: bunlar, tek başlarına, gerçekçi bir uluslararası stratejinin öğeleri olamazlar. Ama çıkarların gerçekliğine en uygun yaklaşımların kavranabilir oldukları görülmektedir: Kuzey-Güney farkları üstünde odaklansın yada odaklanmasın, uluslararası görüşmeler, belirlenebilecek ve irdelenebilecek kesin çıkarlar çevresindeki bu sınırlı dayanışma biçimleri yönünde yeniden düzenlenmelidir ve yeni bir dünya düzeni de gene bu çevrede oluşturulmaya çalışılmalıdır. Gerçek uluslararası işbirliğine giden yol keşfedilmeyi beklemektedir.

II. Gelişme İçin Kuzey-Güney İşbirliği

Kitabın buraya kadar olan kayfkalarında, Kuzey-Güney ilişkilerinin bütününü kucaklayan beklentileri, uluslararası dayanışmanın daha gerçekçi bir anlayışını

önererek ve dünya düzenindeki kurumsal örgütlenmenin zorunluluklarını araştırarak, kuralcı bir açıdan aydınlatmaya çahştık. Ne var ki, inandırıcı olabilmesi için bu yaklaşımın bu genel düzeyi aşması gerekir: bunun için de olası bileşenlerinden bazıları üzerinde durmak gerekir.

Birkaç satırla özetlenemeyecek kadar önemli, böylesi bir sunuşun güçlüğünü daha önce vurgulamıştık. Ama şu ana kadar sürdürülen düşünme eylemi bir çözüm getirmektedir: Kuzey-Güney ilişkilerinin sürtüşmeye açık özelliği üzerinde uzun uzun durduktan sonra gelişmenin temel beklentisine dönüyorsak bunun nedeni sorunun şu hale gelmesidir: *Kuzey-Güney ilişkileri karşılıklı gelişme uğruna tarafların işbirliğini gerektiren elverişli bir çerçeve oluşturmaya devam ediyor mu?* Daha kesin bir deyişle, bu ilişkilerin bileşenleri -daha önce betimlendikleri biçimleriyle- gelişmeyi destekleyen bir yönde gelişebilir mi?

Şu halde bu bileşenlerin başlıcaları yeniden ele alınacaktır, ama bunu yaparken bileşenler arasında bütünlüğü sağlayacak ve ortaya atılan sorunların basit bir sıralamasından doğacak sakıncaları giderecek bir bağı kurmak gerekir. Bu bağ, gelişme için işbirliğini *bir bütün olarak* elealan bir anlayışın zorunluluğudur: bu, Kuzey-Güney ilişkilerinin büyük ölçüde olumsuz etkilerini biraz yardımla giderme savını benimseyen bir anlayıştan çok, bu ilişkilerin çeşitliliğini açıkça kabul ederek her birini ayrı ayrı etkilemeye çalışan bir bağ olmalıdır. Başka bir deyişle, Kuzey ile Güney karşılıklı gelişmeleri için işbirliği yapmak istiyorlarsa, bunu var olan birçok ilişki (ticarî, parasal, teknolojik, kültürel, diplomatik, toplumsal ilişkiler) *içinde,* bu ilişkilerin tarafların gelişmesi üzerine yaptığı olumlu etkileri artırmaya, olumsuz etkileriyse azaltmaya çalışarak yapabilir. Ve, daha özel olarak, Kuzey'in Güney'in gelişmesine yardım etmesinden söz edilirse, bu yardım kesinlikle yalnızca parasal ve teknik kaynakların basit bir aktarımıyla sınırlı kalamaz: yardımın etkisiz ve önemsiz olmaması için, varolan çeşitli mübadele ilişkilerinin yapısını da değiştirmesi gerekir.

Gelişme için işbirliğini bir bütün olarak ele alan bu anlayış benimsenirse, Kuzey-Güney ilişkilerinin özel bir alanına "yardım" yapılması gerekli görünmüyor: yardım -

ya da daha doğru bir deyişle işbirliği- kaygısı, bu ilişki alanlarının her biri için yeni bir yaklaşım biçiminde ortaya çıkmaktadır. Şimdi şunları birer birer örnek olarak ele alacağız: temel ürünle, teknoloji aktarımları, para akışları, çevre.

Temel Ürünler- daha önce görüldüğü gibi, temel ürünlerin çoğu için Üçüncü Dünya ülkeleri dünya ekonomisine bu ürünleri sağlayan başlıca ülkeler arasında yer almamaktadır, ne var ki gelişmekte olan ülkelerin çoğu dışsatım gelirleri dışında başka bir kaynaktan yoksundur ve bu yüzden söz konusu temel ürünlerin piyasasına bağımlıdır: bu piyasadaki büyük dalgalanmalardan, dalgalanmaları belirleyen mübadele koşullarındaki bozulmalardan etkilenirler. Bu tür bir bağımlılık içinde bulunan ülkeler için temel sorun, bu temel ürünlerin bir gelişme etkeni olarak gelecekte oynayabileceği roldür [2]. 80'li yıllarda ortaya çıkan ani değişiklikler nedeniyle bu sorun büyük önem kazandı: 70'li yıllarda hammadde azlığı bu hammaddeleri satan ülkelerin durumunu güçleştirmesine karşılık -ve dolaylı olarak da "yeni uluslararası iktisadî düzen" isteklerini kolaylaştırmıştı-, talepte, üretim fazlasında ve dolayısıyla da fiyatlarda ortaya çıkan gerilemeyse 80'li yılların temel özelliği oldu.

Yanıtın ilk bölümü: bu rol kaçınılmaz biçimde sınırlıdır, çünkü bu ürünlerin çoğunun göreceli fiyatlarındaki - yani uluslararası mübadeleler yoluyla başka mallar elde etme yetenekleri- değişiklikler de büyük olasılıkla kaçınılmazdır. Dolayısıyla gelişme, ekonomilerin *çeşitlenmesini* gerektirir: uluslararası alanda, hem uluslararası üretim aracılıklarına (özellikle de, daha sonra söz edeceğimiz finansman ve teknoloji) hem de uluslararası pazarlara (yani Kuzey ve Güney pazarlarının hepsine, ama özellikle de ödeme gücü en yüksek pazarlar olan sanayileşmiş ülkelerin pazarlarına) katılmak gerekir.

Yanıtın ikinci bölümü: gelişme aracı olarak temel ürünler, çok ender olarak OPEC'in 70'li yılların başında düşlediği şantaj silahını oluşturabilir, ama sağladıkları gelir küçümsenemez. Üretkenliğin iyileştirilmesi ve ürünlerin paylaşılması sayesinde, gelirde ortaya çıkan düşüşler kuşkusuz azaltılabilir. Ama uzun vadede bu ge-

rilim çoğunlukla kaçınılmaz olmaktadır, bu nedenle "haklı bir fiyat" oluşması için ve -uzun dönemde fiyatın arz ile talebinin değişen koşullarına bağlı olarak değişeceği bilinip dururken- uzun süre bu fiyatın değişmeden sürmesini sağlamak için hayalî bir yasa koyma sevdasından vazgeçmek gerekir.

Bundan böyle, hammadde piyasalarında öngörülebilecek uluslararası eylem, ne ham maddeleri egemen hale getirmeyi, ne fiyat oranlarını uzun süreler için dondurmayı amaçlayabilir; yapılabilecek tek şey, fiyatlardaki aşırı dalgalanmaları önlemeye çalışmak ve dolayısıyla iktisadî gelişmenin hizmetine verilen iktisadî hesaptan "en yüksek" verimi elde edebilmek için fiyatlara yeterli istikrarı kazandırmaktır. Üretici ülkeler arasında yapılan -ama sağlanan başarılar farklıdır[15] -"ürün antlaşmaları"nın ve ayrıca çeşitli uluslararası örgütlerin sağladığı "ödünleyici finansmanlar"ın amacı da budur.

Üretici ülkeler açısından fiyatların istikrar kazanması stoklarla gerçekleştirilen bir eylem gerektirir; ama bu eylem için de bir üreti ve stoklama kapasitesinin yanı sıra, başlangıçta karar verilen hakemlik biçimlerine uyma doğrultusunda siyasal bir istek ve dolayısıyla da taraflar arasında çok büyük bir disiplin bulunması zorunludur. Uluslararası taraflar açısından bu formüller, istikrarda karşılıklı çıkarların gözetilmesini ve ödünleme fonlarının finansmanına katılmayı gerektirir. STABEX'in kurulma-

(15) 1976'da Nairobi'de toplanan dördüncü UNCTAD, Üçüncü Dünya ülkeleri için en önemli on sekiz ham maddeyle ilgili bir "temel ürünler entegre programı" düşüncesini kabul etti. "Ürün antlaşmaları" yapılmalıydı ve düzenleyici stokların finansmanı için bir "ortak fon" kurulmalıydı. Ama "yalnızca 1979'da kauçuk üzerine yeni bir antlaşma yapılabildi. Daha önceki kakao, kahve ve şeker antlaşmaları güçlükle yenilendiler ve -kahve için yapılan antlaşma dışında- gerçek anlamda işletilemediler. 1982'de güçlükle yenilenebilen kalay antlaşması, 1985'te düzenleme stoklarının fiyasko vermesi ve bu nedenle fiyatların aşırı düşmesi nedeniyle, ölü sözcüklere dönüştü. Böylece, ortak fon vardı, ama, 1989'da, yapılan ürün antlaşmalarından hiçbiri gerçekte işlemiyordu ve başka ürünler için yapılan görüşmelerden vaz geçilmişti" [25].

sıyla Avrupa Topluluğu bünyesinde (özellikle Afrika'daki dışsatımcı ülkelerin yararına) ve daha geniş olarak da IMF'in önerdiği formüllerde ortaya çıkan da zaten bundan başka birşey değildir. Ama, hem öngörülen amaçları belirlemek hem de bunların gerçekleştirilmesi için kabul edilen yöntemleri artırmak için büyük aşamalar yapmak gerekecektir.

Bu karmaşık ham maddeler sorununun belirtilmesi gereken iki ek öğesi daha vardır:

- Temel ürünleri üreten ve satan ülkeler bu üretimden elde ettikleri geliri şimdilik doruk noktasına çıkarma peşinde koşmamaktalar, ama bu kaynakların uzun süre *korunmasını* sağlamak isteyebilirler (özellikle de yenilenmeyen kaynaklar -maden filizleri- sözkonusu olduğunda ya da yeniden oluşmaları için belli bir süre geçmesi - ormanlar- gerektiğinde). Bu bakış açısına üretici ve tüketici ülkelerin güvenliğini sağlama amacı da eklenebilir;

- Temel ürünlere bağlı gelirler, üretim ve taşıma koşullarına bağlı olarak ülkeden ülkeye değişir; dolayısıyla topraktan elde edilen gelirlerde farklılıklar doğar. Bu gelirlere sahip olmak kuşkusuz uluslar arasında (özellikle de üreticilerle devlet arasında) rekabete yol açar.

Teknolojiler- Üretim ve örgütlenme teknolojileri Kuzey ile Güney ilişkilerinde neden bu kadar önemli bir çekişmeye yol açıyor? Çünkü bunlara egemen olma, üretici ve satıcı dünya iktisat sistemine katılabilmek için gerekli bir koşuldur ve bu katılma da "gelişme"yi sağlayacak tek yol olarak önerilmektedir. Bunun sonucu olarak Güney'de, Kuzey'in gerçekleştireceği bir "teknolojiler transferi" genel isteği ortaya çıkmaktadır. Üretim teknikleri, temelde, girişimci kurumların ve daha özel olarak da çokuluslu büyük firmaların elindedir: bu nedenle Güney ülkeleri çokuluslu firmalardan çelişkili isteklerde bulunmamaktadırlar, çünkü Güney ülkeleri hem bu firmaların kurdukları egemenliği eleştirmekte, hem de bu firmaların elindeki bilgiyi öğrenmek istemektedirler

Teknolojileri elinde tutanlardan gerçek *teknoloji transferi* isteyeceklerdir: bunun sonucunda kuşkusuz çokuluslu şirketlerle işbirliği yapma isteğinin yanısıra, ülkede yatırımda bulunan ya da sözkonusu ülkeyle ticarî

ilişkiye girmiş bütün başka şirketlere ve aynı zamanda da kendi teknik alanlarında çeşitli "teknik işbirliği" biçimleri uygulayan hükümetlere de aynı isteği ileteceklerdir.

Elbette bu uygulamalar birkaç satırla anlatılamaz; verdikleri sonuçlara (yani -gelişme açısından- gerçekten aktarılanın olumlu özelliğine) bakıldığında, giderek artan bir kuşkuya yol açtığı görülür. Başarısızlıkları üzerinde düşünüldüğünde, çoğunlukla "teknoloji transferi" kavramı gündeme gelmektedir: teknolojiler doğrudan aktarılabilen ürünler değillerdir, çünkü toplumsal ve kültürel bir ortama girerler ve, dolayısıyla da, aktarılan teknolojinin uygulanabilirliği, sözkonusu ortamdaki bütün yaşama,-düşünme, davranış geleneklerince koşullandırılır. Ayrıca kuşkusuz bir de bu teknoloji aktarımının maliyeti sorunu ortaya çıkmaktadır: çokuluslu şirketlerin egemen konumları nedeniyle ciddi boyutlara ulaşabilecek bir sorundur bu.

İkinci bir istek *tipi* ya da öngörülen strateji de, *uygun teknolojiler* isteğidir. Sözkonusu uygunluk, elbette, hem Güney ülkelerindeki üretimin özgül gereksinimlerine ve örgütlenmeye hem de bu ülkelerin özelliğini oluşturan toplumsal ve kültürel çerçeveye uygunluktur. Uyarlanmayı yerel teknik adamlar ya da yabancı şirketler önerebilirler, uyarlanmanın yabancı şirketlerce önerilmesi durumunda ortaya çıkan kuşku çoğunluka bellidir (ve gene çoğunlukla haksız bir kuşku da değildir): Güney ülkelerine verilen teknolojiler uygun teknolojiler olmaktan çok "değerini yitirmiş" ya da eskimiş teknolojilerdir. İktisadî gelişme dünya sistemiyle bağlantı kurmayı gerektirdiği ölçüde, ikinci kuşaktaki teknolojiler büyük olasılıkla önerilmeye değer teknolojiler değildir. Ama varsayım ne olursa olsun, işbirliği bu ülkeler için -bütün başka ülkeler için olduğundan çok- teknolojiyi verenin teknolojiyi alan üzerinde sistemli bir egemenlik kurmasından çok, egemen taraflar arasında serbest bir pazarlığın yapılmasını gerektirmektedir.

Para Akışları- İktisadî gelişmenin finanse edilmesi ve bu finansmanın da öncelikle yerel kaynakların seferber edilmesiyle gerçekleştirilmesi gerekir, ne var ki ulus-

lararası finansmanın yardımcı rolü, giderek bütün dünyayı kucaklar hale gelen ekonomiler çerçevesinde önemini korumaktadır. Bununla birlikte, her tür uluslararası finansmanın bir gelişme "yardımı" olduğunu söylemek yanlıştır ve bu yanlışa şaşılacak kadar sık düşülmektedir: "yardım" terimi, koşulları piyasa koşullarından daha elverişli olan para akışları için kullanılmalıdır (aynı OECD'nin tanımında olduğu gibi: OECD, para akışlarında bir "verilen öğe" hesap tarzı belirlemiş ve bir yardımdan söz edilebilmesi için bunun en az yüzde 25 olması gerektiğini belirtmiştir). Kaldı ki, piyasa koşullarından çok daha elverişli olan bu koşullar, bütünüyle parasal bir karşılaştırmanın sonucudur ve başka karşılıkların bulunabileceği olasılığını hesaba katmamaktadır (örneğin, siyasal ve askeri bağımlılık konusunda ya da hattâ yardım "yapılmış" olduğunda iktisadî konularda).

İster devlete, ister kişilere verilmiş olsun, ister yardım, ister ticaret biçiminde olsun, para akışlarının hacmi ve yapısı son 20-30 yıldır -özellikle sermaye piyasasının verimlilik perspektiflerine bağlı olarak- birçok kez değişti.

Bu kuşkuların dağılmasından sonra geriye dış finansmanın, Kuzey-Güney ilişkilerine ve gelişme için işbirliği olanağına ilişkin çekişmelerin başlıca konularından birini oluşturması kalıyor. Hattâ her iki taraf da (hem Kuzey hem de Güney) gelişme için işbirliği konusunda temel öğenin (hattâ tek öğenin) dış finansman olduğunu bile çoğunlukla kabul ettiler: bu aşamada dış finansman basit bir para kaynağı transferi gibi görüldü (bazı teknik kaynaklarla da tamamlanıyordu). Çeşitli uluslararası raporlarda, çeşitli konferanslarda *(Pearson Raporu*'ndan ve UNCTAD'ın 1964'teki Yeni Delhi toplantısından başlayarak) transfer için niceliksel bir amaç bile belirlendi: sanayileşmiş ülkelerin yıllık GSMH'larının en az yüzde 0,7'sini bulmalıydı. O tarihten bu yana, bu transferlerin en yüksek noktalara çıkarılması, Kuzey ülkelerinin işbirliği konusundaki iyi niyetlerinin göstergesi sayıldı; 70'li yılların sonunda ve 80'li yıllarda, Kuzey ülkelerindeki para kaynaklarının Güney'e "kütle halinde transferi"nin kaçınılmaz bir zorunluluk olduğundan söz

edildi. Bu amaçlar bugün de sık sık yinelenmektedir. Bununla birlikte şu öğeleri gözden kaçırmamak gerekir:

-Gelişme için devletten devlete yapılan yardımlar bugün bu oranın yarısını asla aşmamaktadır (OECD'nin gelişme için yardım komitesine üye olan ülkeler için, 1987-1988'de GSMH'nın ortalama yüzde 0,35'i[16].

- Para kaynakları transferi çok çeşitli sıkıntılara yanıt verebilir (özellikle kaynakları verenlerin kâr etme kaygılarına) ve kaynakları alanların ekonomileri de -çoğunlukla sanıldığının tersine- otomatik olarak gelişmeye başlamaz;

- Son olarak, bu para akışlarının yol açtığı alınan borcun geri ödenmesi zorunlulukları nedeniyle, 1985'ten beri kaynakların negatif transferine, yani yılda 40-50 milyar dolar düzeyinde bir paranın açık seçik biçimde Güney'den Kuzey'e doğru aktığına tanık olunmaktadır.

Gerçekte, bilindiği gibi, Kuzey ile Güney ilişkilerindeki pürüz, -en azından devletler düzeyinde ve bu anlaşmazlığa hakemlik ettiği kabul edilen uluslararası örgütler düzeyinde transferlerin en üst noktaya çıkmasının yarattığı kaygıdan çok Güney'in borçlanmasıydı. Daha önceki bölümde, 70'li yıllarda Güney'in borçlarının nasıl büyük bir hızla arttığını ve 1982'den başlayarak verilen borçların geri alınmasında nasıl bunalıma yol açtığını ve borçluların yapılarında neden olduğu düzenlemeleri görmüştük. Bu nedenle 80'li yılların temel özelliği, bu sorunlara çeşitli "çözüm" önerilerinin getirilmesi oldu (Baker planı, Brady planı, çeşitli borçların bağışlanması ya da azaltılması, yeni düşük faiz oranlarının belirlenmesi, vb.). Ama sorun büyük ölçüde çözümsüz kaldı: borçlu ülkelerin, özellikle de dünya ekonomisi için büyük umutlar vermeyen ülkelerin geleceği karanlık görünmektedir.

Gelecekte kuralcı düşüncenin daha çok şu düşüncelere dayanacağı sanılmaktadır:

Gelişmeyi finanse etmek için borçlanmaya başvurma (uluslararası borçlanma dahil), ilke olarak, bütünüyle normal bir uygulamadır, alınan borç, parasal gelir yara-

(16) Aynı dönemde Fransa GSMH'sının yüzde 0,51'ini gelişme için yardıma ayırmıştı.

tacak ve böylece de alınan borcun ve faizinin geri ödenmesine katkıda bulunacak bir kapasitenin oluşturulmasına yardım edecek biçimde kullanılmışsa iktisadî açıdan sağlıklıdır; ama, hem uluslararası sermayelere başvurup hem de bunları dünya iktisat sisteminin bütün kurallarına ters düşecek biçimde kullanma olanağı yoktur. Dünya iktisat sisteminin yaydığı gelişme modeli, elbette borçlanmanın günümüzde yarattığı sıkıntılar yüzünden tartışmalı hale gelmiştir.

Eski borçların geri alınmasına ilişkin sorunlar uzun vadeli gelişme finansmanlarının yarattığı sorunlarla birbirine karıştırılmamalıdır. Borçların geri alınmasına ilişkin yönetmelikler, uzun vadeli gelişme finansmanlarının çözümü için engel oluşturmamalı.

Geçmiş sorunlar, ilgili tarafların tümünün sorumluluk yüklenmesini gerektirir; bunların çözümü, ödenecek bedellerin paylaşılması konusunda gerçek bir uluslararası hakemliğe dayanmalıdır ve, uluslararası para örgütlerinin bugüne kadar büyük çoğunlukla yaptığı gibi, sistemli olarak borç verenleri desteklememelidir. Devletlerin, uyruklarının yaptığı yönetim hatalarını, kayıpları bütün topluma yayarak örtmeye çalışma çabasını sürdürmesi için hiçbir neden yoktur.

Çevre- İktisadî büyümeye bağlı olarak yaşama çevremizde ortaya çıkan tehlikelerin bilincine yeni yeni varılmaktadır (80'li yıllardan önceki uluslararası görüşmelerde bu konuya hiç değinilmiyordu); oysa bu tehlikeler 80'li yıllar öncesinde de çok önemliydi: çünkü iktisadî gelişmenin deneyimini hem insanlığın uzun süreli tarihi içinde (sanayi devriminin başlamasından bu yana - herşeye karşın- ancak iki yüzyıl geçmiştir) hem de doğa tarihi içinde yeniden oluşturmayı zorunlu kılar ve çünkü artık bütün insanlığı ilgilendirmektedir; gelişmesinin sürüp gitmesi ve hattâ bazen ayakta kalması da gene bu çevre koşullarına bağlıdır. Bu tehlikeler büyümeye bağlı enerji tüketimine büyük ölçüde bağımlıdır: akaryakıtların yol açtığı hava kirliliği ve hava ısınması (sera etkisi), kükürt, azot ve karbon yayılmasına bağlı asitlenme, nükleer enerjinin değişik biçimlerde değerlendirilen ama çok büyük tehlikeleri, kloroflüorokarbonların ozon tabakası-

na yaptığı tehditler. Bunlar yalnızca bir kesimi ilgilendiren sorunlar olmaktan çok, bütün gelişme sorunlarının bir boyutunu oluşturur [19], [34].

Bununla birlikte, bütün kolektif sorunlarda olduğu gibi, sözkonusu kolektifliğin sınırlarını iyi belirlemek gerekir: özel bir kentsel yerleşme ya da bölgeyi mi ilgilendiriyor Orta Avrupa'daki asit yağmurları? yoksa -ve giderek daha sık biçimde- bütün dünyayı mı (sera etkisi)? Elbette çevre sorunları bu üçüncü boyutuyla Kuzey-Güney ilişkilerini doğrudan ilgilendiriyor. Ama bu kolektif sorunların temel güçlüğü, büyük eşitsizlikler sergileyen çıkarlarla, sorumluluklarla, yanıt kapasiteleriyle ilgili olmasından ve dolayısıyla da çok nazik müzakereler ve hakemlikler gerektirmesinden kaynaklanmaktadır. Bunlar, o kadar nazik olgulardır ki sık sık hiçbir karar alınamaması ve bundan doğan tehlikelerin ciddileşmesi ve hattâ onarılmaz yaralar açılması (Sahel'in çölleşmesi bunun güzel bir örneğidir) tehlikelerini yaratır.

Kuzey ile Güney'in durumlarındaki eşitsizlik bu alanda çözümleri kolaylaştırmamaktadır. Yavaş yavaş tehlikelerin önemini kavrayan ama kendi sorumluluğunun ağır bastığı gerçeğini kabul etmeyen Kuzey, daha çok başkalarının gelişmesini yavaşlatarak sorunları azaltmayı düşünmektedir. Görünüşte şimdilik tehlikeyle daha az karşı karşıya olan (en azından bazı tehlikeler için) Güney, -Kuzey'in maddî ödünlemelere giriştiği durumlar dışında- gelişme tercihlerini sınırlandırmayı kabul etmemektedir. Gelecekte ortaya çıkacak bedellerin sorumluluğunu ve yükünü iki taraf da birbiri üzerine atmaktadır. Bunun sonucunda da, daha önce belirttiğimiz karar alamama olgusu ortaya çıkmaktadır (özellikle de bütün dünyanın çıkarlarının söz konusu olduğu durumlarda).

Bununla birlikte, sorumlulukları ve girişilecek eylemleri paylaşma zorunluğundan kaçış yoktur: çünkü artık hem tehlikeler çok büyümüştür, hem de gelişme gereksinimleri çok önemlidir.

Kuzey'in hem geçmiş hem de bugüne ilişkin sorumlulukları çok büyüktür; Güney'in büyümesinden vazgeçilmesi (kabul edilmez bir olgudur bu) hali dışında, Güney

gelişmeye devam edecek, ama tehlikelere dünya ölçeğinde karşı koyma kapasiteleri uzun süre Kuzey'in altında kalacaktır. Şu halde dünya insanları gelecekte ortaya çıkacak tehlikelere karşı kapasiteleri ölçüsünde mücadele etme konusunda anlaşmaya varmalıdır; tehlikelerle mücadele özellikle şu konularda yapılmalıdır:

- Kabul edilmez bir boyuta ulaşan yaşama çevresine ilişkin tehlikeleri yok etmek, için ortak bir anlaşmaya varmak (örneğin, nükleer güvenliği kurallara bağlama zorunluluğu);
- Bütün taraf ülkelerin hakkı olan gelişmenın sağlanabilmesi için yaşama çevresinden yapılması gereken fedakârlıkları elden geldiğince en aza indirmek;
- Geleceğe dönük ortak bir çabayla, uzun süreli, "savunulabilir" bir gelişmenin ulusal ve uluslararası yollarını aramak (çünkü böylesi bir gelişme ekolojik çevrenin zorunluluklarına saygı gösterecektir).

Hem Kuzey, hem de Güney için, gelişme açısından olaya bakıldığında ortaya çıkabilecek sorunların bazıları bunlardır. Bu kitapta çok hızlı bir bakış atıldığından, kuşkusuz somut öneriler getirilememektedir; ayrıca büyük eksiklikler vardır ve uluslararası ticaret ve korumacılık alanında, iç ve dış göçler konusunda, bilimsel ve kültürel işbirliği konusunda, bildirişin konusunda, vb. karşılaşılan sorunları da irdelemek gerekir. Ne var ki, kanımıza göre, geleceğe ilişkin bu zorunlulukları, günümüzde gelişme için yapılan yardım uygulamalarından ayıran mesafeyi vurgulamak yeterli olacaktır. Bir kez daha altını çizelim. Kuzey-Güney ilişkileri bir çekişme ve yardım çerçevesinde değil, ortak çıkarlar ve hakimiyet çerçevesinde ele alınmalıdır.

SONUÇ

Okuduğunuz kitapta, Kuzey-Güney ilişkilerinin gerçekleştiği iktisadî, toplumsal ve siyasal çerçevenin karmaşıklığını göstermeye ve böylece bu ilişkilere yönelik kolaycı yorumları ortaya koymaya çalışıldı.

Ne var ki bu tür düşünceler siyasal olmaktan çok akademik boyutlu olmuştur: Bu nedenle -yukarıda sözü edilen karmaşıklığın da gözönünde tutulmasıgereğini yadsımadan- kitabı yeniden ana konuya dönerek sonuca bağlamak gerekir.

Dört Gözlem- İlk nokta: olgular bütününün gözlenmesi. 20. yüzyılın sonundaki dünya, farklılaşmış, kendisini oluşturan toplumsal öbeklerin durumları arasında büyük ayrılıklar bulunan, ama aynı zamanda bu farklılıkların ve ayrılıkların bilincine varmış bir dünyaydı. Aynı zamanda, birçok eşitsizliğin, haksızlığın, baskının gerçekleştiği, katı ve adaletsiz bir dünya: bu haksızlıkların sürüp gitmesi kabul edilemezdi.

İkinci nokta: bir yorum zorunluluğu. Gözlenen olguların nedenleri, -en azından bir bölümü için- bu dünyanın büyük ölçüde özgül niteliklerle donanmış bir dünya halinde düzenlenmesi ve ekonominin egemenliğinden olmasıyla açıklanabilir.

Bu sistem tarihsel bir evrimin ürünüdür, başka bir sistemden ne daha doğal, ne daha akılcıdır: ne var ki bu sistem somut olarak vardır ve dünyanın tümüne ve insan etkinliklerine egemen olma iddiasındadır.

Üçüncü olarak, gerçeğin yeni gözlemi: böylesi bir düzene girmiş dünyada, sık sık yinelenen bir Kuzey ile Güney temel bölünmesinin bulunmasıdır. Bu bölünmeye birçok itiraz yöneltilebilir: ne var ki, birçok sorunun yorumlanmasında ve hattâ siyasal seferberlik yöntemi olarak kullanılabilecek daha iyi bir neden bulmak pek kolay de-

gildir. Bu kitabın öne sürdüğü savın amacı, farklılaşmayı yaratan temel nedenin ve içerdiği yorumun değerinin, Kuzey ile Güney'in egemen dünya sistemin kazandırdığı farklı tarzın ürünü olduğunu göstermektir

Dördüncü ve sonuncu nokta: yukarıda anlatılan durumlar ve farklılaşmalar hızlı bir evrim içindedir ve bu evrimi önceden kestirebilmek pek olanaklı değildir. Kaldı ki dünya sisteminin son acı olayları bu açıdan anlamlıdır: Doğu Avrupa'nın bu kadar hızlı çökeceğini ve hattâ Körfez bunalımını önceden haber veren ileriye dönük incelemeler nerede? Bununla birlikte, bu durumların ve bu farklılıkların yakın gelecekte yok olamayacağına bizi inandıran nedenler var: şu halde, geleceği anlamak ve belki de değiştirebilmek için bunları göz önünde tutmaktan başka çare kalmıyor.

Siyasal Sonuçlar- İlerideki eylemler için böylesi bir irdelemeye dayanarak bazı sonuçlar çıkarabilir miyiz?

Çıkarılabilecek ilk sonuç, kuşkusuz, yukarıda anlatılan dünyanın, evriminin ve dünyaya egemen olan dinamizmlerin sürekli daha derinlere inen biçimde ***kavranması***'nın önemidir; bundan amaç, olanakların sınırları içinde giderek artan bir ***üstünlük***'e olanak hazırlamaktır Sözkonusu kavrama, bu sistemin eleştirisel irdelemesinin derinleştirilmesini, artık hakları bakımından eşit sayılan taraflar arasında diyaloğun yoğunlaştırılmasını ve, son olarak da, mübadelelerin artırılmasını gerektirir: söz konusu olan yalnızca malların ve hizmetlerin mübadelesi değil, farklı toplumsal öbekler arasında düşünce ve insan deneyimleri mübadelelerini de artırmaktır.

Bu evrimlerde, egemenlik altına alınabilecekler üzerinde yapılacak gerçek eyleme gelince, bu konuda en etkili yolların bulunması gerekir. Oysa daha önce anlatılanlar, bu alandaki geleneksel ***davranışların ve tutumların altüst olması*** zorunluluğunu ortaya koyar. Kuzey ülkeleri Güney'e yardım konusundaki kaygılarını yüksek sesle yinelemeye devam ederken, Güney ülkeleri bu yardımdan çok şey bekler gibiler. Gerçekte her iki taraf da Kuzey-Güney ilişkilerinin öncelikle çekişme ilişkileri olduğunu, yardımın yalnızca bu çerçevedeki ilişkilerin bünyesinde bulunan olumsuz etkileri ödünlemeyi ve hattâ maskele-

meyi amaçladığını biliyor. Dünyada geçerli sistemin işleyiş kurallarındaki ve güç oranlarındaki her tür değişikliği bu kadar uzun süre yadsıdıktan sonra, yardımla gelişmeye katkıda bulunduğunu öne sürebilmek için ya saf ya da iki yüzlü olmak gerekir. Ayrı bir olgu oluşturan ivedi yardım uygulamaları dışında kalan günümüzdeki yardım uygulamalarının, bu uygulamalardan "yarar sağladıkları" kabul edilenlere, genel anlamda elde edilen yarara oranla daha büyük bir genel maliyet yükledikleri sanılmaktadır. Yararları ve maliyetleri göz önünde tutarak akıl yürütmek gerektiğine göre, asıl eleştirilmesi gereken yardımın işleyişi değil, dünya sisteminin işleyişidir.

Bu yönde bir program tanımlamanın yeri burası değildir. Kaldı ki programı belirlemek de güçtür, zira kendi amaçları, yani bir "uygarlık tasarısı" adı verilmesi gereken içerik üzerine bir konsensus birdenbire ortaya çıkar· bu tutku için kuşkusuz vakit çok erkendir. Ama kesin amaçlar bulunmadığından, en azından dünya sisteminin işleyişi hatırına, ve özel olarak da bunlardan iki kategori için bu yöntem düşünülebilir. Birinci kategori, bu sistemin bütün insanlığa yönelttiği -sözgelimi barışın sürdürülmesi ya da ekosistemin içinde biyolojik varlığını sürdürmesi konularında olduğu gibi *ortak sorunlar* İkinci kategori, günümüzdeki son derece büyük eşitsizlikten doğan *paylaşma sorunları.* Burada söz konusu olan tüketimin paylaşılmasından çok, doğal, insansal olanakları, üretimin teknik ve parasal olanaklarını paylaşmaktıdır, şu halde söz konusu olan sadaka almak değil, yararlanılabilecek kaynaklardan, özellikle de henüz sahiplenilmemiş kaynaklardan (deniz dipleri gibi) ve tükenme tehlikesi bulunan kaynaklardan, herkesin kullanımına açık bir kamu malı gibi kabul edilmesi gereken gelişmelerden, ve son olarak da paylaşmayı yönetebilmek için insanların koyduğu kurallardan hakça pay almaktır.

Bu işbirliği olanakları, en gelişmiş ülkelerin hâlâ çok yararlı gibi göstermeye çalıştıkları (ama giderek daha güçsüz biçimde) devletten devlete yapılan yardımlarda görülen çok yetersiz artışların boyutlarına bile ulaşmaktan çok uzaktır; öte yandan, olası yaraları çok büyüktür.

Bu türden görünümler kullanıldığında Kuzey-Güney

farkı bir anlam taşımaya devam edecek mi? Buna *a priori* olarak evet denemez; ya da, daha çok, ele alınan sorunların yarattığı çıkar sınırlarının bu farklılaşmayla kesişip keşişmemesine bağlı olarak rol oynayıp oynamayacağı düşünülebilir. Şu halde Kuzey'in çıkarlarını, Güney'in çıkarlarını, Kuzey ile Güney'in ortak çıkarlarını ve, ayrıca, bütünüyle ayrı bir farklılaşmadan doğan topluluklara özgü çıkarları tanımlamak gerekecektir. Böylece Kuzey-Güney ilişkileri, artık, Arnold Tyonbee'nin söz ettiği, geçmişin kurumlarına aşırı bağlanmanın yarattığı tıkanma anlamındaki bu "nemesis"in kaynağı olmayacak, gerçek bir gelişmenin hizmetindeki bir irdeleme ve eylem yöntemi çerçevesinde yüklenebileceği en yararlı görevi bulacaktır.

KISA KRONOLOJİ

Yıllar	Başlıca Olaylar
1944	Bretton Woods konferansı: Dünya Bankası'nın ve uluslararası Para Fonu'nun kurulması.
1945	Birleşmiş Milletler'in San Francisco'da kurulması.
1946	Filipinler'in bağımsızlığa kavuşması. Fransız birliklerinin Saygon'a çıkışı. Endonezya'nın bağımsızlığa kavuşması.
1947	Tonkin'de ayaklanmanın başlaması (Birinci Çinhindi savaşının çıkışı). Hindistan ile Pakistan'ın bağımsızlığa kavuşması.
1948	İsrail devletinin kurulması.
1949	BM'de İnsan Hakları Bildirisi'nin yayımlanması. Kuzey Atlantik Paktı'nın (NATO) imzalanması. Çin Devrimi'nin zafere ulaşması.
1950	Kore Savaşı'nın başlaması.
1951	BM, *Azgelişmiş ülkelerin iktisadî gelişmesi için önlemler.*
1952	Necip ile Nasır'ın, Mısır kralı Faruk'u tahttan indirmesi. Alfred Sauvy'nin "üçüncü dünya" terimini ilk kez kullanması (14 Ağustos'ta yayımlanan *France Observateur*). Raul Prebisch, *Problemos Teoricos y Practicos del Crescimento Economico.*
1953	İran'da Musaddık'a (petrolü devletleştirmek istemişti) karşı Amerika'nın desteklediği hükümet darbesi. Kore Savaşı'nın sona ermesi. Stalin'in ölümü.
1954	Dien Bien Phu'da Fransız birliklerinin yenilmesi, Cenevre konferansı (Birinci Çinhindi savaşının sona ermesi). Cezayir'in ayaklanması ve Fransız - Cezayir savaşının başlaması. Arthur Lewis, *The Theory of Economic Growth.*
1955	Bandung'taki Afrika-Asya konferansı (ana konu yansızlıktı).
1956	SSCB'de Komünist Partisi'nin XX. kongresi: Kruşçev raporu (Stalin ilkelerinden cayma ve barış içinde bir arada yaşama). Fas ile Tunus'un bağımsızlığa kavuşması. Cemal Abdülnasır'ın Süveyş Kanalı'nı millîleştirmesi ve Fransız, İngiliz, İsrail askerî müdahelesi. Sovyet ordusunun Macaristan'a müdahelesi.
1957	AET'yi kuran Roma antlaşmasının imzalanması. Gana ve Malezya'nın bağımsızlığa kavuşması.
1958	Akkâ'daki Bağımsız Afrika ülkeleri Konferansı. Çin'de "Devrimci sıçramalar"ın başlaması. Albert O. Hirschmann, *Stratégie du Développement Economique.*

1959 Küba devriminin başarıya ulaşması. Frantz Fanon. *Les Damnés de la Terre.* Josue de Castro, *Géopolitique de la Faim.*

1960 Çin ile Sovyetler Birliği'nin ilişkilerini koparmaları. 17 Afrika ülkesinin bağımsızlığa kavuşması. Walter W. Rastow, *Les Etapes de la Croissance Economique.*

1961 Berlin duvarının yapılması. OPEC'in (Petrol İhraç eden Ülkeler Örgütü) kurulması. ABD başkanı John Kennedy'nın (yansızlığa karşı çıkmak için hazırlanan Latin Amerika yardım programı) gerçekleştirdiği Gelişme Bağlaşması. Belgrad'da ilk Bağlantısızlar doruğu. Amerikalıların Küba'yı istila denemesi ("Domuzlar Körfezi" olayı). ASEAN'ın (Güneydoğu Asya Ulusları Örgütü) kurulması.

1962 Küba'da füzeler bunalımı. Cezayir'in bağımsızlığa kavuşması. Hindistan ile Çin arasında sınır anlaşmazlığı.

1963 Yaoundé I (AET üyeleriyle çeşitli Afrika ülkeleri arasındaki ilk bağlaşma sözleşmesi). Afrika Birliği Örgütü'nün kurulması, Kenya'nın bağımsızlığa kavuşması

1964 UNCTAD I, Cenevre (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı). 77'ler grubunun kurulması. FKÖ'nün (Filistin kurtuluş Örgütü) kurulması. Tonkin körfezi: ABD'nin Vietnam'a yoğun müdaheleye başlaması. Mao Zedong, *Siyasal Düşünceler.*

1965 ABD'nin Santo Domingo'ya müdahalesi. Endonezya'da Suharto'nun iktidara gelişi ve komünist avı.

1966 Çin'de "kültür devrimi"nin başlaması. Mehdi Ben Barka ile Ernesto "Che" Guevara'nın "antikomünist" mücadeleden "antiemperyalist" mücadeleye geçmek için düzenlediği "üç kıtalı" konferansın Havana'da başlaması.

1967 Biafra savaşı. Israil ile Mısır arasındaki Altı Gün savaşı.

1968 UNCTAD II, Yeni Delhi. "Prag İlkbaharı" ve Sovyetlerin, Çekoslovakya'ya müdahelesi

1969 Küzey'in Güney'e yardımıyla ilgili Pearson raporu.

1970 Şili'de Salvador Allende'nin seçilmesi. Samir Amin *Dünya Ölçeğinde Birikim.* André Gunder Frank, *Azgelişmişligin Gelişmesi: Latin Amerika.*

1971 Çin Halk Cumhuriyeti'nin BM'e girmesi. Bangladeş'in Pakistan'dan ayrılarak bağımsızlığa kavuşması. Doların altına konvertibilitesinin askıya alınması.

1972 UNCTAD III, Şili'deki Santiago'da gerçekleştirildi. Nixon'ın ABD ile Çin'in temaslarına yenilik getiren Pekin seyahati. Arghiri Emmanuel, *L'échange Inégal* (Eşitsiz Mübadele). Roma kulübünce hazırlatılan Meadows raporu, *Büyümeye Mola.*

1973 Cezayir'de bağlantısızların dördüncü doruğu, yeni bir uluslararası iktisat düzeninin istenmesi. Israil-Arap savaşı ve petrol fiyatlarının artması (birinci petrol şoku). Şili'de general Pinochet'nin Salvador Allende'yi devirmesi. Deniz haklarına ilişkin ilk konferans.

1974 Yeni uluslararası iktisat düzeninin kurulmasını onaylayan BM genel kurulunun altıncı toplantısı. UNCTAD: temel ürünler entegre programının hazırlanması. BM genel kurulu: Devletlerin iktisadî hak ve görevleri yasası. Mozambik'in bağımsızlığa kavuşması. Bükreş'te nüfus üzerine dünya konferansı, Roma'da beslenme üzerine dünya konferansı. Hollis B. Chenery, *Redistribution With Growth.*

1976 Loma I, AET ile AKP (Afrika, Karaibler, Pasifik) ülkeleri arasındaki bir dizi genişletilmiş uzlaşmanın ilki, Amerikalıların Vietnam'dan çekilmesi, Kızıl Kmerlerin Phnom-Penh'e girmesi. Angola'nın bağımsızlığa kavuşması. Sanayileşme (Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü) üzerine Lima konferansı. Kuzey-Güney diyaloğu olarak da bilinen, Uluslararası Ekonomik İşbirliği Konferansı'nın Fransa Cumhurbaşkanı Giscard d'Estaing başkanlığında Paris'te toplanması. Mao Zedong ile Cou Enlay'ın ölümü. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (İLO) Cenevre'de temel gereksinimler üzerine düzenlediği konferans. Jan Tinbergen, *Reshaping the International Order* (RİO Raporu). UNCTAD IV, Nairobi (temel ürünler entegre raporu). İLO, *Employement, Growth and Basic Needs: A One World Problem.* Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu'nun (İFAG) kurulması.

1977 Mısır Cumhurbaşkanı Sedat, Kudüs'te. Sovyetler'in Doğu Avrupa'ya SS 20 füzelerini yerleştirmeye başlaması.

1978 İsrail ile Mısır arasında Camp David antlaşması. Çin'de Ding Şiaoping'in modernleştirme programı. Dünya Bankası, *Dünyadaki Kalkınma Üzerine Rapor* (ilk fasikül).

1979 İran'da devrim (Şah'ın devrilmesi, Humeyni'nin İran'a dönmesi). İkinci petrol şoku. Nikaragua'da diktatör Somoza'nın devrilmesi ve Sandinista gerillalarının iktidarı ele geçirmesi. SSCB'nin Afganistan'ı istila etmesi. Güney-Güney işbirliği konusunda Aruşa konferansı. UNCTAD V, Manilla Vietnam'ın Kampuçya'ya müdahelesi ve Pol-Pot'un Kızıl Kemer rejiminin devrilmesi; 1975'ten bu yana işlenen soykırım suçunun doğrulanması. Çin ile Vietnam arasında çatışma. Brandt raporu. *Kuzey-Güney: yaşama programı.*

1980 UNCTAD: "Ham maddeler için ortak fon" kurma kararı-

nın alınması. Tito'nun ölümü, İran-Irak Savaşının başlaması (sekiz yıl sürdü). Afrika Birliği Örgütü için Lagos konferansı. Ronald Reagan'ın ABD Cumhurbaşkanı seçilmesi. Belgrad'da UNESCO konferansı (dünyadaki bildirişim ve haberleşme düzeni üzerine).

1981 Sedat'ün öldürülmesi. Paris'te EAGÜ (En az Gelişmiş Ülkeler) konferansı: yardım için bir "özlü eylem programı"nın kabul edilmesi. Sorunları bir "bütün halinde ele alma" gereğini benimseyen Cancun konferansı (Kuzey ve Güney'in 22 devlet başkanı). Yeni enerjiler konusunda Nairobi konferansı.

1982 Arjantin ile Büyük Britanya Birleşik Krallığı arasında Falkland savaşı. İsrail'in Lübnan'ı istilası. Meksika'da borç bunalımı: Meksika borç ödemelerini askıya aldı (Ağustos). Deniz hakları konusunda BM uzlaşması

1983 UNCTAD VI (Belgrad). ABD'nin UNESCO'dan çekilmesi (1985'te uygulamaya girecek bu kararı, Büyük Britanya ve Singapur'un çekilme kararları izledi).

1984 Lome III. Indira Gandi'nin öldürülmesi (Hindistan). Bhopal felâketi (Hindistan).

1985 Üçüncü Dünya ülkelerinin borçlarının çözüme bağlanması için hazırlanan Baker planı (Seul). SSCB'de Mihail Gorbaçov'un başa geçmesi

1986 Haiti'de başkan Jean-Claude Duvalier'nin ve Filipinler'de başkan F.Marcos'un kaçışı. Uluslararası ticaret (GATT) konusunda "Uruguay Round" görüşmelerinin başlaması. Çernobil (SSCB) nükleer santralında kaza.

1987 İntifada'nın eyleme başlaması, işgal edilmiş topraklardaki Filistinlilerin ayaklanması.

1988 Üçüncü Dünya ülkelerinin borç sorunlarını çözmek için Brady planı.

1989 Mağrıp Arap Birliği'nin kurulması. Çin'deki öğrenci ayaklanmasının kanlı biçimde bastırılması (Tiencin meydanı, Pekin). Berlin duvarının yıkılması ve Doğu ülkelerinin hızlı demokratikleşme sürecine girmeleri. Lome IV. Amerika'nın Panama'ya müdahelesi.

1990 Afrika'da karışıklıklar (sokak hareketleriyle çeşitli hükümetlerin hırpalanması). Namibya'nın bağımsızlığa kavuşması. Güney Afrika'da *apartheid* reform sürecinin başlatılması. Irak'ın Kuveyt'i işgal ve ilhak etmesi: Körfez bunalımının başlaması.

BİBLİYOGRAFYA

[1] AMİN, Samir, *L'Accumulation à l'échelle mondiale,* Éd. Anthropos, Paris ve Dakar, 1970.

[2] ARNAUD, Pascal, *La Dette du tiers monde,* La Découverte, "Repères" dizisi, Paris, 1991.

[3] DÜNYA BANKASI, *Dünya gelişme raporu* (yıllık), Washington DC.

[4] BAYART, Jean-François, *L'État en Afrique, la politique du ventre.* Fayard, Paris, 1989.

[5] BRANDT, Willy, *Kuzey-Güney: bir yaşama programı,* Uluslararası gelişme sorunları üzerine bağımsız komisyonun raporu, Idées-Gallimard, Paris, 1980.

[6] BRANDT; Willy, ve *al... Common Crisis. North- South Cooperation for World Recovery,* The Brandt Commission 1983, Pan Books, Londra ve Sydney.

[7] BRANDT, Willy, Manley, Michael, *Global Challenge. From Crisis to Cooperation: Breaking The North-South Stalemate, Report of the Socialist international Committee on Economic Policy,* Pan Books, Londra ve Sidney, 1985.

[8] CARDOSO, Fernando-Enrique, *Les Idées à leur place. Le concept de développement en Amérique latine,* Metailié, Paris, 1984.

[9] *The Challenge to the South,* The Report of the South Commision, Oxford University Press, 1990

[10] CHENERY, Hollis, B. ve *al., Redistribution with Growth,* A Joint Study by the World Bank's Development Research Center and the institute of Development Studies of the University of Susex, Oxford University Press, 1974.

[11] COMELIAU, Christian, "Les propositions de transferts massifs de ressources du Nord vers le Sud", *Recherches économiques et sociales,* n°11-12, *Commissariat général du Plan,* La Documentation française, Paris, 3. ve 4. üç aylık dönem 1984.

[12] COMELIAU, Christian, *Interdépendance et styles de développement,* OECD, Paris, 1985.

[13] Dumont, René, *L'Afrique noire est mal partie,* Le Seuil, Paris, 1988

[14] DURUFLE, Gilles, *L'Ajustement structurel en Afrique,* Karthala, Paris, 1988.

[15] EMMANUEL, Arghiri, *L'échange inégal. Essai sur les antagonism dans les rapports économiques internationaux,* Maspero, Paris. 1972.

[16] *L'État du Monde 1991,* La découverte, Paris, 1990.

[17] *L'État du tiers monde,* La Découverte, Paris, 1989.

[18] FANON, Frantz, *Les Damnés de la terre* Maspero, "Cahiers libres", 1965.

[19] FAUCHEUX, Sylvie, NOEL, Jean-François, *Les Menaces globales sur l'environnement,* La découverte, "Repères" dizisi, Paris, 1990.

[20] FORUM DE DELPHES, *Pour une définition de nouveaux rapports Nord-Sud,* Automorphosis ve Publisud, Paris, 1990.

[21] FORUM DE DELPHES, *Ambitions et illusions de la coopération Nord-Sud: Lome IV.* L'Harmattan, Paris, 1990.

[22] FRANK, André Gunder, *Le Développement du sous-développement, L'Amérique latine,* Maspero, Paris, 1972

[23] *The Global 2000 Report to the President. Entering the Twenty-First Century.* A Report Prepared by the Council on Environmental Quality and the Department of state, 3 cilt.US Government Printing Office, 1980

[24] GATT, *Le Commerce mondial en...* (yıllık), Cenevre.

[25] Giraud, Pierre-Noël, *L'Économie mondiale des matières premières,* La découverte, "Repères" dizisi, Paris, 1972.

[26] GUILLAUMONT, Patrick, *Economie du développement, PUF, "Themis" dizisi, 3 cilt, Paris, 1985.*

[27] HERRERA, Amilcar O. Catastrophe or New Society? A Latin American World Model, IDRC, Ottawa, 1976.

[28] Hirschman, Albert O. *Stratégie du développement économique,* Éd.Ouvrières, Paris, 1964.

[29] HÜSEYİN, Mahmud, *Versant sud de la liberté,* La Découverte, "Cahiers libres", Paris, 1988.

[30] İLO, *Employment, Growth and Basic Needs, A One-World Problem,* Uluslararası Çalışma Bürosu, Cenevre, 1976.

[31] İNTERFUTURS, *Face aux futurs. Pour une maîtrise du vraisemblable et une gestion de l'imprévisible,* OECD, Paris, 1979.

[32] LEONTİEFF, Wassily, JOHN, Ira, *Population, Food and Energy, and the Prospects for Worldwide Economic Growth to the Year 2030,* Nobel Symposium on Population Growth and World Economic Development, 7-11 Eylül, Oslo.

[33] LEWIS, Arthur, *La Théorie de la croissance économique* Payot, Paris, 1963.

[34] MARTİN, Jean-Marie, *L'Economie mondiale de l'énergie,* La Découverte, "Repères" dizisi, Paris, 1990.

[35] MEADOWS, Donella H. *The limits to Growth,* A report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind, New American Library, 1972.

[36] MESAROVİC, Mihajlo, PESTEL, Edward, *Mankind at*

the Turning Point, The Second Report to the Club of Rome, New American library, 1974.

[37] *Le Nouvel Etat du monde, Bilan de la décennie 1980-1990,* La Découverte, Paris, 1963.

[38] OECD, *Gelişme için işbirliği,* OECD'nin Gelişme için yardım komitesi başkanının raporu (yıllık), Paris.

[39] OECD, *Gelişmekte olan ülkelerin finansmanları ve borçları. İnceleme 1989,* Paris 1990.

[40] BM, *Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik gelişmesi için önlemler,* 1951.

[41] PEARSON; *Üçüncü Dünya ülkelerinin gelişmesi için ortak bir eyleme doğru,* BM, New York, 1969.

[42] UNDP, *İnsanın gelişmesi üzerine dünya raporu* (yıllık hale getirilecek), New York; Fransızca çevirisi, Economica, Paris, 1990.

[43] PREBİSCH, Raul, *Problemos teoricos y praticos del crescimiento economico,* CEPAL., Santiago, 1952.

[44] RAINELLI, Michel, *Le commerce international,* La Découverte, "Repères" dizisi, Paris, 1989.

[45] RAMSES, *Rapport annuel mondial sur le système économique et les strategies* (yıllık) Fransız uluslararası ilişkiler enstitüsü, Economica, Paris.

[46] ROSTOW, Walt W., *Les Etapes de la croissance économique,* Le Seuil, Paris, 1963,

[47] ROUILLÉ D'ORFEUIL., Henri, *le Tiers Monde,* La Découverte, "Repères" dizisi, Paris, 1991.

[48] SID-AHMED, Abdelkader, *Nord-Sud. Les enjeu* (théorie et pratique du nouvel ordre économique international), Éditions Publisud, Paris, 1981.

[49] SINGER, Hans, "Distribution of Grains Between Investing and Borrowing Countries", *American Economic Review* Papers and Proceedings, Mayıs 1950.

[50] SMOUTS, Marie-Claude, ADDA, Jaques, *La France face au sud. Le miroir brisé,* Karthala, Paris, 1989.

[51] TINBERGEN, Jan, *Reshaping the International Order* (RIO), A report to the Club of Rome, Dutton, New York, 1976.

[52] TOYNBEE, Arnold, *L'Histoire,* Bordas, Paris, 1981.

[53] VALLIN, Jacques, *La Population Mondiale,* La Découverte, Paris, 1989.

[54] VERDELHAN-CAYRE, Geneviève, "Les Relations Nord-Sud", *Problèmes économiques et sociaux,* No 613-614, La Documentation française, Paris, 1989.

[55] *What Now,* The 1975 Dag Hammarskjöld Report, prepared on the occasion of the Seventh Special Session of the United Nations General Assembly), *Development Dialogue,* 1975, 1-2.